

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

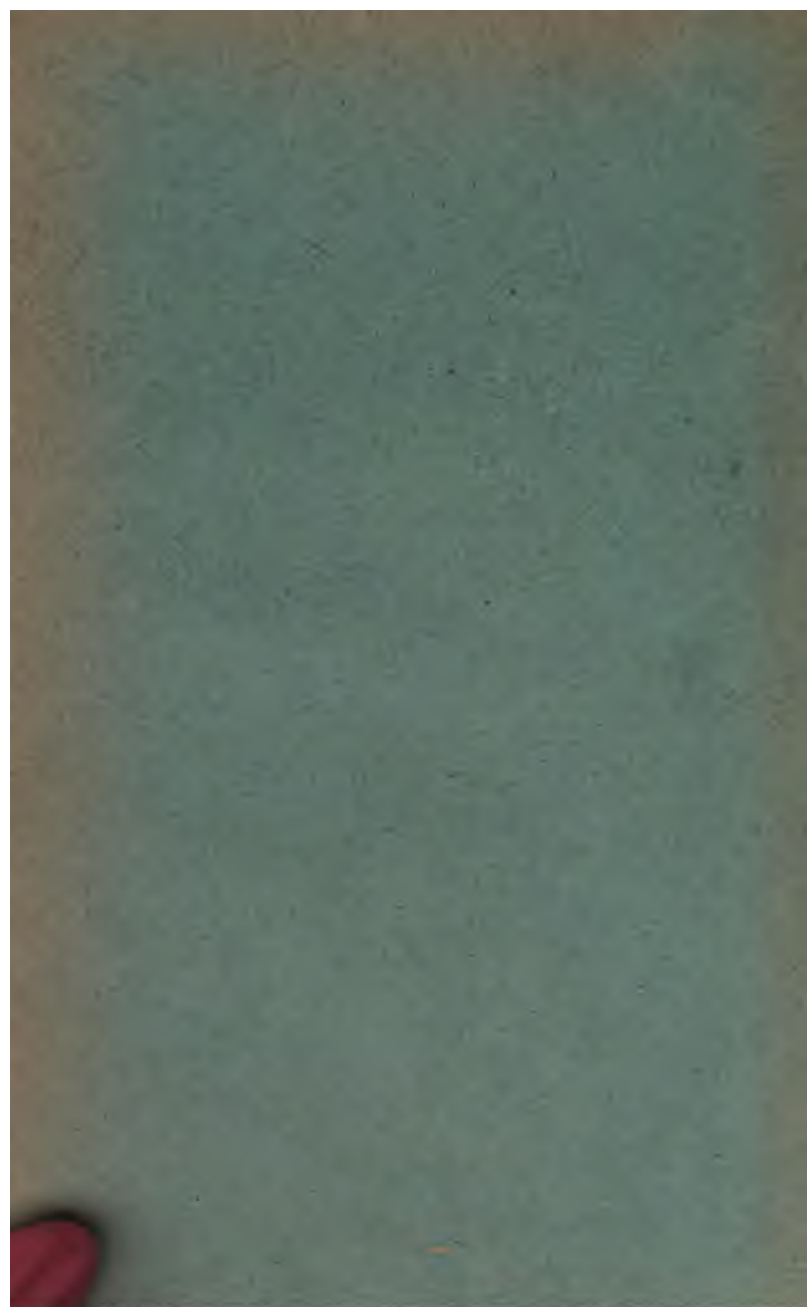

**STANFORD
UNIVERSITY
LIBRARIES**

655

153

~~SECRET~~

Tsanov, A.S.

37 655
B VII 8

БЪЛГАРІЯ

ВЪ

ИСТОЧНИЙ ВЪПРОСЪ

ОТЪ

А. С. ЦАНОВЪ.

ПЛОВДИВЪ.

Книгопечатница на Янко С. Ковачевъ.

1879.

TK

Tsarov, A. S.

БЪЛГАРИЕ

17

СТОЧНИИ

БЪЛГАРИЕ

въ-
оя-
жъ въ
пагу-

отъ

да ся

никога не

го той се-

A. S. BULGARE

кога не е било

алко народи сж

раданія и прѣзъ

кавито ній мину-

вѣзъ просвѣщеній де-

бърками, мисльж, ако ка-

въ насть днесъ е, не свобода

вотъ или смърть; онова кое-

ани прѣзъ тѣзи най-трудни и

ь обстоятелства е, не дали ще

ли или подчинени, но дали ще бж-

частно и като народъ или ще бждемъ

ли пакъ прѣтопени. Като земемъ подъ

вниманіе настоящето си състояние и опа-

тъ, които ни окръжаватъ, ній не можемъ да

до това скърбно заключение.

DR83

T83

БЪЛГАРІЯ

въ

ИСТОЧНИЙ ВЪПРОСЪ.

Прѣдварителни забѣлжванія.

Нашитѣ прадѣди въ минжитѣ вѣкове поитѣ-кога сѣ прѣминували прѣзъ доста опасни обстоятелства. Тѣ сѣ имали силни борби, падали сѣ въ голѣми опасности и сѣ прѣтърпѣвали голѣми пагуби и люти страданія. Но положително може да ся каже, че този многострадающъ народъ никога не е билъ въ такява обстоятелства въ каквито той сега ся намира. Състояніето му почти никога не е било толкова критическо колкото е сега. Малко народи сѣ минували прѣзъ такява ужасни страданія и прѣзъ такява голѣми опасности прѣзъ каквито ній минували въ настоящето вѣме, прѣзъ просвѣщеній деветнадесетій вѣкъ. Не ще сбъркамы, мисль, ако кажемъ че въпросътъ прѣдъ насъ днесъ е, не свобода или подчиненіе, но животъ или смъртъ; онова което трѣбва да ся рѣши прѣзъ тѣзи най-трудни и най-опасни за насъ обстоятелства е, не дали ще бѣдемъ свободни или подчинени, но дали ще бѣдемъ живи и частно и като народъ или ще бѣдемъ истрѣбени или пакъ прѣтопени. Като земемъ подъ потребно вниманіе настоящето си състояніе и опасноститѣ които ни окръжаватъ, ній не можемъ да не дойдемъ до това скърбно заключеніе.

Освѣтъ това, даже и да нѣмаше да ни окръжаватъ отъ вѣнъ никакви опасности, доброто ни бѣдѣще зависи отъ нѣкои условія, които ній трѣбва добръ да изучава и съ които трѣбва внимателно да ся съобразява. Трудно е да ся придобіе свобода, но още по-трудно е да ся държи тя. Никога не бива да ся забравя че вътрѣшнитѣ опасности често биватъ много по убійствени отъ вънкашнитѣ. Това като е тѣй, то ній не можемъ да смятаме нито по-дѣятелни, нито по-внимателни отъ колкото длъжноститѣ ни въ тѣзи обстоятелства ни налагатъ да смятаме. Отъ насъ ся изискува такова напруганіе и такова вниманіе въ работитѣ ни каквито умственитѣ и тѣлеснитѣ ни сили могатъ да турятъ въ дѣйствиѣ.

Друго. Ній смятаме и имаме и пріатели и непріатели. И едниѣ и другитѣ не само сѣ говорили но сѣ и вършили нѣща за насъ или противъ насъ. Прѣзъ миналитѣ три четири години сѣ ся изrekli много слова и сѣ ся писали много писма, брошури и книги относительно до нашия народъ и до неговото състояніе. Това като е тѣй, никой не може да ни обвинява ако искаме да узнаемъ кой какво е говорилъ и вършилъ за насъ или противъ насъ. Право, маждо и потрѣбно е да узнаемъ и пріателитѣ си и непріателитѣ си. Тогава по-добръ ще разбираме длъжноститѣ си.

Мнозина между насъ сѣ говорили и говорятъ върху тѣзи въпроси; но едно като още не съмъ ги срѣщалъ изложени рѣдовно, и друго като съмъ убѣденъ че тѣ трѣбва да ся разгледватъ отъ разни точки зрѣнія, че за да ся достигне добръ и сполу-

чливъ край мнозина трѣбва да даватъ мнѣніята си върху нѣкои отъ тѣзи точки, азъ ся рѣшихъ да поговорѣхъ вкратцѣ върху тѣзи важни за насъ въпроси, съ надѣжда че скромній ми трудець не ще бѣде безполезенъ. Забѣлѣжвамъ прѣдварително, че нѣма да разгледвамъ Источній Въпросъ въ всячката му обширность, нито ще говорѣхъ върху политикитѣ на всичкитѣ сили които ся интересуватъ въ този въпросъ; азъ ще ся огранича въ кръга на нашето отечество и ще поговорѣхъ върху политикитѣ само на двѣ велики държави, Руссія и Англія.

Въздиганіето и паданіето на Българското царство въ Старо-Планинскій Полуостровъ.

Долинѣ кратки забѣлѣжванія давамъ за ползата на онѣзи отъ читателитѣ, които може би да нѣматъ никакви понятія отъ народната ни исторія.

Ний Българитѣ сме единъ отъ Индо-Европейскитѣ народи, т. е. отъ сѣщето потекло отъ което сѣхъ и всички други Европейци. При това, ний сме отъ Славянскій клонъ на тѣзи Индо-Европейски народи, или както общо ся казва, отъ Славянското колено, отъ което сѣхъ Русситѣ, Чехитѣ или Бохемцитѣ, Сърбитѣ, Черногорцитѣ и нѣкои други.

Когато нашитѣ прадѣди прѣминахъ въ Европа, тѣ испърво ся заселихъ между рѣкитѣ Волга и Донъ, въ нинѣшна Руссія, дѣто утвърдихъ едно голѣмо Българско господарство, което трая за доста дълго врѣме. По едно врѣме една голѣма часть отъ

ду си, то онзи царь и враждебнитѣ му синове не биха могли да раздѣлятъ отечеството ни на части и тъй да го съсишатъ съвършено, но жално че и между тѣхъ владѣхъ голѣми съперничества. Както еднитѣ тъй и другитѣ иѣмахъ нито истинно благочестіе, нито искрено родолюбіе. Тѣ ся стараехъ само за себе си, като забравихъ святитѣ си длѣжности къмъ Бога и къмъ народа си, а слѣдствието на това бѣ народното ни съсипваніе.

Турцитѣ силно нападнахъ нашата държава когато тя бѣше тъй раздробена отъ вътрѣшни съперничества и не можеше да стои срѣщо ударитѣ на вънкашнитѣ непріатели. Слѣдъ многогодишни борби отечеството ни съвършено поднадижъ подъ турската власть на 1481 л. Отъ тогава насамъ ний все сми пыпкали подъ угнетителното иго на Отоманцитѣ. Едвамъ сега е настанѣлъ часътъ за избавленіето ни, и дано си покажемъ достойни синове на отечеството си.

Руссія и Българія.

Прѣди да говорѣмъ за политиката на Руссія спрямо христіанитѣ въ турско, не ще е безмѣстно да дамъ, за общій читатель, единъ съвѣтъ кратъкъ очеркъ отъ исторіята на онѣзи велика държава.

Нѣкои Славянски племена, види ся, сѣ живѣли отъ незапамтени врѣмена по разни области между Каспійско и Балтійско море. Нѣкои историци казватъ че тѣзи Славяни може да сѣ прѣселили по онѣзи страни наскоро слѣдъ смѣшеніето на язидитѣ при граденіето на Вавилонскій стѣлпъ. Тѣ сѣ

живѣли на отдѣлни общества управлявани отъ свои главатари, избирани отъ народа, но въобще сѣ имали съюзъ за обща отбрана противъ нападеніето на непріятелитѣ. Нѣкои отъ тѣзи Славянски племена сѣ имали единъ видъ републикански правленія, но онѣзи републики не сѣ били въ твърдѣ развитъ образъ. Събори отъ народни първенци поставяли закони не само за народа, но и за върховнитѣ управители. Прѣзъ деветій вѣкъ Новгородъ е билъ цвѣтуща Славянска република, окръжена отъ нѣкои страни съ Фински поселенія.

Името Руси или Руссія не ся знае въ исторіята по-рано отъ 8-й или 9-й вѣкъ слѣдъ Р. Христово. Нѣкои области на нинѣшна Европейска Руссія бѣхъ извѣстни на Римлянитѣ и на Византіянитѣ подъ имената *Сарматія*, *Скитія* и други. Едно отъ главнитѣ срѣдоточія на онѣзи сѣверни Славяни бѣше Новгородъ. Тѣ бѣхъ принудени често да ся бранятъ отъ нападающитѣ ги непріатели, Фини, Варегіани и други. По едно врѣмя между тѣхъ ся породихъ голѣми распри, които доста ослабихъ силата имъ. Около 882 слѣдъ Р. Христово, нѣкои отъ тѣхъ призвахъ единъ Варегіянецъ, именемъ Рурикъ, да имъ стане управитель. Варегіянцитѣ бѣхъ едно Скандинавско племе. Нѣкои отъ новитѣ историци казватъ че Славянитѣ не призвали Рурика, но че той самъ нашествувалъ земята имъ съ силна чета, побѣдилъ ги наскоро като били тѣй раздробени отъ вжтрѣшни несъгласія, и станжалъ имъ господарь. Както и да е, Рурикъ отиде въ Новгородъ съ двамата си братія, съедини разнитѣ Славяни и нѣкои Фини, побѣди непріятелитѣ имъ и установи до-

ста силно господарство. Отъ тогава онѣзи Славяни почнахъ да ся називатъ *Русси* и държавата имъ *Руссія*. Домътъ или династіята на Рурика управлява Русситѣ до 1584. Домътъ на Романовцитѣ, отъ който е днешній Рускій царь, Александръ II, зема управленіето на Руската държава на 1613.

Русситѣ подъ Татарска власть.

Руската държава е достигнала до днешното си величіе слѣдъ продължителни борби срѣщу непріятелитѣ си за повече отъ 1000 години. Никой другъ Европейскій народъ не е страдалъ толкозь отъ нашествіята на Татарскитѣ племена, колкото Русситѣ сж страдали. Тѣй сжщо можемъ да кажемъ, че никой другъ Европейскій народъ не знае толкозь добръ какви сж тѣзи Азіятци колкото Русситѣ знахтъ.

На 1019 на Русскій прѣстолъ стѣхнъ Ярославъ, който царува до 1054. Той стори много нѣщо за напредъкътъ на народа си, като насърдчаваше по-развититѣ да съчиняватъ и да прѣвождатъ разни полезни книги. При това, той остави на народа си „Руская Правда,“ единъ сборникъ на закони. Прѣди умираніето си, обаче, той направи едно неблагоприятно и късоголедо дѣло, като раздѣли Руското царство на четирмата си синове. Въ това отношеніе, този царъ направи за Руссія онова което послѣ Александръ направи за Бѣлгарія. Наистина, той поръча на другитѣ си синове да ся покоряватъ на старій си братъ, Изяслава, комуто даде Новгородската областъ, но това му поръчваніе не ся зѣ подъ вниманіе. Братіята почнахъ да съперничествуватъ

понежду си, и тъй станѣхъ причина за постоянни вътрѣшни борби, които доста ослабихъ силата на Руската държава. Много отъ западнитѣ ѣ области бидоха прѣзети отъ Полицитѣ, отъ Данцитѣ и отъ Германскитѣ князове. Отъ тогава почти всичкитѣ работи на Рускій народъ трѣгнѣхъ назадъ. Въ нѣкои области, обаче, имаше добръ напредѣкъ; прѣзъ този скърбенъ періодъ на Руската исторія се въздигна Москва, а Кіевъ и Новгородъ бѣхъ едни отъ най-цвѣтущитѣ градове въ Источна Европа.

Злинитѣ отъ вътрѣшнитѣ борби се последвахъ отъ по-голѣми злощастія. Монголскій военачалникъ, Чингисханъ, и синоветѣ му събрахъ голѣми орди Татари, и слѣдъ като опустошихъ много области въ Китай, Туркестанъ и другадѣ, тѣ се обърнихъ къмъ Руската държава. Около 1220 л. тѣзи Азіятци нашествувахъ областитѣ около Каспійско море и рѣка Днепъръ. Дѣто отивахъ, тѣ обрашахъ почти всичко на пепелъ. Отъ тамъ тѣ се отиравихъ къмъ Кіевъ и Новгородъ. Рускитѣ князове на Кіевъ, на Волхинія и на други области храбро се бихъ съ тѣзи варварски орди, но тѣ бидоха побѣдени. Когато Татаритѣ обсаждахъ Русситѣ въ Кіевъ и разбрахъ че не щѣхъ да могатъ да сполучатъ лесно по този начинъ, тѣ прибѣгнѣхъ до обикновенното си лукавство. Рускитѣ князове склонихъ да се договорятъ взаимно безъ бой. Татаритѣ се заклѣхъ че щѣхъ вѣрно да изпълнятъ обѣщаніето си, но намѣсто това, тѣ погубихъ съ мѣчъ всѣкой Руссинъ. Така почти всѣкога сѣ изпълнявали Татарскитѣ народи своитѣ обѣщанія.

По онова врѣме, обаче, Татаритѣ оставихъ на-

прѣдваніето си къмъ Новгородъ и ся обърнѣхъ къмъ источната страна да си биѣтъ съ нѣкои други Азіятски племена. Тогавъ Руситѣ помислихъ че бѣхъ ся отървали отъ онѣзи варварски и свирени нашественници, но тѣ бидохъ излѣгани. Около 1231 Татаритѣ, прѣдвождани отъ нѣкого си Бату, пакъ ся обърнѣхъ противъ Русію. Слѣдъ нѣколко годишни и ужасни борби, тѣ съвършено подчинихъ Руситѣ князове подъ своята власть. Свирепоститѣ, които онѣзи Татарски орди извършихъ противъ Руситѣ, сѣ ужасни. Много градове и села ся прѣтворихъ въ пепель и голѣма часть отъ жителитѣ имъ биде ислана; мъжѣе и жени, момци и момѣ, възрастни и малки дѣца бидохъ немилостиво погубени или заробени. Бату заповѣдва да стане всеобщо кланіе въ Москва, и изискуваше да му занесѣтъ дѣсинитѣ уши на убититѣ жители „тѣ не пожалихъ нито възрастъ нито полъ.“ Нѣкои историци казватъ че 270000 уши били прѣдставени въ онзи ужасенъ случай прѣдъ немилостивѣй военачалникъ.

Едно отдѣленіе отъ онѣзи Азітци нападнѣ Българското царство покрай Волга и направи голѣми опустошенія. Споредъ нѣкои историци, по заповѣдъ на Бату ся избѣла голѣма часть отъ Българитѣ заедно съ нѣкои отъ князветѣ имъ. Онова Българско царство послѣ ся прѣзе отъ Руситѣ, и тамошнитѣ Българи съвсѣмъ ся порусихъ. Татаритѣ направихъ голѣми свирепости и по други части на Европа. Тѣ изгорихъ Краковъ, напълнихъ Полшѣ и Унгарию съ мъртви тѣла, прѣбобрѣхъ Бреславъ на пепель и погубихъ много отъ населеніята на онѣзи градове и села.

Руссія е пѣшкала подѣ ужасното иго на Татаритѣ за повече отъ 200 години, до врѣмето на царь Ивана Великій III, който царува отъ 1462 до 1505. Наистина, Русситѣ не сж били подчинени подѣ Татаритѣ толкось съвършено колкото ній сми били и сега до нѣкъдѣ сми подѣ Турцитѣ, но и тѣ много сж пострадали отъ онѣзи варвари. Татаритѣ и послѣ нападахъ Руската държава и правехъ голѣми опустошенія. Около 1570 л. Кримскитѣ Татари нападахъ Москва и изгорихъ три отъ отдѣленіята ѳ. Въ това ужасно събитіе погиняхъ около 160,000 Московитани, нѣкои отъ огъня а други отъ оржіето на нашественицитѣ. Но може да ся каже че отъ Ивана III, Русситѣ въобще ся печалили и Руската държава постоянно е нараствала по пространство, по народонаселеніе и по сила.

Руссія и Турція.

Слѣдъ като ся освободихъ отъ властѣта на Татаритѣ, Русситѣ имахъ за много врѣме да ся борятъ съ Турцитѣ, които сж едно друго Татарско племе. Турцитѣ по едно врѣме бѣхъ завладѣли много Славянски земи покрай Черно и Каспійско морета, стигихъ бѣхъ дори до Віена и застрашавахъ цѣла Европа, която потренера отъ тѣзи Азіатски нашественици и ся стараше за избавленіето си. Веѣкой истиненъ Европеецъ и всякой истиненъ родолюбецъ и челолюбеецъ най-усърдно питае, какъ можемъ да ся избавимъ отъ тѣзи варварски орди! Когато Турцитѣ обсадихъ Віена вторій пѣтъ (на 1683), Германцитѣ дойдохъ въ

голъмо недоумѣніе що да правятъ. Обсадителитѣ съ голъма войска обсаждахъ онзи градъ за повече отъ три мѣсечи. Подъ прѣдводителството на Кара-Мустафа, тѣ бѣхъ рѣшили да покорятъ цѣла Германія. Вѣроятно е² казва единъ Англійскій историкъ, че не по-малко отъ половинъ милліонъ челоѣци бѣхъ турени въ движеніе въ това послѣдно велико нападателно опитваніе на Отоманцитѣ срѣщо Христіанството.³ Германцитѣ не могахъ сами да отблъснатъ дивитѣ нашественици, но тогава имъ отиде на помощъ Поляшкій царь, Собескій, който съвършено побѣди Турцитѣ и тѣй избави за всѣкога и Вiena и цѣла Германія отъ Азіятцитѣ. Войнитѣ ся продължавахъ за нѣколко години, но Турцитѣ, смазани отъ Славянскій царь Собескій и отъ Евгеній Савойскій, ся принудихъ най-послѣ да ся оттеглятъ отъ Германія. Австрія и нѣкои други Европейски държави, както и Руссія, сж ся борили много пѣти съ Турцитѣ. Сполукитѣ сж били ту на едната ту на другата страна, но по едно врѣме Турцитѣ почнахъ все да губятъ. Най-послѣдната война между Австрія и Турція ся свърши съ сключваніето на мира въ Свищовъ, на 1791 л. Въ тѣзи война Сърбитѣ и нѣкои други Славяни подадохъ голъма помощъ на Австрійцитѣ, но Австрійскій царь, Леополдъ, пакъ прѣдаде Сърбитѣ на Турцитѣ. Днешнитѣ южни граници на Австрія сж почти същитѣ, които ся опрѣдѣлихъ въ мира който тогава ся сключи между нея и Турція. Прѣзъ послѣдната половина на 18-й вѣкъ, Австрія и Руссія сж ся били съ Турція, а прѣзъ 19-й вѣкъ само Руссія.

Русситѣ сж отъ онѣзи народи на Сѣверна Е-

врона³, казва професоръ Шемъ, които сж имали да си борятъ срѣщо наирѣднувающитѣ Турци за самото си сѣществованіе.⁴ (1) Ній сми видѣли че само чрѣзъ продължителни и крѣвави войни сж могли Русситѣ да запазятъ сѣществованіето си отъ опустошителнитѣ нашествія на сѣвернитѣ Татари; по сжщій начинъ тѣ сж се избавили и отъ южнитѣ Татари-Турцитѣ. Прѣди малко повече отъ 100 години, най-южнитѣ области на нинѣшна Руссія бѣхж въ рѣцѣтъ на това Татарско плѣме. По едно врѣме Руссія имаше достѣпъ нито до Черно нито до Азовско море, и тя често се заплащаваше отъ Турцитѣ, които ѣ правехж голѣми накости. За да се избави за всѣкога отъ нашествіята на тѣзи Турци, да придобіе здравъ и сигоренъ достѣпъ до Азовско и Черно морета и тѣй да улесни и да разшири търговіята си, силата си и вліаніето си, и при това да може да спомогне на угнетенитѣ подъ Турцитѣ, Руссія е била принудена да се біе много пѣти и съ тѣзи Татари както и съ сѣвернитѣ. Нѣкои отъ по-важнитѣ войни между Русситѣ и Турцитѣ сж ставали отъ врѣмето на Петра Великій насамъ. Понеже е невъзможно да изложж въ тѣзи книжка нито подробности за тѣзи войни нито даже да говорж за всичкитѣ, азъ само ще спомѣнж вкратцѣ нѣколко отъ тѣхъ.

Петръ Великій усърдно желалаше да прѣземе първо градъ Азовъ, който Турцитѣ бѣхж укрѣпили съ особна грижа, и послѣ постепенно да стане господарь на Азовско и Черно морета. На 1696 той

1) The War In The East, отъ A. J. Schem. New-York, 1878 стр. 20.

държавата му. Турцитѣ настоявахъ да не прѣбива-
ва въ бѣдѣще Рускій посланикъ въ Цариградѣ.
Трѣбва да забѣлѣжимъ че Рускій народъ дължи мно-
го на Катерина, царицата, за дѣто Руската войска
тогава не прѣтегли по-голѣми злощастія. Тя не само
свѣтваше мѣжа си, но подари голѣма частъ отъ
драгоцѣнноститѣ си за да пскуни злото положеніе.
На 1768, прѣзъ царуваніето на Катерина II, избух-
нѣ друга война между Руссія и Турція. Везирѣтъ
призва при себе си Рускій посланикъ въ Цариградѣ
и изнекуваше отъ него да поднише че Руссія ся за-
дължаваше подъ поржчителството на Давія, Пруссія,
Англія и Швеція да не ся намѣсва вече въ работи-
тѣ на Полша и да прѣстане да застрашава Отоман-
ската държава. Посланикѣтъ справедливо отговори
че той не бѣше натоваренъ съ такава власть. Ве-
зирѣтъ тогава го нагълча най-грубо и го прати въ
затворѣтъ на Седемѣтъ Стѣлна (еди-куле), като обяви
война срѣщо Руссія. Цѣла Европа възнегодува за това
варварско поведеніе на Портата, която напълно е била
възнаградена за това си грубо поведеніе. По единъ
и по другъ начинъ, войната ся продължава дори
до 1774, когато ся склучи прочутій договоръ въ
Кайнарджикѣтъ, 21-й Юлій (1) Чрѣзъ онзи договоръ
Руссія за веѣкога придоби Азовъ и околността му
заедно съ пѣкон мѣста покрай Черно море. Кримски-
тѣ Татари ся отдѣлихъ отъ Турція и ся припозна-
хъ за независима държава. Влашко и Молдова ся о-
ставихъ на Турція съ това условіе че тя щѣше да
мочита тѣхнитѣ права. Въ този договоръ Турція за

1) History of The Ottoman Turks, отъ E. S. Creasy, стр. 410

поведе една войска отъ 60,000 души и нападнѣ на крѣпостта Азовъ. Испърво той биде отблъснатъ и ако да бѣ нѣкой слабодушенъ чловѣкъ, той щѣше да ся откае. Но Петръ Великій не бѣше такъвъ и не ся откае ако и да изгуби, споредъ нѣкои историчи, не по-малко отъ 30,000 войници. Азовъ ся прѣдаде на Руситѣ прѣзъ Юлій 1696. Рускій царь желаше да слѣдва завоеваніята си, по Англія, Холандія, Австрія и Венеція силно настоявахъ за примиреніе. Слѣдствието бѣше единъ договоръ, който ся склучи въ Карловецъ, на дѣсній брѣгъ на рѣка Дунавъ, (24 Окт. 1698 до 24 Ян. 1699). Отъ тогава насамъ никой въ Европа не ся боеше отъ военната сила на Турція. Нейната важность е станъла дипломатическа.²

Мирътъ на Карловецъ направи само едно прѣмиріе между Руссія и Турція, защото и двѣтъ тѣзи държави не бѣхъ толкозъ благодарни отъ условіята. Турція дѣятелно ся приготвише за война. Най-послѣ на 25-ий Февруаріи 1711, Петръ Великій, като не можѣ да убѣди Султана да прѣстане отъ военнитѣ си приготвленія, прогласи война срѣщо Турція. Той ся отпрати къмъ Молдова и установи главній си станъ въ Яшь. Молдавскій господарь бѣше съюзникъ на Руситѣ, но Влашскій зема страната на Турцитѣ и тайно ся стараше да имъ прѣдаде Рускитѣ войски. Този лукавъ Влашскій князь, Бранкованъ, сполучи въ плановѣтъ си и Руситѣ бидохъ побѣдени при рѣка Прутъ. Мирътъ, който тогава ся склучи между двѣтъ държави, бѣше доста унизителенъ за Руссія. Петръ Великій ся принуди да повърне назадъ града Азовъ и околността му, които прѣзъ 1696, и ся обѣта да ся съсипатъ нѣкои отъ южнитѣ крѣпости на

държавата му. Турцитѣ настоявахъ да не прѣбива-
ва въ бъдеще Рускій посланникъ въ Цариградъ.
Трѣбва да забѣлжимъ че Рускій народъ дължи мно-
го на Катерина, царицата, за дѣто Руската войска
тогава не прѣтегли по-голѣми злощастія. Тя не само
съвѣтваше мѣжа си, но подари голѣма частъ отъ
драгоцѣнноститѣ си за да искупи злото положеніе.
На 1768, прѣзъ царуваніето на Катерина II, избух-
на друга война между Руссія и Турція. Везирътъ
призва при себе си Рускій посланникъ въ Цариградъ
и изискуваше отъ него да подпише че Руссія ся за-
дължаваше подъ порѣчителството на Данія, Пруссія,
Англія и Швеція да не ся намѣсва вече въ работи-
тѣ на Полша и да прѣстане да застрашава Отоман-
ската държава. Посланникътъ справедливо отговори
че той не бѣше натоваренъ съ такава власть. Ве-
зирътъ тогава го нагълча най-грубо и го прати въ
затворътъ на Седемьтѣ Стѣла (еди-куле), като обяви
война срѣщо Руссія. Цѣла Европа възнегодува за това
варварско поведеніе на Портата, която напълно е била
възнаградена за това си грубо поведеніе. По единъ
и по другъ начинъ, войната ся продължава дори
до 1774, когато ся сключи прочутій договоръ въ
Кайнарджикъ, 21-ий Юлій (1) Чрѣзъ онзи договоръ
Руссія за всекога придоби Азовъ и околността му
заедно съ нѣкои мѣста покрай Черно море. Кримски-
тѣ Татари ся отдѣлихъ отъ Турція и ся припозна-
хъ за независима държава. Влашко и Молдова ся о-
ставихъ на Турція съ това условіе че тя щѣше да
почита тѣхнитѣ права. Въ този договоръ Турція за

1) History of The Ottoman Turks, отъ E. S. Creasy, стр. 410

първъ нхтъ припозна формално покровителството на Руссія върху Християнитѣ въ своята държава. На 1783, Русситѣ съ голяма сила побѣдихъ Кримскитѣ Татари и присъединихъ Кримъ на своята държава. Тѣй Руссія здраво стѣгни на Черноморскитѣ прибрѣжия.

На 1787 избухнъ друга война между Турція и Руссія, прогласена отъ първата на 15-й Августа, когато ся разви и святото знаме на Пророка ⁽¹⁾, и която ся продължава до 1791. Както забѣлѣжихъ по-горѣ, тѣзи е последната война въ която Австрія зѣ участие противъ Турцитѣ. Принудени сме, обаче, да кажемъ че ако Австрійскій царь бѣ искрененъ на христіанската страна, то може би че нѣкои христіански народи щѣхъ още тогава да ся освободятъ отъ Отоманското угнетеніе. Поведеніето на онии господарь направи Руссія да ся дръпне надирѣ. При всичко това, обаче, Русситѣ и тогава спечелихъ: чрѣзъ оныи война югозападната граница на държавата имъ ся прострѣ до рѣка Днестъръ.

Руссія е била и съюзница на Турція. На 1798 напиримѣръ, тя ся съюзи съ Англія и Турція противъ Франція.

Александръ I, който царува отъ 1801 до 1825, присъедини на Руската държава почти цѣлата областъ на Кавказія. Прѣзъ неговото царуваніе избухнъ война между Руссія и Турція по причина че тѣзи последната не стоя на обѣщаніята си относително до князоветѣ на Влашко и Молдова. Въ този случай и Англія бѣ противъ Турція. Войната между

1) History of The Ottoman Turks E. S. Creasy, стр. 427.

Руссия и Турція се продължава до 1812, когато се сключи договорът въ Букурещъ, чрезъ който Руссия придоби Бессарабія и онѣзи частъ отъ Молдова която лежи между Днестръ и Прутъ, тъй щото на мѣсто Днестръ, границата на тѣзи държава стана Прутъ. Прѣзъ тѣзи войни, между Руссия и Франція ставали тайни споразумѣния за унищожението или за расподѣленіето на Турція. Руссия щѣла да земе Румѣнскитѣ княжества и Бѣлгарія до Стара-Планина. Франція щѣла да получи Гърція и Кандія, а Австрія Босна и Сърбія. Този планъ, обаче, не успѣлъ.

Руссия е имала и други войни съ Турція, но на 1812 се свършихъ войнитѣ ѝ съ тѣзи държава чрезъ които тя е могла да спечали въ Европа нѣщо особено важно за себе си. Най-злосчастната война за Руссия, слѣдъ освобождението ѝ отъ сѣвернитѣ Татари, бѣше Кримската война, която се свърши съ сключваніето на Паризскій договоръ, 1856. Тогава тя изгуби частъ отъ Бессарабія и правото си да има силна флота въ Черно море. По този труденъ начинъ сѣ могли Русситѣ да се избавятъ отъ южнитѣ Татари както се избавихъ и отъ сѣвернитѣ.

Руската държава постоянно се е простирала и къмъ Срѣдния Азія. Отъ 1580 до 1727 Русситѣ свършено покорихъ Сибирь и го присѣдинихъ на държавата си. Освѣнъ това, тѣ прѣзехъ голѣми области въ Туркестанъ. „Прѣзъ послѣднитѣ петнадесетъ години“, казва профессоръ Шемъ, „Руссия е придобила въ Срѣдния Азія едно владѣніе толкова голѣмо колкото Австро-Унгарія, Германія и Белгія земени заедно, и е намѣрила за търговія пѣтица които се простиратъ въ западнитѣ области на Китайската

Имперія, и почти до прѣдѣлитѣ на Британска Индія.²

Слѣдующитѣ таблици показватъ чудното нарастваніе на Руската държава и по пространство и по народонаселеніе. (1)

год.	Анг. четв. мили
На 1462 Московското царство имаше около	382,700
« 1505 Руската държава	« « 510,300
« 1584 « «	« « 1,530,800
« 1650 « «	« « 5,038,800
« 1689 « «	« « 5,953,000
« 1730 « «	« « 6,888,000
« 1775 « «	« « 7,122,300
« 1868 « «	« « 7,866,500
« 1877 « «	« « 8,391,800

Народонаселеніето на държавата ся е увеличавало както слѣдва:

На 1722	тя	имаше	около	14,000,000	жители
« 1742	«	«	«	16,000,000	«
« 1762	«	«	«	19,000,000	«
« 1782	«	«	«	28,000,000	«
« 1796	«	«	«	36,000,000	«
« 1812	«	«	«	41,000,000	«
« 1815	«	«	«	45,000,000	«
« 1835	«	«	«	60,000,000	«
« 1851	«	«	«	68,000,000	«
« 1858	«	«	«	77,000,000	«
« 1875	«	«	«	86,486,000	«

Трѣбва да ся забѣлѣжи че таблицата за пространствата не е толкозь точна.

1) The War In The East, A. J. Schem. New-York стр. 60.

Не ще е безмѣстно да ся спомѣне че вліяніето на Татарскитѣ дивнѣ племена върху Рускій, както и върху всички други народи въ Истокъ, е било твърдѣ вредително, и че нѣкои критици доста несправедливо сѣ критикували тѣзи народи. Нѣкои осъдихъ Русситѣ като народъ неспособенъ за образование и за истинна гражданска и религіозна свобода, безъ да зематъ подъ потрѣбно вниманіе сѣ какви Азіятски стихии е ималъ да ся бори онзи народъ. Други пакъ ги нарѣкохъ почти Татари. За да сѣдимъ справедливо за способноститѣ и състояніето на Рускій народъ, ній трѣбва добрѣ да помнимъ че той е билъ здрава прѣграда между Западна Европа и голѣмій порой отъ дивнѣ и свирепи Азіятски орди, сѣ които е ималъ почти непрѣстанни борби за нѣколко вѣкове. Западна Европа забравя, по нѣкога, че тя дължи твърдѣ много на Славянитѣ за дѣто тѣ сѣ пазили Татарскитѣ орди да не нашествуватъ и опустошаватъ областитѣ ѣ, да не погубватъ множества отъ жителитѣ ѣ и да не прѣпятствуватъ въ напрѣдъка на живитѣ. Всеобща истина е, че колкото по-дълго врѣме нѣкой Европейскій народъ ся е борилъ сѣ Татарски племена, или колкото по-здро̀во е билъ въ тѣхнитѣ нокти, толкозъ той по-надирѣ е останалъ въ просвѣщеніето и въ истинната свобода. За тѣзи стѣпки свидѣлствуватъ най-ясно и нѣкои Латински народи, като напиримѣръ Испанцитѣ, които ако и да сѣ въ най-благопріятни за напрѣдъкъ области, и ако и да не сѣ имали да ся борятъ толкозъ сѣ дивнѣ орди, пакъ тѣ никакъ не сѣ по-горѣ въ просвѣщеніето, безъ да говоримъ че сѣ по-долѣ. На свършваніе ще кажа че чудній напрѣдъкъ, който

Русситѣ сѣ направили прѣзъ послѣднитѣ години въ науката, въ искусствата, въ търговити, въ гражданската и религіозната свобода, ниекажъ не говори противъ умственнитѣ способности на оъзи народъ и на Славянитѣ въобщо.

Руссія е имала много отлични владѣтели, държавни дѣлжѣ, военачалници и книжовници. Почти всичкій свѣтъ припознава днесъ че Руската дипломация е една отъ най-разумнитѣ и най-искуснитѣ. Многото ноти и окръжни писма които сѣ били издадени отъ Князь Горчакова прѣзъ дългото му дипломатическо поприще сѣ считатъ между най-досто-забѣлѣжителнитѣ произведенія на нинѣшната дипломация.² (1) Ако цѣльта на тѣзи книжка и да не е да сѣ излага исторіята на знаменититѣ руски лица, пакъ не ще е безмѣстно да сѣ кажатъ нѣколко думи за едно отъ тѣзи лица, което всекога ще блѣщи въ Руската исторія.

Негово И. Величество царъ Александръ II сѣ е родилъ на 17-ий Априлій, 1818, а наслѣди Рускій прѣстолъ при смъртъта на баща си, царъ Николай, на 2-ий Мартъ. Желаніето на баща му бѣ да го въспита добръ, а особно да му даде военно образование, но наклонността на И. Величество небѣше военно-любива. Неговитѣ стремленія още отъ младостъта му бѣхъ миролюбиви. Той пріе управленіето на Руската държава при конеца на Кримската война. Щомъ сѣ склучи мирътъ, той отиде въ Москва и прогласи на народа си миролюбивитѣ и прѣобразователнитѣ си намѣренія. Той обяви че главното му желаніе бѣ

(1) The War in The East, A. J. Schen. New-York, стр. 504.

да се старае за просвѣщеніето на народа си и за развитіето на художествата и на търговіята по великата му държава. Думитѣ му не останяхъ мъртва буква. Той заповѣда да се отворятъ по градоветѣ и селата разни училища въ които да се учатъ младежитѣ отъ всѣкой разрядъ на обществото, даде по-голяма свобода на печата, заповѣда да се построятъ желѣзни и други пѣтища, и по всѣкакъвъ начинъ насърдчаваше народа си да върви напредъ. Може навѣрно да се каже че никой другъ владѣтель не е сторилъ толкозь много за истинното напредваніе на Рускій народъ и за истинното величіе на Руската държава колкото Н. Вел. Александръ II е сторилъ. Днесъ безпристрастній свѣтъ ся очудва на напредъка на Рускій народъ въ науката и художествата. Въ послѣдното Американско [всемирно изложение у Филаделфія Руското отдѣленіе бѣ едно отъ най-забѣлжителнитѣ, и просвѣщенный Американскій народъ съ очудваніе говореше за онова което Руската дѣятелность бѣ произвела.

Едно отъ най-великитѣ благодѣянія, обаче, което този царъ извърши за народа си, е освобожденіето на робитѣ. Това велико негово дѣло, което ся извърши прѣзъ 1861, е като корона на другитѣ му добродѣянія. Цѣлата свѣтска исторія не ни дава ни едно друго подобно дѣло. За освобожденіето на около 4 милліона робіе въ Америка, нѣколко стотини хиляди души пролѣхъ кръвта си, но Александръ освободи повече отъ 22 милліона робіе безъ да ся пролѣе една капка кръвъ! Това негово дѣло ще стои като блѣстящъ паметникъ между историческитѣ събитія и дѣлата на владѣтелитѣ. Негово Импер. Re-

личество има възвишени и благи расположения. Той е вѣренъ, миролюбивъ и нѣженъ Господарь, и толкозь обича войската си щото казватъ че често проливалъ сълзи когато виждалъ че нѣкои отъ нея падали мъртви на бойното поле. Той горѣщо се любилъ отъ народа си и високо се почита отъ чужденците. Даже и най-вѣрлитъ непріатели на Руссія високо говорятъ за този родолюбивъ Рускій Господарь. Наистина, ако нѣкой владѣтель е заслужвалъ титлата *Великій*, то това е Негово И. Величество Царь Александръ II.

Но какъвъ е той за насъ Българитѣ? Освободителъ отъ Турското робство! Нашитѣ историци трѣбва да сторятъ правда на неговитѣ дѣла, на дѣлата на мъдритѣ му министри, на отличнитѣ му военачалници, на храбрата му войска и на доброжелателниъ и щедриъ му народъ.

Политиката на Руссія спрямо Христіанитѣ въ Турція.

За дълго врѣме Руссія правеше само непрями благодѣянія на Христіанскитѣ народи подъ Турското иго. Прѣди всичко тя, както сме видѣли, имаше да се бори съ Азіятцитѣ за своята си свобода, но съ това тя твърдѣ много е помагала и на другитѣ Христіански народи въ Истокъ. Колкото пѣти Русситѣ сж побѣждавали Турцитѣ, толкова пѣти тѣ сж ослабвали силата на послѣднитѣ и тъй сж уякчавали надѣждитѣ на подчиненитѣ за избавленіе. Всѣкой ударъ върху Турчина е билъ помощъ за угнетенитѣ подъ умразното му иго. Слѣдъ като се освободихъ отъ опасността на Азіятцитѣ и осигорихъ своята

си бждѣщность, Русситѣ починѣх да дѣйствувать направо за Христіанитѣ въ Турската държава. Тѣ най-добрѣ знаехъ и знахъ какво нѣщо е Татарско иго и не можехъ да не съчувствувать съ угнетенитѣ. Тѣ захванѣхъ да настояватъ прѣдъ Портата да ослаби узитѣ на подчиненитѣ си Христіани и да имъ даде нѣкои народни права, и ся стараетъ въ сѣще врѣме да заинтересувать и другитѣ Европейски народи въ полза на угнетенитѣ. Дѣлата говорятъ най-високо, и азъ само ще спомѣнѣхъ вкратцѣ нѣколко стѣпки конто Руссія е земала въ полза на спомѣнитѣ Христіански народи.

На 1774 Руссія за пръвъ пѣтъ почнѣ да дѣйствова направо за Христіанитѣ въ Турско. Тогава ся склучи между нея и Портата прочутій Кайнарджикскій договоръ, на който едно отъ условіята бѣше че Турція трѣбваше да припознае покровителството на Руссія върху Христіанитѣ въ своята държава. Въ този договоръ, казва Г. Фрименъ, Турція припознава практично че нейното управление на Христіанскитѣ ѣ подданици не бѣ справедливо и че имаше нужда за нѣкои друга сила отъ вѣнъ да нагледва що ставаше съ тѣхъ. Слѣдъ онова врѣме Руссія ся е считала законна покровителка на Христіанитѣ въ Турско, и тѣзи послѣднитѣ сѣ ся надѣвали на нея за помощъ. Вѣсѣкога когато тя е обявявала война срѣщо Турція, всѣкитѣ Христіански подданици на тѣзи послѣднѣ сѣ посерѣщали това обявление съ тайно рѣкопльсканіе и съ най-усърдно желаніе за сполука. Наистина, тѣзи угнетени раи и по-напрѣдъ гледахъ къмъ Руссія за помощъ, но отъ 1774 тѣхнитѣ надѣжди особно ся съживихъ.

Сърбитѣ починахъ по-здраво да се движатъ противъ Турскитѣ угнетенія на 1804. Тѣ пожелахъ помощта първо на Австрія, но като тя отказа да имъ помогне, тѣ се отнесохъ до Руссія която имъ отговори благоприятно, и която, на 1805, изпскуване отъ Портата по-точно припознаване на нейното покровителство върху Христіанитѣ. Слѣдствието на това бѣ една война между двѣтѣ държави, която се продължава по разни начини до 1812. Състояніето на Турція прѣзъ онѣзи години бѣ много жалостно и Портата даде нѣкои обѣщанія за самоуправленіето на Сърбія, но тѣ не се изпълнихъ. Наскоро Сърбитѣ бидохъ побѣдени и Черній Георгій побѣгна въ Австрія. На 1815, когато бѣ се събралъ единъ конгресъ у Виена, Руското правителство испрати до другитѣ Европейски държави едно окръжно писмо въ което ги поканваше да се разгледа въ онзи конгресъ и състояніето на Турція, особно да се принуди Портата да се съобразява съ законитѣ на просвѣщенитѣ държави. Другитѣ сили, обаче, не зѣхъ подъ внимание окръжното писмо на Руското правителство и онзи въпросъ за Турція не се разгледва въ конгреса. Сърбитѣ не стоехъ мирни. Кара-Георгій побѣгна, но Милошъ зема военачалството на онзи народъ. Ако Портата да не се боеше тогава отъ всеобщото негодованіе на Христіанскитѣ си подданици и отъ Виенскій конгресъ, въ който пѣмаше Турскій прѣдставитель, тя щѣше, наистина да смаже Сърбія съвършено. Освобожденіето на Сърбитѣ по-здраво се осигори чрѣзъ договора който побѣдоноситѣ Русси направихъ съ побѣденитѣ Турци въ Одринъ, на 1829.

Гръцитѣ възстанѣхъ противъ Турското правителство на 1821. Тѣ и по-напрѣдъ бѣхъ възставали по безъ да сполучатъ въ движеніята си. Това имъ възстаніе бѣше по-общо и по-живо, и най-послѣ цѣлій гръцкій народъ ся подигна сръщо истрѣбителитѣ си. Първій двигателъ бѣше нѣкой си Иисиланти, който бѣ ся отличилъ въ Руската войска, и който прѣзъ Февруарій минъ рѣка Прутъ съ една малка чета и призва съотечественницитѣ си изъ цѣлата Турека държава да възстанѣтъ за освобожденіето си отъ Отоманцитѣ.⁽¹⁾ Първитѣ битви между Гръцитѣ и Турцитѣ станѣхъ на сѣверъ отъ Дунава а не въ Гръція. Испърво почти никоя държава не обращаше серіозно вниманіе къмъ Гръцкото движеніе, но около 1825 Руссія почна живо да ся интересува въ тѣхнитѣ старанія.⁽²⁾ Правителството на тѣзи държава още на 1821 ся постарѣ да заинтересува другитѣ сили въ Гръцитѣ, но на 1825 то ся принуди да земе по-дѣятелни мѣрки въ полза на погинувающитѣ Елини. Трѣбва да спомѣнѣмъ че частни лица отъ разни части на Европа подадохъ добра помощь на Гръція. Борбата между Гръцитѣ и Турцитѣ ся продължава за нѣколко години, и свирепоститѣ бѣхъ тѣрдѣ голѣми и на едната и на другата страна, но Турскитѣ ужаси въобще надминуваха Гръцкитѣ. Турското правителство, като не можеше самѣ да потѣгне възстаніето, призва на помощь Египетскій паша, който тогава бѣше почти независимъ въ управленіето си. Силна Египетска войска ся

1) History of The Ottoman Turks, E. S. Creasy, стр. 501.

2) The War In The East, A. J. Schem. New-York, стр. 38

испрати на помощ на Султана, който бѣше рѣшилъ да опустоши Гръція съвършенно и да истрѣби голѣма часть отъ Гръцкій народъ. Ужаситѣ бѣхъ не-търпими вече и за западна както и за источнѣ Европа, която почнѣ да се старае за избавленіето на Гръція отъ съвършенно съсипваніе. За добра честь, на чело на Англійското правителство тогава стоеше единъ благороденъ и справедливъ мъжъ именемъ Киннингъ. Той се съдружи съ Руссія и Франція въ полза на Гръція. На 1827, Англійската, Руската и Френската флоти съсипахъ Турско-Египетската сила при Наварино, и тѣй освободихъ Гръція. Но окончателното дѣло за това освобожденіе на Гръція се извърши особно отъ Руссія чрѣзъ Одринскій миръ на 1829. По колко скърбенъ начинъ Гръцитѣ на послѣдно врѣме показватъ признателността си къмъ Руссія за дѣто тя ги избави отъ съвършенно съсипваніе! А защо? Само и само защото тя не имъ дава и онова което не е тѣхно!

Влашко и Молдова, тоже, дължатъ освобожденіето си главно на Руссія. Ако да не бѣ дѣйствувала тѣзи сила, тѣзи области и до днесъ, може би щѣхъ да сѣ подъ Турска власть. Да не отивами по-нататѣкъ, на 1806 Султанътъ несправедно сваля князоветѣ на тѣзи двѣ малки княжества, и слѣдствието на тѣзи Султанова постѣжка бѣ една война между Руссія и Турція, която се продължава до 1812, когато се склучи букурещскій договоръ. Въ тѣзи война и Англія бѣ противъ Турція. Въ ози договоръ Портата се задължи да почита правата на жителитѣ въ Влашко и Молдова. Прѣзъ Гръцкото възстаніе, 1821—26, тѣзи области пакъ почти паднѣхъ

подъ Турцитѣ. На 1826 между Руссія и Турція станъ другъ договоръ, въ който послѣдната ся съгласи да ся даде право на първенцитѣ въ онѣзи княжества да избиратъ главнитѣ управители измежду си по за 7 години. Портата не щѣше да свали никой управитель на онѣзи области безъ съизволеніето на Руссія. Освобожденіето на Влашко и Молдова, обаче, както и на Сърбія, по-здравио ся осигори чрѣзь Одринскій договоръ между Руссія и Турція. Портата ся съгласи да ся избиратъ князветѣ на онѣзи княжества до животъ; че никой Турски чиновникъ не трѣбва да ся мѣси въ тѣхнитѣ дѣла, и че на никой Мохамеданецъ не трѣбва да ся позволява да прѣбивава въ никоя часть на тѣхнитѣ земи. Само едно именно владѣніе и единъ годишенъ дѣнькъ ся давахъ на Портата.³

Черногорцитѣ сж едно отъ най-войнственнитѣ и най-храбритѣ Славянски племена. Тѣ сж ся борили съ Турцитѣ за повече отъ 400 години, но никога не сж ся оставяли да бждѣтъ потъпкани отъ неприятелитѣ си. Историцитѣ и държавнитѣ мжжіе въхваляватъ тѣхната храбрость и рѣшителността имъ да не ся оставятъ подъ властѣта на Отоманцитѣ. Г-нъ Гладстонъ казва че Турцитѣ никога не дързувахъ да отидѣтъ противъ Черногорцитѣ съ равна сила, но всѣкога ся стараехъ да иматъ поне два пѣти по-голѣма войска отъ колкото онѣзи планинци можехъ да съберѣтъ. На 1712, Турцитѣ отидохъ противъ Черногора съ повече отъ 50,000 души, които князь Данійлъ посрѣщна само съ 12,000 души. Въ онѣзи война Турцитѣ, които бидохъ побѣдени, изгубихъ около 20,000 души, а Черногорци-

тѣ само 312 души. На 1768 Турцитѣ пакъ наше-
ствувахъ Чернагора съ една голѣма войска, която
ся исчислява разнo, отъ 67,000 до 180,000 души.
Черногорцитѣ посрѣщнахъ онова Турско множество
само съ 10,000 или 12,000 души, но тѣ избихъ отъ
непріятелитѣ си около 20,000 души, плѣнихъ отъ
тѣхъ оржія и много други военни потребности, и тѣй
ги изгонихъ⁽¹⁾. Храбростта на Черногорцитѣ най-
добрь е извѣстна на Турцитѣ. Тѣзи послѣднитѣ
много пѣти сѣ ся били съ цѣрвитѣ и толкозъ сѣ
ся наплатили отъ тѣхъ, щото щомъ имъ ся помѣ-
неше че ще вървятъ да ся бѣжтъ съ *Гара-дагъ*,
тѣ ся растрепервахъ. Въ Черногорскитѣ прѣдѣли сѣ
погинули Турци нѣколко пѣти по цѣлото население
на онова малко Княжество. Отоманцитѣ искахъ да
поробятъ свободнитѣ планинци, но тѣзи послѣднитѣ
умѣхъ да ся бранятъ и справедливо заплатихъ на
Азіятцитѣ. Руссія всѣкога ся е интересувала въ тѣ-
зи храбри Славяни и имъ е помагала по разни на-
чини, но справедливо може да ся каже че тѣ сами
сѣ запазили свободата си. Тѣхната мъжественность
и геройческото имъ ратничество най-бляскаво ся по-
казахъ прѣзъ послѣднитѣ войны.

На 1853 Руссія изискуваше отъ Турція нѣкои
порѣчителства за источнитѣ Христіани въ държава-
та на послѣдната. Отоманското правителство въззѣ
тѣзи Русски заявленія като нарушеніе на държавни-
тѣ му права, и отказа да земе въ вниманіе Руски-
тѣ исканія. Слѣдствието на това бѣ една война меж-
ду двѣтѣ държави, която послѣ стаиъ извѣстна

1) The War In The East, A. J. Schem New-York. стр. 137.

подъ името *Кримска* война, по причина че тя ся свърши въ Кримъ. Поведеніето на Англія, Франція, Сардинія и Австрія тогава бѣше достоуспѣтелно. Намѣсто да ся намѣсятъ въ полза на угнетенитѣ Христіани подъ Турското иго, тѣ земахъ страната на Турція, бихъ ся срѣщо Руссія, която едвамъ можихъ да побѣдятъ при Севастополь, и тѣй отсѣкохъ надѣждата на угнетенитѣ които горѣщо желяхъ смазваніето на угнетителитѣ си. Тѣзи злощастна за Руссія и за Христіанитѣ въ Турско война ся свърши съ еключваніето на Паризскій Договоръ, 1856. Чрезъ този договоръ западнитѣ сили накарахъ Руссія да ся отрече отъ покровителството си върху Христіанскитѣ народи въ Турско. Освѣнь това Руссія изгуби една часть отъ Бессарабія и правото си да има силна флота въ Черно море. То ся знае че Руссія не можеше до стои срѣщо цѣла Европа и тя бѣ принудена да ся подпише на този несправедливъ документъ. Турція, тоже, ся обѣща да направи чудновати прѣобразованія въ държавата си и да даде голѣми правдини на Христіанскитѣ си подданици. Никой другъ, може-би, освѣнь тѣзи подданици не знае какъ сж ся исполнили тѣзи Турски обѣщанія. Върху тѣзи точка пакъ ще поговоря по-послѣ.

На 1860, Руссія обърихъ вниманіето на другитѣ сили къмъ опасното състояніе на Христіанитѣ въ Турско. На 23-ій Априлій 1860, князь Горчаковъ казваше въ една окръжна нота, че ако не ся земехъ мѣрки да ся принуди турската власть да спре безредцитѣ и да покровителствува Христіанитѣ, то ужасни избухванія щѣхъ наскоро да ся появятъ. Другитѣ сили не обърихъхъ вниманіе къмъ това човѣколю-

било покаяване на Руссія, като казвахъ че всичко бѣ Руска измислица и Руска интрига. Но не ся мнѣ много врѣме и късогледѣто на западнитѣ сили ся доказа по единъ най-ужасенъ начинъ. Само слѣдъ два мѣсяца т. е. прѣзъ Юлій станяхъ ужаснитѣ кланія въ Ливанскитѣ области. Сто и петдесетъ села и градове ся съсипахъ, десетъ хиляди Христіани бидохъ погубени, и повече отъ 70 хиляди души щѣхъ да измрѣтъ отъ гладъ по причина че ся съсипа нмотътъ нмъ.

Търпението на подчиненитѣ почна да стигъ края си. Отчаяни въ страданіята си и въ онеправданіята си, тѣ почнахъ пакъ да правятъ разни заявленія за избавленіето си. На 1866 въ островъ Критъ ся подигна едно Гръцко възстаніе, което трая до 1868. Поведеніето на Руссія бѣ съчувствително, но Западна Европа и тогава мислеше че щѣхъ да ся развалятъ интереситѣ ѝ, ако би оѣзи страдащи островитяни ся избавехъ отъ ноктитѣ на Отоманскитѣ паши. Турція даде голѣми обѣщанія на Критянитѣ, които, обаче, не ся изпълнихъ по-добрѣ отъ колкото другитѣ ѝ обѣщанія.

Пристигнахми до най-последнитѣ важни събитія. Понеже по разни причини искамъ да говоря върху тѣхъ въ идущитѣ членове, тукъ само ще кажъ че слѣдъ избухваніето на Херцеговинското възстаніе, на 1875, Руссія всячески ся стара чрѣзъ дипломация да придобіе нѣкои права и поржчителства за Христіанитѣ, но като не можи да сполучи по миренъ начинъ, тя ся принуди да направи това чрѣзъ оржжіето си. Между Рускій народъ ся възбудихъ таква негодованія и вълненія противъ Турскитѣ сви-

репости върху Христіанитѣ, и такива заявленія за война ако Турція не приемене мирнитѣ прѣдложенія на Европа, щото Руското правителство, даже да бѣ некало, не можѣше да не обяви войната противъ унорството на Портата. Слѣдствіята на тѣзи крѣво-пролитна война още не сѣ извѣстни напълно; извѣстно е обаче това, че Сърбія, Чернагора и Влашко-Молдова станяхъ уголѣмени и независими държавици; една часть поне отъ Българія се освободи. Кипръ се грабихъ отъ Англія, а Босна и Херцеговина отъ Австрія, и една часть земя се дава на Гръція. Независима Турція, въ чистата смисъл на думата, нѣма сега!

1. Отъ казаното до сега става явно че всичкитѣ Христіани въ Турско дължатъ много на Руссія. Ако да не е била тѣзи сила, азъ не можъ да видѣ какъ би се избавили Гръція, Влашко-Молдова Сърбія, а особно Българія, и какъ би стоела Чернагора противъ почти непрѣстаннитѣ удари на Турцитѣ. Една свята наша дължностъ, прочее, е да бждемъ признателни за всѣкога на благодѣтелитѣ си. Нужно ли е да се поучаваме и това, да се съвѣтваме че трѣбва да сме благодарни на избавителитѣ си? Дано да не бѣше нужно! Дано всица да бѣхми съвѣстни хора и да чувствувахми дължноститѣ си къмъ благодѣтелитѣ си! Но между насъ има Турска зараза, има хора на които богътъ е трѣбухътъ имъ. Поведеніето на тѣзи чловѣци къмъ Рускитѣ войски е било пай-достоосѣдително. Тѣ съвѣснѣ безсѣвѣстно се обхождахъ съ освободителитѣ на отечеството ни. Лакометвото имъ за пари заслѣни и съвѣстѣта имъ и чловѣчещината имъ, и тѣ не само не

помагахъ на опѣзи които проливахъ кръвтъ си за насъ, но ся стараехъ да печелятъ двойно и тройно отъ тѣхъ. Не ще е чудно, прочее, ако нѣкои отъ освободителитѣ ни сж докачени отъ такова грубо поведеніе. Не ще е чудно ако нѣкои отъ тѣхъ помислятъ че ній сми хора груби и безчувствени. Утѣшително е, обаче, като знаемъ че числото на такива черни души между насъ е малко и че то постепенно ся намалява; и дано обиденитѣ, ако има такива, измежду освободителитѣ ни да не приписватъ на народа онова, което нѣкои частни лица сж вършили.

Българскій народъ трѣбва всѣкога да помни че Руска кръвь ся е проливала за освобожденіето му; че полетата му, долините му, хълмоветѣ и планините му ся напоени съ кръвта на опѣзи които ся борихъ да го избавятъ отъ Отоманско робство и отъ Черкеско грабителство; че въ неговата земя сж закопани Руски тѣла, които ще сж вѣчни паметници за извършеното за него освобожденіе; той трѣбва да помни, най-послѣ, че ако нѣкога бжде неблагодаренъ за сторенитѣ му благодѣянія, то тѣзи кръвь и тѣзи кости ще свидѣтелствуватъ противъ него до когато нѣкое по-голѣмо зло нападне върху земята му и върху синоветѣ и дѣщеритѣ му.

2. Отъ това що казахъ не слѣдва че ній можемъ или че сми длѣжни да одобряваме всѣко дѣло на всѣкой Русинъ, или да бждемъ благодарни за него. Въ всѣкой народъ има и добри и лоши чловѣци. Чудно би било ако между толкозь хиляди Руска войска у нашето отечество и между толкозь Руски началници и управители не ся намѣрехъ нѣкои неблагогоразумни и даже лоши чловѣци. Някой

сѣсенъ и доброжелателенъ чловѣтъ не може да одобрѣва поведението и работитѣ на такива хора. Ний сме длѣжни и трѣбва да сме благодарни на Рускій народъ, на неговитѣ доброжелателни владѣтели, на държавнитѣ му мѣжис и на храбрата му войска, а не на всѣко *частно* лице, безъ да гледаме какви дѣла то върши. При това, ако би да се случи пѣкой Русинъ да върши несправедливи дѣла въ пароднитѣ ни или частнитѣ ни работи, въ такъвъ случай наша длѣжностъ е, не да приписваме такива постѣпки на Рускинъ народъ, но да дѣйствуваме споредъ държавнитѣ закони.

3. Нѣкои сѣ утвърждавали и утвърждаватъ че съ тѣзи си политика, Руссія не е дѣйствувала съ друга цѣль освѣнъ за своитѣ си интереси. Горѣщото желаніе на тѣзи държава, казватъ тѣзи господа, е да завземе областитѣ които Турція владѣе, а като Западна Европа не ѝ позволява да стори това, тя е почишла по другъ начинъ. Тя се показва доброжелателка и покровителка на Христіанитѣ съ единственната цѣль да привлече съчувствието имъ къмъ себе си за да може чрѣзъ тѣхъ по-лесно да играе своята лукава игра. Тя се е старала да откъснѣва Христіанскитѣ народи отъ Турската имперія и тѣй да ослаби тѣзи държава, като направил малки независими кралства или полузависими княжества, които да може послѣ по-лесно да присѣдини едно по едно на своята си велика държава. Молдова, Влашко, Българія, Сърбія, Чернагора и Гръція щѣли споредъ тѣзи критици, най-послѣ да се погълнатъ отъ властолюбива Руссія.

Голѣма нелѣпостъ би било да се утвърждава че

Руссія нѣма интереси въ Истокъ и че тя не е длѣжна да ги защитава и да ги осигорява колкото е възможно по-здраво, но смѣшното нѣщо въ този въпросъ е, че онѣзи, които най-много викатъ че Руссія не желае друго освѣнъ своитѣ си интереси, тѣ сжщитѣ проглушихъ цѣлій свѣтъ съ многословуитѣ си интереси, които, спорѣдъ тѣхъ, ся простиратъ почти по всѣка часть на земното лице. Положително може да ся каже, че нѣма велика Европейска държава която да не е пожелавала придобиваніето на нѣкои отъ тѣзи источни страни. Съ колкото право може да ся каже че Западна Европа не е позволявала на Руссія да завземе нѣкои отъ Турскитѣ области, точно съ толкова право може да ся каже че Руссія не е позволявала на Западна Европа да стори това. Колкото за Руската политика, ній ще кажемъ, заедно съ много западни мѣжје и съ почти цѣлій Американскій народъ, че тя до сега е била мѣдра и справедлива като е защитавала угнетенитѣ. И до когато Молдова, Влашко, Сърбія, Гръція Чернагора и Българія стоятъ непогълнати отъ Руссія до тогава ній не ще повѣрвами въ мнимитѣ лукавства на тѣзи велика държава. Не ще е чудно ако нѣкои Русси горѣщо желажтъ завземаніето на тѣзи страни, но не вѣрвами че Рускій народъ, справедливитѣ му владѣтели и мѣдритѣ му държавни мѣжје и военачалници бихъ прѣдирѣли такова несправедливо дѣло, слѣдъ като подарихъ такава свобода на тѣзи Турскитѣ робіе. Тѣ твърдѣ добръ разбиратъ че най-доброто, най-мѣдрото и най-справедливото срѣдство за да ся придобѣжтъ съчувствието и привязанността на тѣзи источни народи е да ся

освободятъ тѣ и да ся оставятъ независими подъ покровителствованіето на Руссія. Такива независими а само покровителствувани кралства ще бѣдѣтъ най-здрави и най-привязани крилѣ на великата Руска държава. Въ такъвъ случай Руссія не ще бѣде сама държава безъ искренни съчувствителки. Ний вѣрваме че такава е политиката на Рускій народъ и ся надѣваме че никога не ще бѣдемъ измамени въ вѣрваніята си.

Англія и Българія.

Рѣдко ще ся намѣри Българинъ който да не е чулъ името Англія или Англичанинъ. Едното или другото отъ тѣзи имена толкозь ся е повтаряло между насъ, особно прѣзь послѣднитѣ три-четири години, щото народътъ добръ ся е запозналъ съ него. При това, то ся е запечатило между народа повечето съ неприяни въспоминанія. Справедливо или несправедливо, Българскій народъ мисли че единъ отъ най-голѣмитѣ му неприятели сѣ Англичанитѣ; справедливо или несправедливо, този народъ вѣрва че ужаснитѣ кланія на невиннитѣ му синове и дѣщери, опустошеніето на много негови градове и сема, и народното му распокоѣваніе сѣ, до една голѣла степенъ, слѣдствія на политиката на Англійското правителство. То ся знае че мнозина между насъ мислятъ че Англичани сѣ сторили и нѣщо добро за народа ни. Но сравнително малцина отъ насъ знаѣтъ точно кои сѣ Англичанитѣ и точно какво сѣ направили тѣ за или противъ нашій народъ.

Цѣльта ми въ тѣзи книжка е да поговорѣ

противъ тѣхъ и ся рѣшихъ да си присвоить островъ-тъ. Британцитѣ разбрахъ какви людіе бѣхъ при-зовали на помощь, и ся рѣшихъ да ся бѣжтъ срѣ-щю мнимитѣ си избавители, но напраздно. Саксонци-тъ призвахъ на помощь други отъ съотечественни-цитѣ си, люти борби ся продължавахъ прѣзъ 150 го-дини, когато Британцитѣ бидохъ съвършено побѣ-дени. Начинѣтъ, по който Англитѣ и Саксонцитѣ по-бѣдихъ слабитѣ Британци, които отидохъ ужъ да о-свободятъ, бѣ единъ отъ най-варварскитѣ. Самитѣ Англійски историци ни казватъ това. Главній имъ военачалникъ „не пожали нито възраст, нито полъ, нито състояніе, дѣто и да отиде съ побѣдоноснитѣ си войски. Частнитѣ и общенароднитѣ зданія на Британцитѣ ся прѣобърнахъ на пепель; жрецитѣ бидохъ исклани въ капищата отъ онѣзи (Саксонски) идолопоклонски диваци . . . людіетѣ които побѣгнахъ да ся скрѣжтъ по планинитѣ и по пустинитѣ бидохъ прѣсрѣщати и исклани на кунища¹⁾. По-слѣ Англо-Саксонцитѣ постепенно обладахъ Ирлан-діа и много други части на свѣта тѣй щото днесъ тѣхнитѣ владѣнія сж едни отъ най-пространнитѣ.

Понеже е невъзможно да ся изложи въ тѣзи книжка кога и какъ тѣ завладѣхъ толкозь земи, азъ ще свършижъ съ думитѣ на единъ нинѣшенъ Англійскій историкъ, който казва: „Дѣто Англичанитѣ наско-чатъ нѣкоя плодородна земя населена отъ диваци, тѣ ся заселяватъ тамъ, постоянно ся мѣсятъ въ дѣ-лата на туземцитѣ, правятъ войны съ тѣхъ, и тога-ва, като ги побѣдятъ съ по-голѣмата си сила, тѣ

1) *The History of England*, отъ D. Hume, Vol. I. стр. 46.

си присвояватъ земята имъ, а тѣхъ распяждатъ на по-неплодовитѣ мѣста.¹⁾

Англичанитѣ днесъ сж единъ отъ най-просвѣщеннитѣ и най-богатитѣ народи. Морската имъ търговія и морската имъ сила сж почти първи на свѣта. Тѣ иматъ много висши учебни заведенія, и доста, ся прѣдаватъ за усъвършенствованіето си въ художествата. Не ще сбъркаме ако кажемъ че книжевността на Англійскій языкъ е най-богата на свѣта. Тѣ иматъ много и разнообразни благотѣлни заведенія по разни мѣста изъ отечеството си. Мнозина между тѣхъ доброволно и щедро даватъ за страдащитѣ и по чужди страни. Тѣ въобще сж свободолубивъ народъ, и тѣхното правителство е едно отъ най-свободнитѣ въ Европа; но отъ политиката на нѣкои може да ся разбере че мнозина отъ тѣхъ желаштъ свободата само за себе си.

Едни отъ любопитнитѣ страници на Англійската исторія сж борбитѣ на ози народъ срѣщо угнетеніята. Никой другъ народъ не ся е борилъ толкозь продължително и толкозь храбро за гражданска и религіозна свобода колкото Англійскій народъ. Той е ималъ за много врѣме, даже за вѣкове, да ся бори съ своитѣ си народни владалци, които сж искали да го владѣятъ деспотическій. Но както борбитѣ сж били продължителни и трудни, така и плодетѣ сж били трайни и блистателни. Славната и свободната Американска Република (Съед. Държави), на която народътъ горѣщо желае да види всичкитѣ народи наистина свободни, е плодъ на онѣзи борби. При това, въ сама

1) *Gentleman's Magazine*, London, October, 1878, стр. 498.

Англія свободата е много голѣма. Колкото зло може и да сѣ сторили Англичанитѣ на Источнитѣ Христіани и на нѣкои други народи, трѣбва да припознаемъ че у дома си и въ нѣкои отъ поселеніята си тѣ иматъ доста голѣма гражданска и религіозна свобода, и че на тѣзи свобода тѣ много дължатъ на прѣдѣлѣтъ си въ всеѣко отношеніе. Тамъ чловѣкъ е свободенъ да учи или да вѣрва каквото ще, да испитва, да разсѣжда и да критикува споредъ своитѣ свободни умствени сили, още и да слѣдва каквото и да е безвредно занятіе. Печатѣтъ е съвършено свободенъ. Много нѣшти сѣмъ ся очудвалъ на свободата съ която нѣкои Англичани сѣ критикували и критикуватъ разни членове на правителството си, особно прѣзъ послѣднитѣ три-четири години. Тѣ горѣщо обичатъ отечеството си и всичко което притѣжаватъ и сѣ готови да ся жѣртвуватъ за защитата му. Почти никой другъ народъ не почита богатството и не ся прѣдава на печаленіе нари толкозъ колкото Англичанитѣ.¹⁾ Въ Англія, обаче, има както най-богати тѣй ежщо и най-сиромаси хора на свѣта. Англичанитѣ въобще сѣ студени и надуты хора, и твърдѣ не обичатъ да ся съдружаватъ съ чловѣци отъ други народности, освѣнъ когато интереситѣ имъ изискуватъ това. При това, тѣ много сѣ наклонни да подозиратъ другитѣ чловѣци, а особно ако тѣ сѣ отъ чужда народность. Богото чловѣкъ си върши работата безъ да мисли даже за него, Англичанинѣтъ си въображава че той крон да му повреди плановѣтъ и тѣй да му подконеа интереситѣ.

1) *England And The English*, Lord Lytton. cpan. 78.

Англійскій народъ за много врѣме е билъ и сега е раздѣленъ на двѣ главни части или партіи, отъ които едната ся нарича *Консервативна* (сѣхранителна или въздържна), а другата *Либерална* (свободолюбива). Тѣзи двѣ партіи често иматъ съвсѣмъ различни мнѣнія и обѣжденія върху разни прѣдмѣти, и по нѣкога дѣйствуватъ като да бѣхъ два различни народа. Това, обаче, не ще каже че Консерватисти никога не сподѣлятъ мнѣніята и убѣжденіята на Либералнитѣ, или че никога не ся съдружаватъ съ тѣхъ въ дѣйствованіята си; нито че Либерални никога не сподѣлятъ мнѣніята и убѣжденіята на Консерватиститѣ, или че никога не ся съдружаватъ съ тѣхъ въ дѣйствованіята си. Днесъ правителственната власть на онѣзи държава е въ ръцѣтъ на Консерватиститѣ.

Нека сега, слѣдъ тѣзи кратки забѣлѣжванія върху исторіята и нѣкои общи черти на Англичанитѣ, да разгледаме вкратцѣ полниката имъ спрямо христіанитѣ въ Турско, а особно спрямо насъ Българитѣ. Азъ ще поговорѣмъ върху политиката имъ особно отъ Крымската война насамъ.

Англійската политика спрямо Христіанитѣ въ Турція.

Въ Англія всѣкога е имало чедовѣци които сѣ съчувствувахи съ страдащитѣ Христіани подъ Турското иго. Сиомѣнхъ въ прѣдидущитѣ членове че едно врѣме всичкитѣ Европейци треперехъ отъ Турцитѣ и всѣческій ся стараехъ за избавленіето на

Европа отъ тѣзи Азіятски орди. Никоя Европейска държава не мислѣше тогава че е въ нейнъ интересъ да се пази цѣлостта и независимостта на Турція, и никой Европейскій министръ, до колкото ся знае, не мислѣше че Турцитѣ бѣхъ необходими за Европейската независимостъ и за Европейското равновѣсіе. Както другитѣ Европейски държави, тѣй и Англія понѣкога е дѣйствувала противъ Турція. На 1807 Англія бѣше Руска съюзница противъ Турція, и Англичанитѣ съсипахъ една Турска флота въ Мраморно море.¹⁾ Прѣзъ врѣмето на Гръцкото въстание (1821—1827) Англія ся съюзи съ Руссія и Франція противъ Турція. Както спомѣняхъ другадѣ, на чело на Англійското правителство тогава стоеше единъ благороденъ, справедливъ и дѣятеленъ мъжъ на име Киннингъ, който не мислѣше че интереситѣ на Велика Британія щѣхъ да ся повредятъ ако Христіанитѣ ся избавехъ отъ угнетеніето на Турцитѣ. Англійската, Руската и Француската флоти задружно отидохъ противъ Турско-Египетскитѣ сили и ги смазахъ съвършенно при Наварино, и тѣй избавихъ Гръція за вѣгда отъ Турцитѣ.

По едно врѣме, обаче, духоветѣ въ Англія почнахъ да ся промѣняватъ и политиката на нейното правителство захванъ да гледа къмъ друга посока. Даже въ врѣмето на справедливій Киннингъ, въ Англія имаше голѣма партія която държѣше страната на Турція. Наскоро слѣдъ съсипваніето на Турцитѣ при Наварино, великій тогавашенъ Англійскій министръ ся поминъ, и онѣзи които подиръ него земахъ

1) *History of The Ottoman Turks*, отъ E. S. Creasy, стр. 479.

въ рѣцѣтъ си правителството никакъ не благопріятствувахъ на неговата политика и даже осѣдихъ поведеніето му спрямо Турція. Отъ тогава Турко-любивата партія въ Англія особно ся е увеличавала, и може да ся каже че тя бѣше въ най-голѣмата си сила прѣзъ врѣмето на Кримската война.

Двѣ главни причини има за това направленіе на духоветѣ въ Англія, а особно на нѣкои правителствени мѣжіе на онѣзи държава: първо *интересъ*, и второ *ревнивость* противъ Руссія. Англія е завладѣла много земи въ Азія, въ Африка и въ Океанія и е захванѣла нѣкой важни положенія въ Европа. Отъ тѣзи завладѣни мѣста тя извлича голѣмо богатство и по тѣзи причина не ѝ поноси да ги испусне изъ рѣцѣтъ си. Най-богатото ѝ владѣніе е Индія, дѣто живѣжтъ повече отъ 160 миліона чело-вѣци, между които има повече отъ 40 миліона Мухамеданѣи, които гледатъ на Турскій султанъ като на глава на Мухамеданцитѣ. За да привлече онѣзи Мухамеданци къмъ себе си, Англійското правителство ся показва защитникъ на султановата държава. Освѣнъ това, Англія прави голѣма търговія съ Турція която си въображава че може да изгуби ако би Турцитѣ да изгубятъ властѣта си. При това, Англійското правителство и подкрѣпителитѣ му неможѣтъ да търпятъ чудното напрѣдваніе на Руссія. Колкото повече Руската държава ся расширява толкозъ повече онѣзи Англичани ся раздражняватъ. Тѣ знажѣтъ, тоже, че Турцитѣ кога да е ще изгубятъ тѣзи пріятни и плодови мѣста, и ся боятъ че силна Руссія по нѣкои начини ще ги за владѣе. Но като е явно че тѣ сами (Англичанитѣ) горѣщо желажѣтъ

да завзематъ нѣкои отъ тѣзи мѣста, тѣ противостоятъ на Рускитѣ дѣйствія. Тѣ ся боятъ, още, че Руссія най-послѣ може да нападне и нѣкои тѣхни владѣнія и тѣй да повреди интереситѣ имъ. Англія желае нейната търговія, нейнитѣ владѣнія и нейното вліяніе да сѣ първи на свѣта, но като гледа че Руссія въ бъдѣще ще е самата държава въ Европа която ще може да ся надирѣваря съ нея въ много нѣща, тя ся старае всѣчески да противодѣйствува на Руската политика и на Рускитѣ стремленія. А като Руссія ся старае да помага на Христіанитѣ, то Англійското правителство и подкрѣпителитѣ му въ тѣзи политика ся старахтъ да помагатъ на Турцитѣ.

Върху този прѣдмѣтъ ще ся повѣриж пакъ, но не ще е безмѣстно ако кажиж сега, че най-доброто опрѣдѣленіе на *Источній Въпросъ* е, борба между Европейскитѣ сили коя да земе най-повече или най-хубавитѣ отъ мѣстата които Турція владѣе, или коя да има най-голѣмо вліяніе въ Истокъ.

Кримската Война и Паризскій Договоръ.

Както спомѣнахъ другѣдѣ, на 1853 г. Руссія изискуваше отъ Турція нѣкои права за Христіанскитѣ народности въ послѣдната държава. Турція ся въспротиви на това Руско заявленіе и слѣдствието бѣ една война между двѣтѣ държави. Една Конференція у Виѣна съчини тогава една „Нота“ която прѣдложи за одобреніе на Руското и Турското правителства. Руското правителство, което желаше ако бѣ възможно по миренъ начинъ да ся придобіе нѣщо добро за Христіанитѣ въ Турско, изведижъ пріе о-

нъзи „Віенска Нота“; но Турското правителство, както почти всѣкога е правело, отказа да я приеме, като прѣдложи нѣкои прѣиначенія които не бѣхъ за приѣманіе. Западнитѣ сили, намѣсто да накарать Портата да не ся поругави съ тѣхъ, тихо погълнахъ турската подигравка на Віенската Конференція. Поведеніето на онѣзи държави, особно на Англія: спрямо Турція и Руссія наистина бѣ дивно тогава както е било и послѣ. Англія, Франція, Сардинія и Австрія зехъ страната на Турція на това мнимо основаніе, че самото съществованіе на Турція и равновѣсіето на силитѣ въ Европа ся туряхъ въ опасность отъ Руссія. ¹⁾ Тогава въ Англія ся подигнахъ гласове противъ заявленіята на правителството имъ. Мнозина Англичани не виждяхъ по какво право Англія трѣбваше да защищава Турція, и протестирахъ противъ обявеніето на войната срѣщу Руссія. Но тѣхнитѣ гласове бидохъ слаби. Както споменихъ погорѣ, тогава Турколюбивата партія бѣше много силна, и правителството, което бѣше въ нейнитѣ рѣцѣ, вършеше каквото искахе, безъ да обръща голѣмо вниманіе на заявленіята на другата партія.

Правителството на просвѣщенна Англія ся съдружи съ Наполеона и прати храбритѣ си Христіански воинници да защищаватъ Мухамедовото царство. Както и да завръщашъ този въпросъ, това е заключеніето. Нека помнимъ че нито Христіанитѣ въ Турція нито Руссія бѣхъ обидели въ нѣщо Англія. Ако ли пакъ Англія искаше да отбутне вліяніето и интригитѣ на Руссія, тя можѣше да постигне това по

1) The War In The East, A. J. Schem. New-York стр. 49.

едно друго сръдство безъ да защитава Мухамедовото знаме. Правителството яви на народа си че отиваше да се бие „въ защита на единъ съюзникъ чиято земя е нашествувана, и чіето достолѣніе и независимостъ се нападишти.“¹⁾ То призоваваше съчувствіята на Англійскій народъ за „правдата сръщо кривдата.“²⁾ Да, въ името на правдата често се вършатъ найчудни дѣла отъ които здравій разумъ се потърсва.

Гласове противъ тѣзи несправедна постѣпка на Англійското правителство се появихъ даже между Англійската войска, която проливаше кръвта си за да защитава Мухамеданското знаме. Единъ отличенъ Англійскій чиновникъ писалъ отъ Кримъ, 1854 г. на пріятелитѣ си тѣй: „Половината отъ насъ не знаѣтъ защо се биемъ, а другата половина само се молятъ (Богу) да не се биятъ за Турцитѣ.“³⁾ При това, разни Христіански общества въ Турско се молихъ на Европа да помогне на тѣхъ. Гръцитѣ отъ Епиръ отиравихъ, прѣзъ Мартъ 1854, едно проглашеніе, което излагаше нѣкои отъ Турекитѣ ужасни дѣла, и викаше за Христіанска помощъ. Но Англійското правителство, подкрѣпено отъ силната Турколюбива партія, не обръщаше вниманіе къмъ тѣзи сърдцераздирающи възванія.

Руссія не можѣше да стои за много врѣме сръщо петь държави, и войната, както знаѣтъ читателитѣ, се свърши въ полза на Турція. Велики държавни мѣжје се събрахъ тогава въ Парижъ да съчинятъ

1) The Ottomann Power In Europe, отъ E. A. Freeman, стр. 193.

2) Evidences of Turkish Misrule, отъ H. Richard M. P. стр. 25.

и да подпишатъ единъ договоръ; подписавието на договорътъ стапж на 18/30-ий Мартъ 1856.

Този е прочутій „Паризскій Договоръ“ за който нѣкои на послѣдно врѣме проглушихъ свѣта като искахъ да ни го наложатъ за непорѣшнимъ катихизизъ. Но какви сж главнитѣ му точки касающа се до Христіанитѣ въ Турско? Тѣ сж първо *цѣлостта*, и второ *независимостта* на Турція ся осигорявахъ. Съ цѣлостта на Турція ся разбираше че Азіатскитѣ султани и паши щѣхъ да владѣятъ за всекога всичкитѣ земи които тѣ тогава владѣхъ. Влашко, Молдова и Сърбія, споредъ оизи договоръ, щѣхъ за всекога да сж зависими княжества, а никоя друга часть земя и никой другъ народъ подъ това угнетително правителство не трѣбваше да ся освободи. Българитѣ, Гръцитѣ и Ерменцитѣ ся прѣдадохъ на вѣчно робство; до когато свѣтътъ сжществуваше, тѣзи окаянии народи трѣбваше да наводятъ глава подъ ударитѣ на Азіатскитѣ паши, които оизи договоръ налагаше върху тѣхъ. Благо-родно и челоувѣколюбиво произведение!

Но това не бѣ всичко. Съ независимостта на Турція, споредъ както нѣкои държавни мѣжје тълкуватъ оизи договоръ, ся разбираше че Турекитѣ султани и неговитѣ паши и аги щѣхъ да управляватъ подданицитѣ си споредъ произволтъ си, безъ да има нѣкоя държава право да ся намѣси въ полза на Христіанскитѣ жители. До онова врѣме Руссія бѣ припозната като законна покровителка на бѣднитѣ Христіански народи въ Турско, и тя имаше право да ся намѣсва когато Турекитѣ угнетенія надминехъ границитѣ си, но въ оизи договоръ тя биде принудена

да ся откаже отъ това си челоѣколюбиво покровителствованіе. Колкото и да казватъ нѣкои че Руското правителство е лошо, пакъ неговото покровителство за Христіанитѣ въ Турско бѣ голѣмо нѣщо. Западна и просвѣщенна Европа остави тѣзи горки Христіани въ исключителната властъ на Турчина. Никоя държава нѣмаше право, споредъ миѣніето на нѣкои, да ся мѣси въ работитѣ и отношеніята на Султана и подданиитѣ му, или въ вѣтрѣшното управленіе на държавата му.² Той можѣше да налага на тѣхъ каквито щѣше данѣци, да ограбва воловетѣ имъ, коніетѣ имъ и кѣщитѣ имъ; да крои планове за намаленіето на Христіанското населеніе, както Фараонъ правѣше за Израилѣнитѣ въ Египетъ; да заробва и обезчестява синоветѣ и дѣщеритѣ имъ, да ся подиграва съ религіята имъ и да ги истрѣбва както е правялъ въ Хіосъ и другѣдѣ.

Такъвъ бѣ договорътъ който силомъ искахъ да наложатъ на главитѣ ни, и чрѣзъ който да ни подчинятъ на вѣчно робство. Нѣкои може да ни наричатъ слабоумни и кѣсогледни, но ній не повѣдвами че не можемъ да разберемъ въ какво състои доброжелателството и челоѣколюбието на онѣзи които изработихъ този документъ, и особно на онѣзи които толкозъ жарко настоявахъ и настояватъ за поддържаніето му. Ако това прѣдаваніе на Христіанитѣ, обаче, и да бѣ едно отъ най-достоосѣждителнитѣ, пакъто станъ съ нѣкои условія, които трѣбва да земемъ подъ надлежно вниманіе. Турція ся обѣща да направи голѣми прѣобразованія въ държавата си. Тя щѣше да даде правдини на Христіанскитѣ си подданици и да осигори живота и имота имъ

Кланіята въ Ливанската Область.

Не ся минѣ много врѣме слѣдъ подписваніето на Паризскій Договоръ- и Турція почнѣ да показва на дѣло какво тя разбираше съ думитѣ прѣобразованіе и осигореніе на имотъ и на животъ. Точно слѣдъ четири години, т. е. на 1860 л. въ Ливанската область у Азія ся случихъ ужасни кланія и опустошенія. Мухамеданцитѣ нападнѣхъ на Христіанитѣ, опустошихъ повече отъ 150 села и градове и истрѣбихъ отъ жителитѣ повече отъ 10 хиляди души. А защо? Каква вина бѣхъ сторили онѣзи злощастни и беззащитни людіе? Г. Ричардъ, членъ на Англіійскій парламентъ, казва: „Самата имъ вина бѣше че тѣ бѣхъ послѣдуватели Христови.“

Нека направимъ нѣкои извлѣченія отъ писмата на нѣкои Англіійски консули и други лица относительно до онѣзи ужасни кланія.

На 10/22-ій Май 1860, Хезбея, единъ Христіанскій градъ при политѣ на планина Хермонъ, ся нападнѣхъ отъ Друзитѣ. Тамъ имало доста силна Турска войска подъ началството на Отманъ Бей. За този случай ето що телеграфиралъ Г. Грахамъ на Лордъ Дюферрина: „Този бей каза на Христіанитѣ че бѣ пратенъ тамъ да ги защищава отъ Друзитѣ, но че тѣ трѣбваше да прѣдадатъ орѣжіята си, защото другояче щѣхъ да навлѣчатъ на себе си незадоволството на правителството.“ Тѣ го повѣрвали. За по-голѣма безопасность той ги призовавъ всички въ голѣмій сарай, дѣто мѣжіетѣ, женитѣ и дѣцата навлѣзвали като вѣрвали че отиватъ подъ покровителство. Но не ся минѣло много врѣме и

горкитѣ Христіани съ ужасъ разбрали голѣмата си опасностъ. Вода и хлѣбъ не имъ ся давали довольно тамъ. «На 6 Юній войницитѣ почнахъ да си излизать. Тогава злощастнитѣ людіе, много кѣсно, видѣхъ явно колко прѣдателно бѣхъ измамани. Тѣ излѣзохъ въ вънкашній дворъ и ся молихъ най-усърдно да ги оставятъ да излѣзатъ. Но тогава ся даде знакъ, вратата ся отвори хъ, Друзитѣ навлѣзохъ въ-оржжени и тогава ся почнахъ кланіето.» Редовната войска помагаше на това ужасно кланіе. «Отъ всичкитѣ мѣжіе въ сарайтъ, само 40 или 50 избѣгнахъ. . . Малки момчета по на четири петъ години не бѣхъ безопасни, тѣ ся грабвахъ отъ майкитѣ имъ и ся удрихъ въ земята, или ся раскъсвахъ на части прѣдъ очитѣ на горкитѣ майки; или ако нѣкоя майка здраво държѣше чедото си, тѣ го убивахъ въ обятіята ѣ, а въ много случаи майката и чадото ся убивахъ заедно.»

Въ Сидонъ Христіанитѣ ся нападнѣли на 1-ій Юній по сѣщій начинъ. «Кланіето ся продължава за нѣколко дни. Никой Христіанинъ не бѣ безопасенъ вънъ отъ града. Ако бѣ мѣжъ или момче, тѣ изведнѣхъ бивахъ погубени, ако бѣ жена, тя скотскій биваше злоупотрѣбена.»

Въ Дейрелъ-Камаръ Христіанитѣ били тоже лукаво прѣдадени отъ управителя, който ималъ при себе си 700 души редовна войска. На 20 Юній мѣжіе, жени и дѣца навлѣзвали въ сарая за защита, слѣдъ като прѣдали оржжіята си. «На 21 Юній, обаче, вратата на сарая ся отвори хъ и ето злодѣйцитѣ нахлухъ и почнахъ да колятъ мѣжіетѣ, войницитѣ съдѣйствувахъ. . . . Азъ имамъ причинъ да

вѣрзавъ че само въ онзи денъ починаха отъ 1,000 до 1200 души. Слѣдъ нѣколко дни тамъ сѣмъ по-сѣтихъ онзи градъ. Почти всѣмъ каща бѣ изгорени и улицитѣ бѣха покрити съ мъртви тѣла.... Ко-нѣтъ ми мачно минуваше прѣзъ нѣколъ улицы, ка-цѣто мъртвитѣ тѣла бѣха натрупани на улицѣ... Азъ видѣхъ малки дѣцѣна не по-горѣ отъ до на три или четири години простирани на земята, тъй само и челоуци съ бѣли коси.... Отманъ бей, който бѣ въ Хербеа, като влизе въ Дамаскъ прѣе почести като побѣдоносенъ герой. Поведението на Ахмедъ на-ша и на другитѣ чиновници бѣше едно отъ наив-без-честнитѣ.³

Но въ Дамаскъ ужаситѣ надминаваха всички дру-га. Тота се случило на 9 Юлій. Нѣлото Християн-ско отдѣленіе на градъ се ограби и се пріобърна на повелъ; 2,000 тѣла лежахъ непогребени между разсѣланитѣ, и 20,000 останни жители се считатъ безъ домова. Когато тѣзи ужаси ставаша, Ахмедъ наша стоеше спокойно въ калата си.⁴ Г-нъ Томсонъ, единъ Американскій миссіонеръ, като признавалъ вниманіето на Християнитѣ за помощи, извика въ писмото си до Съръ Каллингъ Бардлея. Прѣзъ ми-налитѣ двадесетъ и седемъ години, азъ съмъ ви-далъ въ тѣзи страни шестъ търкави войни, но сра-внени съ сегашнитѣ ужаси планія, тѣ бѣха просто дѣтиски игри... Достоверни свидѣнія, официални и частни, които снощи пристигаха отъ Дамаскъ, възсвѣщаватъ числото на убититѣ само въ онзи градъ на 5000 души.⁵

Нека помни читатели че почти всички тѣ свидѣнія са излезъ отъ Англійски офици-

документа. Единъ отъ въ Лондонскій Таймъ, отъ 24 Августа 1854, е помисль тѣмъ скръбни изложеніи отъ парламентаріи документъ.¹⁾ Въ Направленіи тѣмъ прости изреченія, каковы тогава нѣтъ не съ думата нѣкогда много тѣмъна съдѣла въ нѣмъ сраженіи много нѣмъ на нѣмъ укаже тѣмъ. Но нѣтъ не съ сраженіи, нѣмъ сраженіи съ укаже тѣмъ изреченіи въ нѣмъ сраженіи? Турчина нѣмъ нѣмъ сраженіи нѣмъ тѣмъ.

Безъ друго, нѣмъ Българскіи не нѣмъ че нѣмъ въ Лондонъ укаже въ Турчиніи тѣмъ нѣмъ отъ 10-сраженіи пречина да се нѣмъ нѣмъ нѣмъ нѣмъ въ Българщини; че нѣмъ, нѣмъ тѣмъ сраженіи въ сраженіи, нѣмъ сѣмъ въ сраженіи тѣмъ да се сраженіи. Англическіи министри, обаче, не тѣмъ въ нѣмъ нѣмъ. Тѣ не нѣмъ че нѣмъ нѣмъ тѣмъ достояніи да нѣмъ Турчина или да нѣмъ нѣмъ нѣмъ нѣмъ нѣмъ. Нѣмъ нѣмъ се нѣмъ въ нѣмъ нѣмъ въ Турчиніи и нѣмъ нѣмъ. Англическіи принцество се нѣмъ нѣмъ да се нѣмъ нѣмъ отъ нѣмъ нѣмъ и да се нѣмъ въ Лондонскія области Ирсинскій управителъ. Тѣмъ нѣмъ нѣмъ нѣмъ въ Турчиніи въ нѣмъ нѣмъ укаже въ нѣмъ области.

Българското Въстание.

Турчиніи нѣмъ се нѣмъ нѣмъ нѣмъ нѣмъ нѣмъ и въ нѣмъ, нѣмъ нѣмъ не нѣмъ нѣмъ да нѣмъ и нѣмъ нѣмъ нѣмъ да нѣмъ.

¹⁾ Evidence of Turkish Misrule, etc. H. Richard. M. P. cap. 22—24.

нхтъ противъ угнетителитѣ си. Когато избухнѣ възстаніето въ онзи островъ, на 1866, точно 10 години слѣдъ подписваніето на Паризскій договоръ, поведеніето на Англійското правителство бѣ странно. То никакъ не съчувствуваше съ стремленіята на страдающитѣ, които искаха да отхвърлятъ отъ себе си несносното иго на тиранитѣ. Руссія, както спомѣнахъ другѣдъ, ся постара да заинтересува Западна Европа въ полза на Критянитѣ, и нѣкои отъ Силитѣ почнаха да съчувствуватъ съ страдащитѣ, нъ Англія не бѣ на мнѣніе че трѣбваше да си помага на Христіанитѣ. Англійски чиновници земаха началство въ турската флота, и отидоха да си биятъ срѣщо възстанжлитѣ Гръци. Англичанинитѣ Хобартъ наша, които напоследно врѣме биде почетенъ въ Англія по единъ най-блѣскавъ начинъ, бѣ чловѣкътъ който смаза горкитѣ Критяни.

Една поетѣжка на министерството на Англія показва най-ясно като какви бѣха чувствата на онова правителство къмъ Критянитѣ. Когато Турскитѣ войски опустошаваха Критскитѣ области, тѣ оставяха много бездомни людіе, вдовици и сирачета, които нѣмаха дѣ главитѣ си да подслонятъ. Мнозина частни Европейци и Американци си заветекоха на помощъ на онѣзи злощастници, като ги снабдяваха съ нѣкои нужности и ги прѣносваха въ Гръція. Много людіе и отъ Англія съчувствуваха съ страдающитѣ и ся стараеха да имъ помагаатъ. Между тѣзи чловѣколюбци бѣше и Англійскій консулъ, Г-нъ Диксонъ. Той ся стараше да помага на бѣднитѣ и настанн единъ Англійскій парандувъ да ги прѣнесе на безопасно мѣсто въ Гръція. Щомъ, обаче, ника-

стеретвото въ Англія си научи за това челоуѣколюбиво дѣло на консула си, то му запрѣти да не върши вече такива дѣла, защото тѣ били противни на договоритѣ. Да си помага на угнетенитѣ Христіани бѣше нарушение на договоритѣ, но да си помага на угнетяющитѣ Мухамедани не бѣше нарушение на опѣзи договори. Англійскій министръ писа че това поведеніе на консула и на Англійскій парашлувъ можѣше да направи Христіанитѣ да се измамятъ да помислятъ че Англія бѣ на тѣхна страна и бѣ готова да имъ помага. За да не би горкитѣ Гръци въ Критъ да помислятъ това, Англійското пралителство заповѣда да се отсѣче всѣка надѣжда на Христіанитѣ за помощъ отъ Англія. Съ тѣзи постѣпка то явно казваше на Христіанитѣ Гръци, вий сте възстанали противъ Турцитѣ, но знайте че Англія не само не одобрява поведеніето ви, но го и осѣжда; домоветѣ ви могатъ да се съсипнатъ, имотѣтъ ви да се ограби, синоветѣ ви и дѣщеритѣ ви да се обезчестятъ, да си заробятъ или да измрѣтъ отъ гладъ и отъ студъ, но ній нито съчувствуваши съ вашитѣ стремленія нито ще ви притечемъ на помощъ. Думитѣ ни могатъ да се видятъ строгички, но това поведеніе не може да се истълкува по никой другъ начинъ; както и да го разгледвашъ, това е заключеніето.

Никой другъ, може би, не е осѣдилъ тѣзи политика на Англійското правителство толкозъ строго колкото самитѣ Англичани. „Англія сама, или по право министрътъ на Англія,“ казва прочутій Англійскій историкъ, Г-нъ Фрименъ. „трѣбва да понесе срама за дѣто тѣй хладнокръвно се запрѣти да

не ся изваждатъ старци и баби, дѣца и безпомощни людие отъ всѣкой видъ изъ челюститѣ на варваритѣ. Дѣлото е безъ всѣко съмнѣніе; то е писано въ една Сина Книгъ; никой человекъ не може да го откаже; никой добръ человекъ не може да го оправдае. Не може да бѣде по-черна страница въ Англійската исторія, нито по-черна страница въ исторіята на человеческото естество.¹⁾

Нека прѣскочимъ дребнитѣ случки и да дойдемъ до най-последнитѣ събитія, които сѣ отъ най-гольма важность за насъ Българитѣ. Политиката на Англійското правителство спрямо Христіанитѣ въ Турско, особно спрямо насъ Българитѣ, най-ясно ся е показала прѣзъ последнитѣ три четири години.

Обѣщаніята на Турція Невиспълнени.

Двадесетъ години бѣхъ ся изминжли слѣдъ подписваніето на прочутій Паризскій договоръ, чрѣзъ който западна Европа прѣдаде Христіанитѣ въ Турско на Султанитѣ и на тѣхнитѣ паши съ това условіе, че тѣзи последнитѣ щѣхъ да направятъ голѣми прѣобразованія въ държавата си. Понапрѣдъ и прѣзъ продълженіето на тѣзи години сѣ ся издавали тържественно славни Хати-шерифи, Хати-Хумаюми, Ирадета и Фирмани, но тѣ всички сѣ били почти мъртва буква — черно или жълто мастило на бѣла хартия. Горкитѣ Христіани въ Сирія, въ Критъ, въ Босна и Херцеговина, въ България и другдѣ най-добре знахтъ колко сѣ стругвали и какъ сѣ ся ис-

1) The Ottoman Power In Europe, отъ E. A. Freeman, стр. 208.

пѣливали тѣзи славиѣ Султанови хатове. Венчѣи тѣзи документи не сѣ били друго освѣщѣ толковѣ разни прахове чрѣзъ които сѣ ся запрашвали очѣи тѣ на западна Европа.

Наистина, прѣзъ това врѣме въ Турція сѣ станѣли много промѣненіѣ. Прѣди Кримската война Турція нѣмаше никакви дългове. Слѣдъ онова врѣме, за да направи своѣи славиѣ прѣобразованіѣ, тя е заемала отъ западна Европа, особно отъ Англіѣ, огромни количества пари тѣи щото при избухваніето на възстаніето въ Херцеговина тя бѣ задлъжняла 180,000,000 лири англійскіѣ. Цѣлъ свѣтъ знае въ що сѣ ся употреблявали тѣзи пари. Съ една часть отъ тѣхъ сѣ ся построявали сараи и крѣпости, и сѣ ся купували флоти, топове, пушки и други военни припаси. Съ думата прѣобразование, Портата разбираше че трѣбване да стегне узитѣ си върху завладѣнитѣ Христіѣани тѣи щото да изгубятъ тѣ всѣка надѣжда за избавленіе; това е и вършила. Съ друга часть отъ заемитѣ сѣ ся удоволствували агитѣ, 84,000,000-тѣ англ. лири,¹⁾ казва Г-нъ Т. Милнеръ „заемени прѣзъ 1871, 1872, 1873 и 1874 можѣхъ, колкото за полезность, да си хвърлятъ въ Босфора; защото тѣ всѣи сѣ отишли въ дѣбоветѣ на обвезателитѣ и на Турскитѣ чиновници, и сѣ спомогли на расточителнитѣ раскошности на харема при Долма Багче.“²⁾

Нека прѣскочимъ серіозностьта и да кажемъ нѣкои други прѣобразованіѣ които сѣ били извър-

1) The Turkish Empire, отъ Rev. T. Milner, London, стр. 228.

мени. Султанътъ, нашитъ му, бейсетъ му и много други Турци сж почишли да носятъ френски дрехи и бѣли ржжавици; още повече, Султанътъ е обѣдвалъ два пѣти съ госпожи! Спорѣдъ както'нѣкои Турколюбци сждятъ, това послѣдното може би е едно отъ най-голтмитъ прѣобразованія които Турчинътъ е направилъ; защото когато България ся поеше съ невинна кръвъ, проливана отъ Шевкетовци, единъ дописникъ въсхително пишѣше въ *Лонд. Таймсъ*, че Султанътъ ся срѣщналъ съ Г-жа... и че това велико събитіе щѣло да има най-голтмо вліяніе въ прѣрожденіето на Турція!

Ако Европа е мислила че такива щѣхъ да сж прѣобразованіята които Турція ся обѣща да направи, то тѣзи послѣдната вѣрно и точно е изпълнила задлженіята си. Но ако съ думата прѣобразование ся е разбирало осигореніе на имота, на честта и на живота на Христіанина както и на Мухамеданеца, равенство между Христіане и Мухамеданци, истинна гражданска и религіозна свобода, подобрѣнія на земледѣліето, на художествата, на учебнитъ заведенія, на търговіята и на много други нѣща които просвѣщена Европа въ своитъ си дѣла брои за истиненъ успѣхъ и за истинни прѣобразованія, тогава Турція не бѣ и не е изпълнила почти ни едно отъ тѣхъ.

Панстина, Христіанскитъ народи много сж напрѣдишли въ нѣкои отъ тѣзи нѣща, но не ся подигравай съ Българитъ, съ Гръцитъ и съ Ерменцитъ да имъ казвань че Турското правителство имъ е помогнжло нѣщо въ тѣзи имъ стремленія, защото противното е било истината. Турчина хладнокръвно

прѣзира науката, търговията и всѣкой видъ прѣоб-
разованіе и напрѣждане. Въ името на правдата, не
дѣйте гледа въ Цариградъ, особно въ Галата и въ
Пера, за да узнаете дали Турція е изпълнила обѣ-
щаніята и задълженіята си. Ужаснитѣ кланія въ Ли-
ванската област станяхъ четири години слѣдъ под-
писваніето на Паризскій Договоръ и слѣдъ Хати-Ху-
маюна, а 20 години слѣдъ славнитѣ султанови обѣ-
щанія въ Хати-Шерифа; опустошеніята въ Критъ ся
случихъ точно десетъ години слѣдъ онзи документъ;
ужаситѣ въ Босна, въ Херцеговина, въ Солунъ и дру-
гдѣ въ България ся случихъ двадесетъ години
слѣдъ Хати-Хумаюна и слѣдъ много други слав-
ни и тържественно прогласени султанови фир-
мани. Дребни нѣща не спомѣнувамъ сега, защото
не ще ми постигне врѣме, нито пакъ е потребно за
Българитѣ, да доказвамъ че снопіетѣ, сѣното, жито-
то, овціетѣ, коніетѣ, воловетѣ, синоветѣ и дѣщери-
тѣ даже и животътъ на Христіанитѣ въ Турско сѣ
били въ постоянна опасност и че често сѣ ся от-
пѣмали отъ тѣхъ.

Че Турція не бѣ изпълнила задълженіята си
спрямо Христіанскитѣ си подданици е общо припо-
зната истина. Мнозина Европейски и други пѣтни-
ци и испитуватели върху тозъ прѣдмѣтъ, нѣкои отъ
тѣхъ Англичани, едногласно потвърдивать това.
Понеже величината на книгата не ми позволява да
извлѣка нѣщо отъ списаніята на нѣкои отъ тѣзи
пѣтници, азъ сега ще спомѣнхъ свидѣтелството на
най-високитѣ официални лица въ Европа. Герман-
скій, Австрійскій и Рускій императори и министри-
тѣ имъ официално исповѣдахъ тѣзи истина чрѣзъ

Андрашіевата Нота; тъй също и Французскитѣ, Италіянскитѣ и Англійскитѣ министри исповѣдахъ същата истина чрѣзъ одобреніето на тѣзи Нота.

Нека чуемъ особно свидѣтелството на Лордъ Дерби, чието правителство е изживило много трудъ, много пари и даже много кръвъ за подкрѣпеніето на Турската държава. На 13/25-ий Януарій 1876, той писа на Съръ Хенри Елліота, Англійскій посланикъ въ Ц-градъ, така: „Прѣдложеніята на Контъ Андраши значатъ съвсѣмъ малко повече отъ едно поканваніе щото Портата да изпълни Хати-Шерифа на Гюлхането отъ 1839, Хати-Хумаюна отъ 1856 и Ирадето и Фирмана отъ 2-й Октомврій и 12-й Декемврій 1875; всрѣтъ, че мъркитѣ за подобреніе състояніето на немусулманското и на селското населеніе въобще въ имперіята, които сж били обнародвани публично, трѣбва да ся турятъ въ практично приложение.“¹⁾ Т. е. Хати-Шерифа отъ 1839, Хати-Хумаюна отъ 1856 и другитѣ султанови фирмани не сж били турени въ практика, тѣ сж били до сега мъртва буква и състояніето на Христіанитѣ не е било подобро; сега Контъ Андраши изисква отъ Портата да изпълни обѣщаніята си. Накъ на 8/20-ий Ноемврій, когато испрати Маркизь Сализбери на Конференціята, Лордъ Дерби каза: „Напраздно е за Портата да очаква че силитѣ ще бѣдѣтъ задоволни съ прости увѣренія които толкозь често сж давани вече и за които ся е доказало че толкозь несвѣршено сж били изпълнени.“²⁾ Това свидѣтелство Лордъ Дерби даде

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, London, стр. 678.

2) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 74.

когато той бѣ министръ на пностраннитѣ дѣла въ Англія и неговото свидѣтелство е едно отъ най-важнитѣ върху този прѣдмѣтъ. На 25-й Януарій и на 20 Ноемврій 1876, 37 години слѣдъ проглашеніето на Хати-Шерифа и 20 год. слѣдъ Паризскій договоръ и слѣдъ Хати-Хумаюна, Англійското правителство добръ знаеше че Турція не бѣ изпълнила задлженіята си и че състояніето на Христіанскитѣ народи, които Паризскій договоръ прѣдаде на Турціи, не бѣ подобро.

Сега, въ името на правдата и на чловѣчешината, ній питами какво струваше единъ договоръ когато единъ обвезатель не само не бѣ го изпълнилъ, но бѣ го нарушилъ нѣколко пжти по най-низки и достоосждителни начини? Само Христіанитѣ ли трѣбваше да държатъ задлженіята си въ това отношеніе когато не само имотъ и честь, но и животъ бѣ въ най-голѣма опасность? Кое заведение, кое дружество подъ синето небе дѣйствува по такива нелѣпи начала? Кои държавни мъжіе водятъ частнитѣ си дѣла спорѣдъ това правило? По коя нравственна или гражданска философія ся настояваше върху Христіанитѣ да не нарушаватъ единъ уговоръ който е билъ нарушенъ нѣколко пжти отъ Мухамеданцитѣ? Европа, която бѣ прѣдала тѣзи злощастни народи въ рѣцѣтъ на Турцитѣ не бѣ ли длѣжна прѣдъ Бога и прѣдъ чловѣчешината да нагледва какво ставаше съ тѣзи злощастни людіе и да принуди угнетителитѣ да изпълнятъ обѣщаніята си и задлженіята си?

Нѣкои технически дипломати утвърдяватъ че Берлинскій Договоръ не давалъ това право на Евро-

па. Прѣди да пріематъ че Европа имаше право да се намѣсва въ вътрѣшнитѣ дѣла на Турція тѣ не-
скатъ да видятъ въ онзи документъ думи подобни на
тѣзи: „Ний си обвезвахи да нагледвахи Христіани-
тѣ въ Турско, и ако тѣ ся онеправдаватъ ний не-
забавно ще пратимъ войскитѣ си противъ Портата.“
Това, обаче, е притворно тълкованіе на договора. За
правото разбираніе на значеніето му, необходимо
потрѣбно е да се зематъ подъ вниманіе обстоятел-
ствата въ които той ся съчини и подписа. Руссія
бѣ обявила война противъ Турція въ защита на
Христіанскитѣ подданици на послѣдната. Прѣди да
отидатъ противъ Руссія, Англія, Франція, Австрія
(съ тѣхъ ся съедини и Пруссія въ това дѣло) ся
съгласиха въ единъ протоколъ да ся стараатъ да
осигорятъ граждански и религіозни права за Хри-
стіанитѣ въ Турско. Въ четвъртата точка на пред-
варителнитѣ условія за разискуваніе въ Паризскій
Конгресъ има тѣзи думи: „Понеже размисленія ста-
ватъ между Австрія, Франція, Велика-Британія и
Високата Порта, за да ся осигорятъ на Христіан-
скитѣ подданици на Султана религіозни и граждан-
ски права. Руссія ще ся покани, когато стане миръ,
да ся присѣдани на това.“¹⁾ Кой има право, и мо-
же съвѣстно, да каже че договоръ направенъ подъ
такива обстоятелства и съ такива условія не е за-
дължителенъ и на нѣтѣ страни?

Това, обаче, не е всичко. Паризскій Договоръ
не може справедливо да ся разглежда безъ Хати-Ху-
маюна, който Портата прогласи тогавъ. Тѣзи два до-

1) History of The Ottoman Turks, E. S. Cressy, стр. 340.

кумента сж ся извършили въ сжщитѣ обстоятелства и сж относятъ, въ нѣкои точки, до сжщій прѣдмѣтъ. Когато сж съчинявали Договорътъ, прѣдставителитѣ безъ друго сж имали въ ума си Хати-Хумаюна и тѣ говорятъ за него. Може на здраво да ся каже че първата часть на IX-ий членъ на Паризскій Договоръ е съвсѣмъ безмѣстенъ, ако този договоръ може да ся разгледва безъ Хати-Хумаюна. Ето тѣзи часть: «Понеже Негово Имп. Величество, въ постоянното си попеченіе за благосъстояніето на подданицитѣ си, е обнародвалъ единъ фирманъ който, като подобрява състояніето имъ безъ разлика на Религія или Племя, изявява щедритѣ му намѣренія къмъ Христіанското населеніе на Имперіята му, и като иска да даде повече доказателства за своитѣ начала въ това отношеніе, рѣшилъ е да съобщи на Обвезающитѣ ся партіи реченій фирманъ, който произлиза произволно отъ Държавната негова воля.»¹⁾ Тука е мѣстото да ся чете Хати-Хумаюна, който Султана «съобщи на Обвезающитѣ ся партіи.» Като сждимъ здраво, прѣдставителитѣ ся подписахъ и на Хати-Хумаюна както и на договора. Всѣкой ще ся съгласи че онѣзи дипломати не бѣхъ ся събрали въ онзи конгресъ зада обнародватъ вѣстникарски обявленія. А като обѣщаніята спомѣнхти въ IX-ий членъ на П. Договоръ, а изложени въ Хати-Хумаюна, не бѣхъ ся изпълнили, то и Обвезающитѣ ся партіи²⁾ имахъ цѣлно право и бѣхъ длъжни да ся намѣсятъ въ дѣлата на Турція.

Но да прѣдположимъ противното на това, ка-

1) History of The Ottoman Turks, E. S. Creasy, стр. 541

то кажемъ че силитѣ бѣхъ ся задължили безусловно да не ся намѣсватъ въ дѣлата на Турція, което никакъ не е право, и въ който случай Паризскій Договоръ би билъ едно отъ най-чудноватитѣ и най-беззаконнитѣ дипломатически произведениѣ, тогава право ли бѣ за тѣхъ да държатъ задълженіята си и да настояватъ върху ненамѣсваніето въ полза на страдащитѣ, когато чрѣзъ него цѣли области ся излагахъ на опустошеніе и милиони мѣжје, жени и дѣца на звѣрско угнетеніе и истребленіе? Кой свѣсенъ чловѣкъ мисли че Иродъ бѣше длъженъ да изпълни обѣщаніята си на Иродіадината дъщеря и да погуби Ивана Кръстителя?

Ній, обаче, не смя оставени въ тъмнина безъ исторически доказателства върху този прѣдмѣтъ. Наполеонъ безъ друго е разбиралъ значеніето на Паризскій договоръ, който ся подписа въ столицата му. Но той не разбираше че чрѣзъ онзи документъ ся даваше на Турція право да прави съ Христіанскитѣ си подданици каквото искаше, и на 1860 той ся намѣси въ вътрѣшнитѣ работи на тѣзи държава. Да оставимъ Руссія на страна, Австрійскій и Германскій императори, Италіянскій царь и Французскій прѣдсѣдатель и министритѣ имъ трѣбва да ся разбирали значеніето на онзи договоръ. Но чрѣзъ Андрашіевата Нота и чрѣзъ Берлинскій Мемурандумъ тѣ ясно и официјално обявихъ на цѣлъ свѣтъ какъ тѣ разбирахъ Паризскій Договоръ; чрѣзъ онѣзи два документа тѣ обявихъ даѣ главни нѣща върху този прѣдмѣтъ, *първо* че Портата нѣмаше право да прави съ Христіанскитѣ си подданици каквото щѣше, и *второ*, че Христіанскитѣ правителства, които подни-

сахъ онзи договоръ, имахъ право и бѣхъ длъжни да ся намѣсятъ и да принудятъ тѣзи сила да изпълни много пѣти обѣщанитѣ по неиспълненитѣ си задълженія. Това тълкованіе на Паризскій Договоръ най-послѣ ся потвърди отъ всичкитѣ сили чрѣзъ Цариградската Конференція.

При всичко това, обаче, нѣкои отъ министритѣ на Велика Британія подкрѣпяхъ Турція въ беззакопчитѣ ѝ дѣла.

Възстаніето въ Херцеговина.

Състояніето на Христіанитѣ бѣ твърдѣ униженно. Чашата на горчевинитѣ бѣ ся прѣпълнила и прѣлѣла. Жителитѣ не можѣхъ вече да търпятъ. Най-послѣ, прѣзъ Юлій 1875, въ Херцеговина избухнъ възстаніе противъ Турскитѣ угнетенія. Първитѣ заявленія бѣхъ противъ огромнитѣ данъци, противъ грубій начинъ на събираніето имъ, и противъ несигурността на имота и живота на Христіанитѣ. Борбата постоянно земаше по-голѣми размѣри, и водителитѣ на възстанниците молихъ нѣкои Европейски правителства да имъ помогнатъ. Искрво нѣкои западни държавни мжже ся двоеумѣхъ що да правятъ, като ся бояхъ да не би чрѣзъ тѣзи малки заплитанія да ся отвори страшний Источенъ Въпросъ. Прѣзъ Августъ (1875) нѣкои отъ Европейскитѣ правителства съвѣтвахъ Турція да прати въ Херцеговина една комисія за да прѣгледа работитѣ и да поправи злото. На 2-ій Октомврій и 12-ій Декемврій Султанътъ издаде ираде и фирманъ, чрѣзъ които ся давахъ нѣкои правдини на Христіанитѣ въ онѣзи о-

бласти, но тѣзи послѣдни твърдѣ добръ знаехъ колко чинятъ Султановитѣ фирмани и възстаніето си сълѣдваше.

Андрашіевата Нота.

Около края на онѣзи година (1875), Рускій, Австрійскій и Германскій императори почнахъ да си споразумѣватъ помежду си относительно до работитѣ въ Турско. Тѣ се съгласихъ да пратятъ до другитѣ сили и до Турція едно окръжно писмо, въ което да изразятъ своитѣ мнѣнія касателно до плачевното състояние на работитѣ въ послѣдната държава. Съчиненіето на онова писмо или нота се възложи на Контъ Андранш, Австрійскій министръ, и по тѣзи причина то се нарича Андрашіева Нота. Ний сме видѣли по-горѣ какъ Лордъ Дерби казваше за съдържаніето ѝ. Въ нея имаше много хубави внушенія. Тя се пріе отъ всичкитѣ сили, включително и Англія, и се подаде на Турското Правителство въ Цариградъ на 19/31-ий Януарій 1876. Христіанскитѣ народности въ Турско почнахъ да се радватъ като видѣхъ че и Англія начинъ да дѣйствува въ тѣхна полза. Отъ тѣзи Нота, обаче, не можѣше да излѣзе нищо, защото тя бѣше само една хубава проповѣдь на Турчина, но Турчинъ въобще отъ проповѣдь не отбира. Ужаситѣ въ възстанѣлитѣ области се продължавахъ.

Възстаніето въ Българія и Убийството на Консулитѣ въ Солунъ.

Работитѣ въ Българія бѣхъ за неутрѣненіе. Но причина на възстаніето въ Херцеговина, Турцитѣ и

Черкезитѣ още повече разсвирепѣхъ и злодѣйствувахъ. Чети отъ Черкези кръстосвахъ по разни мѣста и ограбвахъ имота на Българитѣ, а често убивахъ и человекѣ. Народътъ подава много жалби на Портата за защита противъ тѣзи постоянни и свирепи злодѣйци, но тѣзи послѣдните не обръщаше вниманіе на народнитѣ жалуванія. Най-послѣ, прѣзъ втората половина на Априлиі 1876 г., избухна възстаніето въ Панагюрище и въ Копривница, у Българія. Слухътъ за това възстаніе потърси не само Турція, но и всички нейни подкрѣпители, които виждахъ че не щѣхъ могатъ да избѣгнатъ отварянieto на Источній Въпросъ. Турското правителство прати дивитѣ си орди противъ Българскитѣ възстаници.

Когато тѣзи орди вършехъ ужаси върху невиннитѣ Български жени и дѣда, друга Турска сганъ въ Солунъ нападнъ на Французскій и на Германскій консули и ги умъртви по единъ най-свирепъ начинъ. Това ужасно дѣло ся извърши прѣзъ 19-ий вѣкъ, въ Европа, у единъ отъ най-търговскитѣ и най-напрѣднхлитѣ градове подъ Турската власть, при едно хубаво Европейско пристанище, дѣто има Европейски кораби, Европейски търговци и Европейски учебни заведенія, още и Турска редовна войска; то ся извърши прѣдъ самитѣ очи на валіята, на високи Турски духовни лица и на други първенци, и на редовна Турска войска; извърши ся *точно двадесетъ години слѣдъ подписваніето на прочутій Паризскій Договоръ*. А защо? Защото нѣкои Христіане (не консулитѣ помнѣте) бѣхъ ся покусили да избавятъ едно бѣдно момиче отъ потурчване.

Нѣкои турколюбци даватъ разни извиненія за това ужасно и варварско дѣло на Турцитѣ, но тѣ не могатъ да закриятъ отъ безпристрастнитѣ и здравомислящитѣ, важнѣй урокъ който това събитіе учи свѣта—то явно и практично показва какви сѫ Турцитѣ. Нека помнимъ че момичето бѣ насилено да се потурчи. И ако тѣ извършихъ такова ужасно дѣло въ Солунъ, и то на Европейски подданици, — още по-вече на консули Француски и Германски — какво не ще си позволятъ да вършатъ въ такива тъмни мѣста като Батакъ, Боджикъ и другдѣ дѣто не ги вижда другъ освѣнъ бѣдни и беззащитни Българе или други Христіане подъ Отоманска власть?

Берлинскій Мемурандумъ.

Ужасното убиваніе на консулитѣ възбуди негодованіето на цѣла Европа. При това, опустошеніята въ България, въ Босна и въ Херцеговина смѣдвахъ. Тритѣ сѣверни сили бидохъ принудени отъ челолюбіе да зематъ други мѣрки относительно до работитѣ въ Турско. Министритѣ на Руссія, на Австрія и на Германія се събрахъ въ Берлинъ, въ началото на Май 1876, и съчинихъ едно окръжно писмо, което е извѣсно съ името Берлинскій Меморандумъ. Тѣ прѣдложихъ този меморандумъ за одобреніе на Италия, на Франція и на Англія. Първитѣ двѣ сили го одобрихъ, но Англія отказа да стори това. А защо министритѣ на Велика Британія не одобрихъ ози мемурандумъ? Защото въ него се съдържаше нѣщо повече отъ проста проповѣдь на Султана; защото въ него се казваше че ако Портата не изпълнише задълженіята си, силитѣ щѣхъ да дѣйствуватъ спо-

рѣдъ както имъ ся видѣше за добрѣ, като земѣхъ нѣкои „дѣйствителни мѣрки“ за умиротвореніето на работитѣ въ Истокъ. По тѣзи причина Англійското правителство отказа да одобри онзи документъ.¹⁾

Дълга опитность бѣ доказала на цѣль свѣтъ, че само съ прости проповѣди Турція почти нищо не дава на Христіанскитѣ си подданици, но при всѣчко това щомъ ся зѣ една стѣпка която клонѣше да накара Портата да изпълни задлѣженіята си, Англійското правителство не само че не одобри тѣзи мѣрка, но почна да противодѣйствува и да ся старае въ защита на Турція. То ся рѣши да защитава ненарушеніето на Паризскій Договоръ, безъ да земе въ смѣтка че Турція бѣ нарушила онзи документъ нѣколко пѣти, и тѣй станж спѣнка за мирното рѣшеніе на источнитѣ заплетени работи. То ся рѣши да ся бори за „цѣлостта“ и за „независимостта“ на Турція, но ще видимъ какъ то упазилъ тѣзи цѣлостъ и независимостъ.

Нѣкои турколюбци горчиво осѣдихъ тримата императори за поведеніето имъ спрямо Турція; нѣкои даже ги нарекохъ „сѣзаклѣтници“ противъ една пріятелска дѣржава.²⁾ Тѣ ся радвахъ и ублажавахъ себе си за дѣто правителството имъ отхвърли Берлинскій Меморандумъ и тѣй го унищожи, но цѣль свѣтъ знае днесъ колко съсипителни сѣ били слѣдствіята за самѣ Турція на тѣзи постѣпка на Англійското правителство.

Лондонскій Таймсъ послѣ горестно жалѣше за

1) The War In The East, отъ A. J. Schem. стр. 186.

2) Cassell's J. History of The Russo-Turkish War, стр. 12.

дѣто Англія не прие онзи меморандумъ. Освѣтъ редакторитѣ на *Таймсъ*, на *Дейли Ньюсъ* и на други вѣстници, много други високи лица въ Англія осъдихъ правителството си за тѣзи му постѣпка. Върху това явно ся говори даже въ парламентарнитѣ важни разискванія. Онѣзи Англичане които ся хвалѣхъ за унищоженіето на Берлинскій Меморандумъ, казалъ Маркизь Хартингтонъ, не могатъ сега да ся радватъ като сѣ принудени да посрѣдствуватъ, може би, за самото съществуваніе на Турція. «Азъ не искамъ да повтарямъ убѣжденіето си,¹⁾ казалъ Лордъ Гранвилъ, «толкозь нѣти изразено, че послѣдующитѣ злощастія ся длѣжатъ на онова нещастно поведеніе къмъ Берлинскій Меморандумъ.»¹⁾ Пѣма нужда да казвамъ колко ся насъгърбихъ Христіанскитѣ жители въ Турско отъ това поведеніе на Англія.

Англійската Флота.

Щомъ като отказа да приеме Берлинскій Меморандумъ, Англійското правителство незабавно испрати силна своя флота въ Бесикскій заливъ у Архипелагъ, при входа на Дарданелскій протокъ. Това биде на 3/15-й Май, 1876. Флотата ся испрати на същото мѣсто, дѣто друга такава флота бѣ ся испратила на 1853, въ подобни обстоятелства. Правителството не яви нито на своя народъ, нито на Европа, защо испрати тѣзи си флота на онова мѣсто, по цѣлъ Христіанскій и Мухамеданскій Истокъ най-право тълкуваше значеніето на тѣзи стѣпка. Най-

1) The Times, London, 18 January, 1878.

наирѣдъ мнозина мислѣхъ че флотата бѣ ся испратила въ защита на Христіанитѣ, и тѣ много ся възрадувахъ, но това мнѣніе твърдѣ заскоро извѣтрѣ отъ всѣкого; и Христіани и Мухамедани вѣрвахъ че тя бѣ ся испратила да защищава Турція, и колкото врѣмето ся продължаваше толкозь това мнѣніе повече ся потвърдяваше. Турцитѣ въ Цариградъ и другѣдѣ рѣкомлѣсахъ като вѣрвахъ че това Англійско заявленіе бѣ въ тѣхна защита, а Христіанитѣ наводяхъ глава и ся очудвахъ на дѣлата на просвѣщенна Англія.

Мнозина и между Англичанитѣ у Англія почнахъ да разискватъ този въпросъ и искахъ да узнахъ защо ся е испратила флотата имъ въ Бесикскій заливъ, но министерството не даваше отговоръ. Негодованіето и съмнѣніето върху този прѣдметъ постоянно ся утолѣмяваше между народа. Най-послѣ една голѣма и вліятелна народна депутація ся прѣдстави, на 2/14 Юлій 1876, прѣдъ министрѣтъ на външнитѣ дѣла, Лордъ Дерби, и настояваше за миръ и непосрѣдствованіе въ полза на Турція. Онѣзи почитаема депутація не одобри пращаніето на флотата въ Бесикскій заливъ. Тогавъ Лордъ Дерби каза за пръвъ пѣтъ, че флотата била пратена тамъ по исканіето на Съръ Х. Елліота, „за защита на Христіанитѣ срѣщо нѣкое възможно избухваніе на Мухамеданскій фанатизмъ.“¹⁾ Азъ не казвамъ че не е било тѣй, но истина е че почти никой въ Истокъ не бѣ на това мнѣніе. Лордъ Бикънсфилдъ, обаче,

1) Bulgarian Horrors, отъ R. Hon W. E. Gladstone. стр. 22.

подиръ двѣ седмици даде съвѣтъ друга причина за испращаніето на флотата. Въ едно парламентарно разискваніе на 18/30-ий Юлій, той каза, че тя бѣ се пратила, не да поддържа Турската Имперія, но да защитава Британска Имперія.¹⁾ Добрѣ, всѣкои знае по кой начинъ Англійското правителство защитава своята имперія, и изясненіето на Лордъ Блѣксфилда напълно оправдава мнѣніето на Истокъ, че флотата бѣ се испратила въ защита на Турція, и послѣдните събитія доказахъ това по единъ неопровергаемъ начинъ.

Нѣкои членове отъ Англійското правителство се оплаквахъ че намѣреніето имъ въ испращаніето на флотата се тълкуваше криво. Но защо не се тълкувахъ криво и намѣреніята на другитѣ Европейски правителства? Въ Турски води се испратихъ тогава Германскій, Французскій, Рускій, Австрійскій и Италіянскій военни кораби; защо не се съберка нѣкой Турчинъ или нѣкой Христіанинъ да помисли че нѣкой отъ оиѣзи кораби бѣ се испратилъ да защитава Турція? Както и да е, цѣль свѣтъ знае днесъ че оиѣзи силна флота не е сторила никакво добро на Христіанитѣ. Колкото за Турцитѣ, тѣ сами знахътъ какво е направила тя за тѣхъ.

Кланіята въ Българія.

Азъ имамъ да се старааъ да доказвамъ на Българина че въ неговото отечество сѣ ставали ужасни кланія и опустошенія; защото не би било друго освѣтъ ниско поруганіе да се доказва на Българитѣ

1) Cassel's History of The Russo-Turkish War, стр. 10.

онова което тѣ сами сж видѣли и прѣтеглили. Азъ само ще посочѣхъ вкратцѣ какъ сж ся гледали тѣзи ужаси въ Англія.

Ний не можемъ да не си припомнимъ съ голѣма скръбъ че нѣкои отъ ужаснитѣ кланія въ нашето отечество ся случихъ щомъ като Англійската флота ся испрати въ Бесикскій заливъ. Отхвърляніето на Берлинскій Меморандумъ, испращаніето на флотата въ Бесика и поведеніето на Англійскій посланикъ въ Цариградъ направихъ Турцитѣ да забравятъ себе си отъ въсхищеніе, и тѣ почнахъ да пострѣгаватъ съ народа ни спорѣдъ най-низскитѣ си шѣнія. «Гявурпъ», свирепо казвахъ Турцитѣ като мъчѣхъ Българитѣ, «нека дойде сега Московецътъ да ви помогне.» Англійскій посланикъ въ Цариградъ не само не търсѣше да изнамѣри самъ какво ставаше изъ отечеството ни прѣзъ онѣзи критически обстоятелства, но даже и когато нѣкои частни лица му казвахъ че ужасни дѣла бѣхъ ся извършили въ Пловдивското и Сливенското окръжія, той не обръщаше потребно внимание. При това, министерството на Нейно Британско Величество ся показваше като да не иска ни да чуе за тѣзи свирепства.

Въ Турція, обаче, имаше други иностраници и други Англичани освѣтъ Англійскій посланикъ, въ Англія, други Англичани освѣтъ министритѣ Нейно Британско Величество. На тѣзи благородни челолюбивии лица, заедно съ нѣкои наши съотчественици въ Пловдивъ и другѣдѣ, нашия народъ дѣлжи дълбока и вѣчна признателность. Ако да бѣхъ тѣ, Турцитѣ и Черкезитѣ, както бѣхъ починали безъ друго да извършатъ повече отъ колкото

прѣсполовятъ горкій ни народъ и да опустошятъ почти цѣлото ни отечество.

Първѣй гласъ въ Англія за ужаситѣ въ България, до колкото знаемъ, ся чу на 11/23-ий Юній, чрезъ стѣлноветѣ на свободолубивѣй вѣстникъ *Дейли Нюзъ*¹⁾, който всѣкога е билъ на правата страна. Той мѣжественно защищаваше Съединенитѣ Държави у Америка срѣщо възстанжлитѣ робостяжатели, той тоже първъ почнѣ да защищава и бѣдна България срѣщо нейнитѣ робостяжатели и истрѣбители. Тѣзи свѣдѣнія му ся испратихъ отъ Цариградскій му дописникъ, Г. Пирсъ. Въ едно писмо отъ 16 Юній, той казваше, „прѣзъ минжлій мѣсець въ Цариградъ съ ся шушнжли тѣмни слухове за ужасни свирепости извършени въ България.“ Тогава дописникътъ слѣдваше да покаже какво говорѣхъ мѣстнитѣ вѣстници и че ужаситѣ въ България може-би да надминувахъ онѣзи въ Босна и Херцеговина.

Умѣстно е да ся спомѣне тукъ една причина защо Англійскій народъ въобще не знаеше почти нищо за сѣщинското състояніето на работитѣ въ Турско. Правителството на онзи народъ е поржчвало на консулитѣ си въ Турція да даватъ колкото е възможно по-благопріятни рапорти за тѣзи държава. Освѣнь много други доказателства върху този прѣдмѣтъ, има една случка която доста ясно показва това направление на пѣкои отъ Англійскитѣ правителствени мжжіе.

Когато Съръ Хенри Бюлверъ бѣше Англійскій

1) *Bulgarian Horrors*, отъ R. Hon. W. E. Gladstone, M. B. стр. 13.

посланикъ въ Цариградъ, правителството испратило до консулитѣ си въ Турско едно окръжно писмо, въ което изисквало отъ тѣхъ да испратятъ свѣдѣнія за състояніето на страната. Съ това окръжно писмо, посланикътъ пратилъ на консулитѣ по едно друго писмо, въ което имъ поръчвалъ да направятъ рапортиѣ си колкото бѣ възможно по-благоприятни за Турцитѣ. По злощастіе или по незлощастіе, както го рѣчешъ вече, единъ отъ консулитѣ пріелъ окръжното писмо безъ онова на посланика. Овзи консулъ написалъ едно точно и вѣрно изложеніе за работитѣ въ Турско и за скърбното състояніе на жителитѣ въ овзи области. Послѣ му пристигнало и писмото на посланика, и тогава консултѣ писалъ извинѣніе за дѣто бѣ казалъ истината.¹⁾ Не е чудно, прочее, че народътъ у Англія не знаеше почти нищо за сѣщинското състояніе на Христіанитѣ въ Турско. „Азъ не ся очудихъ . . . нито наскърбихъ“²⁾ казалъ Лордъ Хартингтонъ на 3-й Ноемв. 1876. „за избухваніето на негодованіето което ся случи при приеманіето на новината за тѣзи свирепости. Тогава за пръвъ пѣтъ ся отворихъ очитѣ на Англія за сѣщинскій характеръ на Турското правителство.“²⁾

Гласътъ въ *Дейли Ньюс* събуди много Англичани отъ дълбокъ сънъ, и тѣ почнахъ най-усърдно да питатъ правителството си за источнитѣ работи. Това заявленіе между Англійскій народъ показва ясно че множество Англичани сѣ подкрѣпявали ед-

1) The Ottoman Power In Europe, отъ E. A. Freeman стр. 262.

2) Three Years of The Eastern Question, отъ M. MacL стр. 135.

политика като сѣ мислили че тя не е била несправедлива, но щомъ починяхъ да ся боятъ че тѣзи политика може би да е съвинителна за нѣкои народи, тогава кръвта имъ възврѣ. Въ Англійскій народъ, види ся, има благородна кръвъ, която не може да търпи неправда, когато я знае. Но какво бѣ поведението на правителството и на подкрѣпителитѣ му? Министерството ся стараше по всекакъв начинъ да скрие отъ народа си както други Турски злодѣянія тѣй и ужаситѣ въ България

На 14/26-й Юній, Аргайлскій Дукъ, въ Дома на Лордовѣтъ, и Г-нъ Фостеръ, въ Дома на Народнитѣ Прѣдставители, усърдно питахъ министерството какви свѣдѣнія имаше то относительно до онова което бѣ ся обнародвало въ *Дейли Нюзъ* на 23-ий. Въ отговоръ на Г-нъ Фостера, Г-нъ Дизраели (сега Лордъ Бикнсфилдъ) казаль: „Ний нѣмамы никое свѣдѣние което да оправдае слуховѣтъ на които високопочитаемій Господинъ ся относн.“¹⁾ Забѣлѣжете добръ, на 14/26-й Юній, близо мѣсець и половина слѣдъ извършваніето на ужаситѣ, Британското правителство, което ужъ бѣ пратило флотата си да защитава Христіанитѣ, не бѣ чуло почти нищо отъ консулитѣ си за дѣлата които бѣхъ ся извършили въ Доспатскитѣ планини и по разни мѣста въ Пловдивското и Сливненското полета! Благородній Лордъ продължаваль на 10-ий Юлій: „Азъ нѣмамъ никакво съмнѣние че е имало свирѣщи дѣла въ България. Възстаннически войни всекога сѣ свирѣщи, но азъ ся съмнѣвамъ

1) Bulgarian Horrors, отъ R. Hon. W. E. Gladstone, M. P. стр. 13.

че момичета сж били проддени въ робство, и че 10,000 души сж били затворени въ тъмници. Азъ, наистина, ся съмнѣвамъ да ли има (въ Турско) затворници за толкова души, или да ли мъченія сж ся вършили въ таквъ голѣмъ размѣръ между единъ Источенъ народъ (Турцитѣ) който, вѣрвамъ, рѣдко прибѣгнува до мъченія.¹⁾ Освѣнь това, той казалъ че ако е имало ужаси, тѣ сж били извършени и отъ двѣтъ страни; както Българитѣ на Турцитѣ тъй и Турцитѣ на Българитѣ. На 10-ий Юній, 1876, Лордъ Бикънсфилдъ не вѣрваше че Турцитѣ продавахъ и обезчестявахъ момичета, и че прибѣгвахъ до ужасни мъченія, ако и да знаеше ужаситѣ въ Хіосъ, въ Гръція, въ Сирія, въ Солунъ и другдѣ; той даже не вѣрваше да ли въ Турско имаше тъмници доволно за 10,000 души! Ний не можемъ да си истълкуваме, серіозно ли говорѣше онзи държавенъ мъжъ или си подиграваше съ ужаснитѣ мъченія и страданія на злосчастнѣй ни народъ.

Нѣкои Турколюбци похвалявахъ Г-нъ Дизраели и казвахъ че изслѣдваніята послѣ доказали че той ималъ право да ся съмнѣва, но истината е, че изслѣдваніята доказахъ неопровергаемо че съмнѣніята и утвърждаваніята на онзи мъжъ бѣхъ съвсѣмъ безосновни. Да оставимъ многото други доказателства, Г-нъ Беарингъ, Англійскій комисаръ, самъ казва че само въ единъ хамамъ имало затворени повече отъ 260 злосчастни Българи, които послѣ ся прѣмѣстили въ единъ ханъ, защото забѣгетата не можели вече да влѣзватъ въ хамама по причина на

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 29.

смъртоносній смрадъ. А колко хамами и ханове има въ Турско? Лордъ Бикънсфилдъ, обаче, не вѣрваше че Турците могатъ и хамами и ханове да прѣтворятъ въ затворници. Но най-чудното отъ всичко, може би, е дѣто Г. Дизраели въсхваляваше Черкеситѣ. «Тѣзи челоѡци сж живѣли мирно за двадесетъ години. Тѣхното поведеніе е било задоволително, и не е имало никакви клѣвети върху тѣхъ за диво обхожденіе. Тѣ сж разработили чифтлици и сж съградили села, и прѣзъ всичкото това врѣме азъ вѣрвамъ че не е имало никакви оплакванія отъ тѣхъ.» Първъ министръ на Велика Британія ли бѣ лицето което говорѣшетъ тѣзи думи! Имала ли е онѣзи държава посланици и консули въ Турско!

Колкото за опозоряваніето и поробваніето на момчета и момчета ще дамъ, за онѣзи които може би още да иматъ нѣкакво сѣмѣніе върху този прѣдмѣтъ, едно отъ най-последнитѣ и най-испеченитѣ свидѣтелства. Единъ Американскій религіозенъ вѣстникъ „Christian Union“ (Христіанско Единство) е обнародвалъ, на 25-й Декемврій 1878, едно писмо подъ заглавіе: «Христіански дѣца държани като робіе,» което дописникътъ му испратилъ отъ Цариградъ съ дата 26-й Ноемврій 1878. Челоѡколюбивъ дописникъ, който добръ знае що става въ Турція, при друго казва: «Едно отъ най-скърбнитѣ слѣдствія въ опустошеніето на Бѣлгарія отъ Турцитѣ е че голѣмо число Христіански дѣца сж били *продадени* и сега ся държатъ като *робіе* въ Цариградъ, Мала Азія, Сирія и Египетъ.» Ще забѣлѣжжъ че за освобожденіето на много момчета и момчета отъ заробителитѣ имъ, нашій народъ дължи много

на пѣкои челоуѣколюбци въ Цариградъ, а особно на единъ Гръкъ, именемъ Стаматіади Спануди, който за това много пжти излага живота си въ най-голъма опасность. Спорѣдъ както ся научавамъ, този благодѣтель е билъ принуденъ да побѣгне отъ Цариградъ.

Нека чуемъ и думитѣ на Лордъ Дерби въ онзи случай, т. е. какъвъ отговоръ той даде на 26-ий Юній. Азъ живо си припомямъ,¹⁾ казалъ той, «за извънреднитѣ и възбудителнитѣ обстоятелствакоето ни пристигахъ отъ день на день и отъ седмица на седмица, прѣди деветъ години, прѣзъ врѣмето на Критското възстаніе. Азъ дързнахъ тогава да изразя нѣкакво съмнѣніе за точността имъ (на слуховетѣ); сега дързнувамъ да кажа че деветъ десети отъ онѣзи слухове излѣзохъ неистинни.²⁾ Тѣй заключавахе благородній Лордъ че и слуховетѣ за ужаситѣ въ България щѣхъ да излѣзатъ повечето лъжовни, но свѣтътъ знае сега какви сж били слѣдствіята на изслѣдваніята. Всичкитѣ безпристрастни изслѣдватели свидѣлствуватъ че свирепоститѣ на Турцитѣ върху Българитѣ сж били ужасни.³⁾ Самъ Г-нъ Беарнингъ турчислото на убититѣ въ студена кръвъ неподолѣ отъ 12,000 души. Лордъ Дерби по-послѣ самъ неговѣва че е билъ измаменъ въ утвърдяваніята си. Едешната си до Съръ Х. Елліота, отъ Сеп. 21 1877 той казва че страховетѣ за ужаситѣ на Турцитѣ Черкезитѣ сж потвърдени до най-пълната обинистость.³⁾

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 2

2) The War In The East, A. J. Schem стр. 192.

3) England's Policy In The East, отъ B. H. De Woon стр. 161.

Попитанъ върху този прѣдмѣтъ, Съръ Х. Елліотъ отговори по сѣщій студентъ начинъ че нѣмалъ свѣдѣнія които да оправдажтъ слуховетѣ за ужаснитѣ кланія и опустошенія въ Бѣлгарія. Извѣстно ни е, обаче, че той имаше нѣкои добри свѣдѣнія върху този прѣдмѣтъ, и можѣше да има още повече ако да не бѣ ся показалъ толкозь пристрастенъ Турколюбецъ. Но и колкото имаше той не ги съобщаваше на правителството си. Под-консулъ Брофи бѣ му пратилъ отъ Бургасъ нѣкои свѣдѣнія за ужасни дѣла около Бургасъ и въ Бояджикъ, а Съръ Х. Елліотъ държалъ този рапортъ въ Цариградъ и едвамъ на 8-й Септемврий, когато вълненіята у Англія станяхъ много голѣми, той го прати съ тѣзи забѣлжнителни думи: „Приключената депеша отъ под-консулъ Брофи ся види да не е била испратена, както трѣбваше, когато ся е приела.“ Отъ това е явно колко усърдіе е ималъ посланикътъ да осветли правителството си върху ужасното състояние на Христіанитѣ въ Турція.

Когато министерството въ Лондонъ и Англійскій посланикъ въ Цариградъ, заедно съ подкрѣпителитѣ си въ тѣзи политика, ся стараехъ да намалятъ и даже да покрѣжтъ прѣдъ Англійскій народъ ужаситѣ на Турцитѣ върху Бѣлгаритѣ, частни лица отъ другата страна почнахъ повече да ся интересувать върху този прѣдмѣтъ и да искать да узнажтъ сѣщинското състояние на работитѣ въ Истокъ. Дописниците на *Дейли Нюзъ*, а по-послѣ и дописниците на Лондонскій *Таймсъ* и на други Англійски вѣстници почнахъ по-често и по-положително да говорять за тѣзи ужаси. По онова врѣме между пра-

вительството и една голѣма частъ отъ Англійскій народъ, която ся стрѣснѣ отъ свѣдѣніята за Турскитѣ свирепости, ся почнѣ една доста силна борба. Повечето Консерватисти бѣхъ на турколюбивата партія, а почти всички Либерални усърдно дѣйствахъ въ полза на Христіанитѣ. Въ Лондонъ Турколюбцитѣ бѣхъ доста силни, но вънъ отъ Лондонъ другата партія бѣ по-силна. Не ще сбъркаме, мислѣжъ, ако кажемъ че никога другъ нѣтъ не сѣ ставали толкозъ буйни и толкозъ топли заявленія у единъ народъ за свирепости сторени противъ другъ народъ отъ друго племе, колкото тѣзи конто станѣхъ у Англійскій народъ противъ ужаситѣ извършени върху нашій Българскій народъ.

Високопочитаемитѣ Господа: Глйдстонъ, Аргайлскій Дукъ, Фостеръ, Маркизъ Хартингтонъ, Лордъ Гранвилъ и други дѣйствахъ въ Парламента и усърдно изискувахъ отъ министерството си да обърне потребното вниманіе къмъ плачевното състояніе на страдащитѣ Христіани въ Турско; а вънъ отъ Парламента между народа почнахъ да ставатъ голѣми събранія, които силно осаждахъ Турскитѣ ужаси и правѣхъ рѣшенія да настояватъ прѣдъ правителството си щото то не само да не подкрѣпява вече Турската власть, но да почне да работи въ полза на страдащитѣ, или поне да е неутрално. Спорѣдъ Д-ръ К. Фречекъ, въ Англія сѣ ставали върху този прѣдмѣтъ около 450 събранія. Повечето отъ тѣхъ сѣ били доста голѣми като сѣ състоели отъ по нѣколко хиляди души народъ, и много отъ тѣхъ сѣ ся прѣдвождали отъ най-високи личности въ Англія, като Лордъ Шафтсбери, Уестминстерскій Дукъ и дру-

ги. Освѣтъ това, Г-да Гладстонъ, Брайтъ, Фриментъ, Ричардъ, Смитъ и много други мѣжѣ пишѣхъ статии по вѣстниците и по періодическитѣ списанія и обнародвахъ разни брошюри и книги въ които доказвахъ и оскждахъ злостворствата на Турцитѣ и призовавахъ народа си и правителството си да дѣйствувать въ защита на Христіанитѣ. Дружество си състави въ Лондонъ, „The Eastern Question Association“ (Дружество по Источній Въпросъ), което си стараеше да печати разни книги по Источній Въпросъ въ защита на Христіанитѣ.

Никой другъ иноплеменникъ, може би, не е говорилъ толкозь пріятелски и не е дѣйствувалъ толкозь устрѣдно за доброто на другъ народъ, колкото горѣспомѣнитѣ и други правдолюбиви лица въ Англія сѣ говорили и дѣйствували за доброто на нашия народъ, и мене е жално че не мога въ тѣзи книжка да направя нѣколко извлѣченія отъ тѣхнитѣ скаски и списанія. Тукъ ще извлѣка, обаче, една частъ отъ думитѣ на Високопочитаемій Г-нъ Гладстона, бивний първъ министръ на Велика Британія. Слѣдъ като говори за кланіята въ Бѣлгарія и за Источній Въпросъ, той сключава съ слѣдующитѣ забѣлжителни думи:

„Азъ си повръщамъ на, и свършвамъ съ онова което е и Конецътъ и Началото на този великъ и най-плачевень прѣдмѣтъ. Единъ старъ слуга на Короната и на Държавата, азъ умолявамъ съотечественицитѣ си, на които може би много повече отъ кой да е другъ народъ въ Европа зависи да изнеживать и да настояватъ щото нашето Правителство, което е работило по една посока, ще почне да рабо-

ти по друга, и ще приложи всичката си сила да ея съдружи съ другитѣ Европейски Държави за да ея сполучи прѣкратеніето на Турската изпълнителна власть въ България. Нека Турцитѣ да вършатъ сега своитѣ си злодѣйства само по единѣй възможенъ начинъ, т. е. като очистятъ себе си. Азъ си надѣвамъ че забѣтатъ имъ и мюдиритѣ имъ, бинбанитѣ имъ и юзбанитѣ имъ, каймакамитѣ имъ и пашитѣ имъ, всичкитѣ до единъ, вкупомъ, ще се очистятъ отъ о-блостта която тѣ сѣ опустошили и осквернили. Това съвършено избавленіе, това най-блаженно спасеніе, е самото възназгражденіе което можемъ да направимъ въ паметта на онѣзи кунища върху кунища отъ мъртви тѣла; на опозорената чистота както на майки тъй и на дѣвици и на дѣца; на образованността която е била поругана и посрамена; на законитѣ на Бога или, ако обичашъ, на Аллахъ; на нравственото чувство и на човѣчеството въобще. Нѣма ни единъ виновникъ въ нѣкоя Европейска тъмница, нѣма ни единъ човѣкъкодець въ островитѣ на Южното море, чѣто негодуваніе не би се и дигнало и възвряло при повтаряніето на онова което се е извършило, което твърдѣ късно е било и питано, но което още остава не отмѣстено; което оставило задъ себе си всичкитѣ гнусни и всички свирепи страсти които го произведохъ, и което може пакъ да изникне въ друга убійствена жѣтва... Никое правителство не е сѣръшавало нѣкога тъй никое не е доказало себе си толкозь безмошно прѣобразование. Ако въ тъй велика криза си позволи на изпълнителната власть на Турція да понови характера на сѣществованіето си въ България

тогава отъ началото на гражданското общество нѣма записанъ ни единъ протестъ който челоуѣкъ е направилъ противъ нетърпимо злоуправленіе, или единъ ударъ който той е ударилъ върху омразно тиранство, който (протестъ или ударъ) не трѣбва отсега да ся счита като вина.¹⁾

И Турколюбцитѣ не стоехъ мирни съ перата си. Тѣ всячески ся стараехъ и ся старахъ да покажатъ че ужаситѣ въ Бѣлгаріа ся начиняхъ първо отъ Христіанитѣ, и че свирепоститѣ на Турцитѣ върху Бѣлгаритѣ не бѣхъ твърдѣ голѣми. Единъ историкъ и добръ подкрѣпителъ на Турколюбивата политика, като говори за вълненіята въ Англіа, съ скърбъ казва: „Народнитѣ вълненія сж били дълбоко подигнати, и за нѣколко седмици почти за нищо друго не ся говорѣше или пишѣше освѣнъ за дяволското злодѣйство на Турція, и за неправдитѣ противъ Источнитѣ Христіани. Съвсѣмъ ся забрави или ся отрече че Источнитѣ Христіани сами бѣхъ починили адскитѣ работи, и че *Турцитѣ само повторихъ и увеличихъ злодѣйството което тѣ бѣхъ научени*²⁾ (отъ Христіанитѣ). Такъвъ е билъ языкътъ на тѣзи партіа.

Забѣлѣжете добръ, Турцитѣ вършихъ онова което *бѣхъ научени отъ Христіанитѣ!* Христіанитѣ въ Хіосъ научихъ Турцитѣ да ги колятъ, да ги опозоряватъ и да ги заробватъ; Христіанитѣ въ Ливанската областъ научихъ Турцитѣ да ги неволятъ и да оставятъ тѣлата нѣхъ на кучетата; Христіанитѣ

1) *Bulgarian Horrors*, отъ R. Hon. W. E. Gladstone, M. P. стр. 31.

2) *Cassell's History of The Russo-Turkish War*, стр. 55.

въ Гръция и въ Критъ научихъ Турцитѣ да ги истрѣбятъ; Христіанскитѣ консули въ Солунъ научихъ Турцитѣ да ги убійтъ по най-звѣрскій начинъ; Христіанитѣ въ Българія научихъ Турцитѣ да ги избійтъ на куница и да оставятъ труповетѣ имъ на кучетата и на орлитѣ! Нека читателтъ самъ да сяди на коя страна е истината, и на коя пристрастността.

Нѣкои членове на Парламента ся опитвахъ шесть нѣти да направятъ министерството си да отвори въпроса за кланіята въ Българія да ся разискува подробно въ онзи Домъ но безъ сполука. Възненіята между народа противъ Турскитѣ дѣла и противъ турколюбивото настроеніе на министерството постоянно земаше по-голѣми размѣри. Турколюбивата партія почна бърже да губи силата си. Министерството разбра че не ще може да стои сръщо буйнитѣ заявленія на народа си. Най-послѣ то бѣ принудено да испрати особна коммисія ~~на~~ мѣстата дѣто ся казваше че бѣхъ ся извършили ~~жаситѣ~~ за да испита за работитѣ точно. На 7/19 Юлія ся испрати Г-нъ Беарингъ, членъ на Англійското консулато въ Цариградъ. На сѣщето ~~вр~~ ме и Г-нъ Скайлжръ, главній Американскій консулъ въ Цариградъ, придруженъ отъ Князь Чертелевъ, Г-Маг-Генъ и отъ нѣкои други лица, дойде да изслѣду ~~сжиктѣ~~ ужаси. Азъ нѣма да говорѣхъ за тѣхнитѣ ~~ран~~ ти; ще каажъ само че наший народъ длѣжи вѣчна ~~пр~~ знателностъ на тѣзи безпристрастни изслѣдуватели, ~~ко~~ то доказахъ по неопровергаеми начини ужаснитѣ ~~дѣ~~ на Турцитѣ и Черкезитѣ. Освѣтъ товз, тѣ избави много наши братія отъ тъмницитѣ и отъ бѣсела ~~Т~~

Нѣкои противници, между тѣхъ Г. Лейардъ, сж ся старали да посочатъ че тѣзи комисари доста бѣхъ прѣувеличили числото на убититѣ и другитѣ злостворства, но Г-нъ Беарингъ изново изслѣдува дѣлото си, и повторително утвърди че числото на убититѣ въ студена кръвь не е било по-долу отъ 12,000 души. Тѣзи почитаеми Господа утвърдиватъ, още, че Българитѣ не бѣхъ направили никакви свирепости въ чистата смисль на думата, върху Турцитѣ и че въ Българското въстаніе не е имало инородни дѣйци.

На 11-ий Августа, 1876, състрадателитѣ съ погипнувающитѣ Христіани въ Турско сполучихъ да си отвори въпросътъ за кланіята въ България за разискваніе въ Парламента. Г-нъ Ашлей прѣдложи прѣдмѣта съ особно настояваніе, и неговата стѣнка ся подкрѣпи и отъ двѣтъ страни на Домътъ. Тогава Г. Дизраели каза че правителството му имало постоянни съобщенія съ посланника си въ Цариградъ, но той и тогава защищаваше Турското правителство и до нѣждѣ нападаше Българитѣ.¹⁾

Когато народътъ въ Англія тѣй ся вълнуваше и настояваше за наказаніето на злодѣйцитѣ, Съръ Х. Елліотъ нишѣше отъ Цариградъ че интереситѣ на Англія изискувахъ да ся поддържа Турската власть, безъ да ся обръща вниманіе дали 10,000 или 15,000 хиляди Българи сж погинули въ ужаснитѣ кланія. Денешата му отъ 4-ий Септемвирій, 1876, е едно отъ най-чудноватитѣ дипломатически произведенія. Въ нея той казва че Българитѣ сж жънжали

1) Bulgarian Horrors, отъ R. Hon. W. E. Gladstone M. P. стр. 17.

каквото сж сѣяли, че той, както и нѣкои други държавни мѣжје на Англія, ще употреби всичкитѣ си сили за поддържаніето на Турція, и че тѣзи политика не бива да ся промѣни по причина на ужаситѣ, които станали извѣстни на Англійскій народъ. Студеній и турколюбивій начинъ на говореніето му го прѣдстави като да нѣма този чловѣкъ никакво съчувствіе съ страдащи твари, като да нѣма никакво родителско, или братско, или сестринско сѣрдце.

Ще свършиъ като забѣлѣжъ че ній много дължимъ на щедритѣ чловѣколюбци въ Англія, въ Руссія и другдѣ за дѣто тѣ ся притекохъ съ помощитѣ си и избавихъ злощастнитѣ ни братія и сестри не само отъ горки страданія, но множество отъ тѣхъ даже и отъ смъртъ.

Цариградската Конфѣренція и Турската Конституція.

Работитѣ въ Истокъ ставахъ постепе по по-заплетени. Ужаситѣ въ Босна, Херцеговина и въ България ся продължавахъ. Сърбія и Черногора бидохъ принудени да ся биждъ съ Турцитѣ. Вълненіята между Англійскій народъ бърже нараствахъ и Британското правителство разбра че не ще може да стои срѣщо заявленіята на народа си, и за това ся рѣши да дѣйствува повидимому въ полза на Христіанитѣ. Припознавами че и нѣкои отъ членовѣтъ на правителството ся убѣдихъ за голѣмитѣ ужаси на Турцитѣ и искренно искахъ да ся спомогне на страдащитѣ.

На 5-ий Октомврій и на 4-ий Ноемврій, Лордъ Дерби прѣдложи на силитѣ да стане въ Цариградъ

една международна Конференція, която да размисли срѣдства за умиротвореніето на источнитѣ работи, и за осигореніе имота, чesтьта и живота на Христіанитѣ въ Турско, на които щѣше да се даде единъ видъ самоуправленіе (автономія). Конференціята щѣше да се състави отъ високи държавни мѣжигіе. Всичкитѣ сили одобрихъ прѣдложеніето на Англійското правителство. Прѣдставителитѣ на силитѣ си събрахъ и прѣдварителнитѣ засѣданія на Конференціята, въ които не присѣдствувахъ Турски прѣдставители, се продължавахъ отъ 11-й до 21-й Декемврий 1876 (н. с.).

Въ тѣзи засѣданія Конференціята рѣши да се раздѣли Българія на двѣ области отъ които всѣка щѣше да се управлява отъ единъ главенъ управителъ Христіанинъ, който можѣше да бѣде или Турскій подданикъ или иностранникъ. Силитѣ щѣхъ да одобряватъ тѣзи главни управители, назначаваши отъ Портата. Въ Българія влизахъ, спорѣдъ Конференціята, цѣла Сѣверна Българія освѣнь дѣто се даваше една часть на Сърбія, по-голѣмата часть отъ Срѣдня Българія и голѣма часть отъ Южна Българія или Македонія до задъ градътъ Битоля. Народна войска (милиція) щѣше да се образува въ Българія, а Турскитѣ войски щѣхъ да се ограничатъ въ крѣноститѣ и въ главнитѣ градове. Главнитѣ злодѣйци въ ужаснитѣ кланія щѣхъ да се накажатъ. На Босна и Херцеговина се давахъ подобни правдини, а на Чернагора и на Сърбія се устъпвахъ малки части отъ земя. Туряніето въ дѣйствиіе на тѣзи и други прѣобразованія за благосъстояніето на цѣлото населеніе отъ всѣкой народъ и

вѣра, щѣше да ся надзирава, за една година, отъ една общенародна комисія подкрѣпявана отъ чуждестранна войска. Тѣзи бѣхъ, вкратцѣ, нѣкои отъ главнитѣ рѣшенія на прѣдварителната Конференція.

Засѣданіята на пълната Конференція, въ която имаше и Турски прѣдставители, ся продължаваха отъ 11/23-ий Декемврій, 1876, до 8/20 Януарій 1877. Щомъ като ся събрахъ държавнитѣ мѣстѣ, Турекитѣ прѣдставители почнахъ да ся поругаватъ съ тѣхъ. Тѣ казахъ че възстаніето въ България бѣ ся помирило отъ Турекитѣ власти съ твърдѣ малко жертви. Тѣзи подигравка бѣше толкозъ низка, щото Маркизъ Сализбери, прѣдставитель на Велика Британія, бѣ принуденъ да протестира противъ това грубо заявленіе на Сафветъ наша.

Въ сѣщото врѣме почнахъ да гърмятъ силни топове, които ехтѣхъ по цѣлій Восторъ. Турекитѣ прѣдставители явихъ на Конференціята че гърменіето бѣ въ знакъ на проглашеніето на славната Османска Конституція, които Султановото правителство бѣ благоволило да подари на всичкитѣ си поданици. Ний нѣма да доказваме че и това заявленіе на Турція бѣ едно горчиво поруганіе на Европа; прѣдставена въ лицата на най-високи нейни дѣятели мѣстѣ. Достогабѣлствително е, обаче, това, въ този случай Турція постѣпи по сѣщій начинъ както и на 1856. Както тогава, като бѣ ся събралъ Конгресътъ въ Паризъ, Портата прогласи славній Хати-Хумаюнъ, така и сега, като бѣ ся събрала Конференціята въ Цариградъ, тя прогласи още по-славната си Конституція; и както тогава измами Европа съ голѣмитѣ си обѣщанія, така и сега искаше

измами Европа съ още по-големите си, въ иѣкои отношенія, общанія въ Конституціята, за която никой Христіанинъ въ Турція, освѣнъ онѣзи на които Турското правителство плащаше, и освѣнъ иѣкои които бѣха принудени да я защищаватъ, не вѣрваше че щѣше да чини повече отъ Хати-Шерифа, отъ Хати-Хумаюна и отъ други славни хартии. При това, тя бѣ убійствена за Христіанскитѣ народности, като изискваше отъ тѣхъ да промѣнятъ народнитѣ си имена и да починатъ да се наричатъ Отоманци — Турци. Негодованіето на Българитѣ, на Гръцитѣ и на Арменитѣ противъ този лукавъ крокъ бѣ голѣмо.

Турскитѣ прѣдставители въ Конференціята задаваха разни възраженія на рѣшеніята които прѣдварителната Конференція бѣ направила. Тѣ не приемаха границитѣ на Българія, одобряваніето или подтвърждаваніето на главнитѣ управители отъ силитѣ, надзираваніето на международната комисія за приложеніето на прѣобразованіята, помощта на чуждестранна войска, ограниченіето на Турскитѣ войски въ крѣпоститѣ и въ главнитѣ градове, и иѣкои други точки; съ една речъ, Турція не приемаше никоя мѣрка, която се виждаше за необходимо сръдство и само поръчителство за изпълненіето на общаніята и за защитата на Христіанитѣ. Самото поръчителство, което Турція приемаше, бѣ Конституціята. Тя бѣ готова да има Христіански управители и смѣсви комисіи, които да нагледватъ турчието въ дѣйствиіе на прѣобразованіята, но настояваше тя сама да върши това, безъ да има право иѣкоя сила да си мѣси въ работитѣ ѣ. Тя искаше да прави както е правила. Турчинътъ настояваше да му се дадатъ

сжщитѣ прѣимущества които му ся дадохъ на 1856, безъ да помисли че той е ималъ повече отъ цѣли двадесетъ години прѣзъ които да покаже дали иска или да ли може самъ да тури прѣобразованіята си въ дѣйствиѣ.

Прѣдставителитѣ на Европейскитѣ сили досга прѣиначихъ и ослабихъ исканіята си, но при всичко това, Портата пакъ не пріе прѣдложеніята имъ, и тѣ оставихъ Цариградъ, спорѣдъ наставленіята на правителствата си.

Такива високи личности на такива шесть велики сили, никога не сж прѣимали такова низко поруганіе отъ такова правителство каквото е Турското; а понеже тѣзи високи личности не прѣдставлявахъ себе си, но правителствата си, то никои други такива шесть велики сили, отъ като ся е свѣтъ създадъ, не сж били тѣй подиграни както въ този случай шесттъ велики Европейски сили бидохъ подиграни отъ Турція.

Защо биде тѣй? Защо Турція не пріе прѣдложеніята на Европейскитѣ сили, и защо нѣкои отъ западнитѣ правителства стоехъ тѣй хладнокрѣвно къмъ това Турско поруганіе? Единъ, само единъ вразумителенъ отговоръ може да ся даде на това питаніе. Англійското Правителство не бѣ искрено въ тѣзи работа. Припознавами че Турція слѣно упорствуваше, но ако всичкитѣ сили бѣхъ усърдни въ дѣлото, тя не можеше да противостои. Италианскій министръ на иностраннитѣ дѣла изрази сжщото убѣжденіе прѣдъ Лордъ Сализберн; сжщото е било мнѣніето и на министритѣ на другитѣ сили. Ний нѣмами никакво съмнѣніе че ако Англійското прави-

телство бѣ толкозь усърдно за изпълненіето на рѣшеніята на Конференціята колкото бѣше послѣ за намаленіето и за распределеніето на България, Турція щѣше тихо да слуша каквото ѝ ся говорѣше.

Далеч да е отъ насъ да осъдимъ Маркизъ Сализбери за поведеніето му въ този случай. Колкото зло и да на е направилъ въ послѣдующитѣ си дѣла, тогава той искрено дѣйствуваше въ полза на Христіанитѣ; да, въ истинната полза и на самитѣ Турци. Той употреби всичкитѣ си сили да убѣди Портата да приеме прѣдложеніята на силитѣ; той ѝ доказваше че отхвърляніето на тѣзи прѣдложенія щѣше да е убійствено за нея. Край него, обаче, имаше и другъ Англійскій прѣдставителъ, Съръ Хенри Елліотъ, на когото вліяніето е било убійствено не само за Христіанитѣ въ Турція, но както е явно вече и за сама Турція. Той постоянно ся старасше да убѣждава правителството си да не зема принудителни мѣрки противъ Портата. Лордъ Сализбери градѣше, а Съръ Х. Елліотъ разграждаше. Въ денешата си отъ 10-й Декемврій, 1876, слѣдъ като расправяше на Лордъ Дерби за рѣшеніето на Турцитѣ да противостоятъ на исканіята на Европа, Съръ Х. Елліотъ казваше: «Христіанскитѣ населенія сж толкозь едногласно противни на заплашителното нападеніе на Руссія, колкото и самитѣ Турци, защото тѣ виждатъ че това ся върши за интереса на една особна народностъ отъ която тѣ треперятъ и която въ сжщото врѣме прѣзиратъ.»¹⁾

Цѣльта на тѣзи денешж на Елліота бѣше да

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 82.
The Levant Herald, 25 Feb. 1877.

направи Английското правителство и Английскій народъ да мислятъ че Българитѣ сѣ малко и че голѣмата частъ даже отъ Христіанскитѣ населенія въ Турція щѣхъ да противостоятъ на смазваніето на Турската власть.

Кои бѣхъ тѣзи „Христіански населенія“ които „единогласно“ щѣли да противостоятъ на Рускитѣ заявленія, ній не знаемъ. Арменцитѣ не сѣ, защото ній твърдѣ добръ знаемъ тѣхнитѣ чувства и стремленія. Ній не сме срѣщали ни единъ Арменецъ който да ся сърди, защото ся даватъ правдини на Българитѣ и на другитѣ Христіански народи въ Европейска Турція. Никой отъ тѣхъ не притязавъ че народътъ му има право да владѣе Европейски области. Тѣ не могатъ да скърбятъ като гледатъ други свои братія Христіани да добиватъ нѣкои права и да ся избавятъ отъ страшни угнетенія. Самото нѣщо което тѣ най-усърдно и най-справедливо желаятъ е да ся дадатъ и на тѣхъ подобни права въ Армения. Ако Съръ Х. Елліотъ не ся увѣрива въ това, той нека прочете прошеніята които Арменскій народъ е подавалъ на силитѣ. Нека, напримѣръ, да види що казвахъ Арменцитѣ въ прошеніето си подадено на Английскій министръ въ Лондонъ, което е обнародвано и въ „*Константинополь Мессенджер*“.¹⁾

Въ това си прошеніе Арменцитѣ въ Лондонѣ които безъ друго трѣбва да разбиратъ чувствата на народа си поне толкозь добръ колкото Съръ Х. Елліотъ ги проумѣва въ палата си у Пера, не самъ че не протестиратъ противъ Рускитѣ заявленія, но и

1) The Constantinople Messenger, 24 July, 1878.

вно казватъ че ако Европа не имъ помогне да си избавятъ отъ Кюрдитѣ и отъ други дивн орди, то една голѣма частъ отъ Арменцитѣ въ Турція ще си прѣселятъ въ Руска земя дѣто животътъ имъ и имотътъ имъ сѣ безопасни; остатъкътъ ще потъне въ още по-голѣмо окаянство, и ще положи самата си надежда въ друга война и въ крайното си присѣдиненіе съ Царя (Рускій).² Същитѣ чувства на Арменцитѣ ся изразявахъ и чрѣзъ стълпветѣ на Лон. *Таймъ*.¹⁾ Арменцитѣ горѣщо желяхъ народното си освобожденіе, но въ противень случай тѣ прѣдпочитатъ Руското правителство, защото тамъ имотътъ и животътъ имъ сѣ безопасни.² Прѣселеніето на Арменцитѣ въ Руссія, което става при оттегляніето на Рускитѣ войски, доказва това по единъ най-неопровергаемъ начинъ.

Що направи западна Европа, особно Англія, за тѣзи горки Арменци, за тѣзи злосчастни жертви на Турцитѣ и на Друзитѣ? Това Арменцитѣ най-добрь знахъ. Берлинскій Конгресъ трѣбваше да придобіе за Арменія по-голѣми права, а не да ѣ отнеме и основа което Свято-Стефанскій Договоръ осигоряваше за нея.

Толковъ за чувствата на Арменцитѣ.

Колкото зи Гръцитѣ, мнозина отъ тѣхъ негодувахъ, но тѣхното негодованіе никакъ не бѣше за такава причина каквато денешата на Охръ Х. Елліотъ лукаво внушаваше. Ако нѣкой западенъ махъ ся е двоеумилъ да ли Гръцитѣ ся радвахъ и ся радватъ въ смазваніето на Турската власть, той трѣб-

1) The Times, London, 20 March, 1878.

ва само да си припомни изново вълненіята на този народъ въ Гръція, въ Критъ и въ Епиръ и Тессалія прѣзъ настоящій вѣкъ, а особно прѣзъ минѣлитѣ 12 години. Нека си припомни че минѣлата година 10,000 Гръци отидохъ прѣдъ правителството въ Атина и викахъ, война противъ Турція! Нека си припомни, при това, колко горчиво бѣ негодуваніето на Гръцитѣ противъ Англія, когато тѣ си увѣрихъ че тѣхното правителство бѣ въздържано отъ Англійското правителство да не обяви война срѣщо Турція и тъй да помогне за освобожденіето на братіята нмъ въ Критъ, въ Епиръ и въ Тессалія отъ угнетеніето на Отоманцитѣ.

Негодуваніето на Гръцитѣ бѣ за съвсѣмъ друга причина. Тѣ негодувахъ не защото Руссія смазваше Турція, но защото тѣзи сила не бѣ готова да даде на тѣхъ и онова което не е тѣхно, и върху което тѣ нѣматъ никакво право. Тѣ си въображаватъ че цѣла Тракія и Македонія сж тѣхни области, а като Руссія не можѣше съвѣстно да наруши правото на Българитѣ и да прѣдаде цѣли Българскѣ области на Гръцитѣ, то тѣзи послѣднитѣ си сърдѣхъ. А дали тѣ имахъ право да си сърдятъ за това кова пѣщо, нека всѣкой безпристрастенъ челоувѣкъ да рѣши самъ. Днешното прѣселиваніе на Гръци отъ Турція въ Источна Румелія може би е най-сѣкото опроверганіе на думитѣ на Съръ Х. Елліу Хилядитѣ Гръци които оставятъ жилищата си и гатъ заедно съ Русситѣ и пѣлнятъ Пловдивското други окржгія, безъ друго не щѣхъ едиогласно да противостоятъ на Рускитѣ заявленія.

Но посланиникътъ не бѣ всичката сѣнька. М.

вно казватъ че ако Европа не имъ помогне да си избавятъ отъ Кюрдитѣ и отъ други дивнѣ орди, то една голѣма частъ отъ Арменцитѣ въ Турція ще си прѣселятъ въ Руска земя дѣто животътъ имъ и имотътъ имъ сѣ безопасни; остатъкътъ ще потъне въ още по-голѣмо окаянство, и ще положи самата си надежда въ друга война и въ крайното си пристѣединеніе съ Царя (Рускій).² Сѣщитѣ чувства на Арменцитѣ ся изразивахъ и чрѣзъ стѣлповетѣ на *Лон. Таймсъ*.¹) Арменцитѣ горѣщо желяжатъ народното си освобожденіе, но въ противенъ случай тѣ прѣдпочитатъ Руското правителство, защото тамъ имотътъ и животътъ имъ сѣ безопасни.³ Прѣселеніето на Арменцитѣ въ Руссія, което става при оттегляніето на Рускитѣ войски, доказва това по единъ най-неопровергаемъ начинъ.

Що направи западна Европа, особно Англія, за тѣзи горки Арменци, за тѣзи злосчастни жертви на Турцитѣ и на Друзитѣ? Това Арменцитѣ най-добрѣ знаатъ. Берлинскій Конгресъ трѣбваше да придобіе за Арменія по-голѣми права, а не да ѝ отнеме и основа което Свято-Стефанскій Договоръ осигоряваше за нея.

Толкозъ за чувствата на Арменцитѣ.

Колкото зи Гръцитѣ, мнозина отъ тѣхъ негодувахъ, но тѣхното негодованіе никакъ не бѣше за такава причина каквато денешата на Сжръ Х. Елліотъ лукаво внушаваше. Ако нѣкой западенъ мажъ ся е двоеумилъ да ли Гръцитѣ ся радвахъ и ся радватъ въ смазваніето на Турската власть, той трѣб-

1) The Times, London, 20 March, 1878.

ва само да си припомни изново вълненіята на този народъ въ Гръція, въ Критъ и въ Епиръ и Тессалія прѣзъ настоящій вѣкъ, а особно прѣзъ миналите 12 години. Нека си припомни че миналата година 10,000 Гръци отидохъ прѣдъ правителството въ Атина и викахъ, война противъ Турція! Нека си припомни, при това, колко горчиво бѣ негодуваніето на Гръцитѣ противъ Англія, когато тѣ ся увѣрихъ че тѣхното правителство бѣ въздържано отъ Англійското правителство да не обяви война срѣщо Турція и тъй да помогне за освобожденіето на братіята нмъ въ Критъ, въ Епиръ и въ Тессалія отъ угнетеніето на Отоманцитѣ.

Негодуваніето на Гръцитѣ бѣ за съвсѣмъ друга причина. Тѣ негодувахъ не защото Руссія смазваше Турція, но защото тѣзи сила не бѣ готова да даде на тѣхъ и онова което не е тѣхно, и върху което тѣ нѣматъ никакво право. Тѣ си въображаватъ че цѣла Тракія и Македонія сж тѣхна области, а като Руссія не можѣше съвѣстно да наруши правото на Българитѣ и да прѣдаде цѣли Български области на Гръцитѣ, то тѣзи послѣднитѣ ся сърдѣхъ. А дали тѣ имахъ право да ся сърдятъ за такова пѣщо, нека всѣкой безпристрастенъ чловѣкъ да рѣши самъ. Днешното прѣселяваніе на Гръцитѣ отъ Турція въ Источна Румелія може би е най-силното опроверганіе на думитѣ на Съръ Х. Елліота. Хилядитѣ Гръци които оставятъ жилищата си и бѣгатъ заедно съ Русситѣ и пълнятъ Пловдивското и други окржжія, безъ друго не щѣхъ „едногласно“ да противостоятъ на Рускитѣ заявленія.

Но посланиникътъ не бѣ всичката сѣпка. Мар-

низъ Сализбери пріе отъ Лордъ Дерби една денеша, 10/22 Дек. 1876, която при друго казваше: „Правителството на Нейно Величество е рѣшило че Англія не ще се съгласи на, или да съдѣйствува въ принудителни мѣрки, военни или флотни, противъ Портата.“¹⁾ Лордъ Дерби съобщилъ същото и на Турскій посланикъ въ Лондонъ. На 12/24-ий Декемврій, Турекій посланикъ посетилъ Лордъ Дарби и му съобщилъ отъ Сафветъ паша, министръ на иностранныя дѣла на Портата и членъ на Конференціята, едно писмо въ което се казва че Великій Везиръ пріеелъ това съобщеніе (на Лордъ Дерби) съ дълбока признателность... Ти ще изясниши на негово Господство, въ името на Великій Везиръ, че Високата Порта счита повече отъ всичко на благата подпорка на правителството на Нейно Британско Величество.²⁾

Направили Англійското правителство нѣщо за да разубѣди Портата отъ това ѣ вѣрваніе? Напротивъ; на 1/13-ий Януарій 1877, Лордъ Дерби пакъ писалъ на Лордъ Сализбери, че ако Конференціята ся заключи безъ да извърши нѣщо, правителството на Нейно Величество не щѣше да насилва Портата да пріеме прѣдложеніята. Освѣтъ това, Турколюбивитѣ вѣстници въ Англія, които най-добре изразявахъ чувствата на Лордъ Бикънсфилда, въобщѣ насърдчавахъ Портата да не пріема рѣшеніята на Конференціята.

То ся знае че Турція ѣмаше да постигнѣ дру-

1) Cassel's History of The Russo-Turkish War, стр. 82.

2) Three Years of The Eastern Question, отъ Red. M.

Maccoll, стр. 177.

гояче като знаеше какво говорѣхъ нѣкои вѣстници въ Англія и особно слѣдъ като видѣ повторителнитѣ увѣряванія на Англійското министерство че правителството на Нейно Величество „не ще се съгласи за принудителни мѣрки“ срѣщо нея. Ній не си очудвами че Портата отказа да пріеме дръдложеніята на Конференціята, но си очудвами защо Великобританія испрати високій си държавенъ мъжъ на опъзи Конференція. Многогодишна опитность бѣ доказала на цѣлій свѣтъ че само съ прости думи Турція много обѣщава, но нищо не дава на Христіанскитѣ си подданици, и ній не разбирами, защо бѣ онова славно дохожданіе, а онова безчестно отхожданіе на Маркизь Сализбери. Пакъ казвами че по никой другъ начинъ не може да се истълкува вразумително това поведеніе на Портата, освѣнъ че Англійското правителство играеше дволична игра.

Това явно ся разбира и отъ разискваніята въ самій Парламентъ на Велика Британія. Благородній Аргайлскій Дукъ строго осжди тѣзи двоеликѣ постыжка на правителството си. Много други Англичани сж осждали министерството си за това. Въ сжщитѣ парламентарни разискванія Лордъ Бикънсфилдъ казалъ че Англія е почти всемогуща държава. „Ако земешъ общъ погледъ,“ продължавалъ той, „върху онова щото ся е случило въ всичкитѣ тѣзи дѣла (источнитѣ), самата сила която е извършила нѣщо — и тя е извършила много — е била Англія . . . Берлинскій Меморандумъ прѣстанъ да сжществува защото Англія отказа да го потвърди.“¹⁾ По сжща

1) The Times, London, 18 January, 1878.

та причина, повтаряйки ий, Турція не прие предложеніята на Конференціята, защото Английското правителство не искаше да ся извърши това дѣло, защото то поддръпи другитѣ сили. То работеше лицемѣрно само да заправява очитѣ на развѣлнуваній си народъ и на Руссія. Ако да бѣ искрено и усърдно Английското министерство, то можѣше да направи Турція да слуша.

Това е явно и отъ думитѣ на Лордъ Хуариклифа, който прогласи въ Парламента: „Когато единъ великъ народъ като Англія земе едно положеніе какъ можѣше неговото правителство да избѣгне да не земе мѣрки за да види че тѣхнитѣ думи ся турятъ въ дѣйствиѣ?“¹⁾ Доказателството е неопровергаемо; Английското правителство не съдѣйствуваше искрено за приеманіето на предложеніята, защото то не бѣ зело това „положеніе;“ то не ся стараеше да ся турятъ думитѣ на Лордъ Сализбери въ дѣйствиѣ, защото то нѣмаше сърдце въ тѣзи думи, ако и да бѣ принудено да ги одобри. Слѣдоват. злочастіята и на Христіани и на Мухамеданци отъ безумното неприеманіе на онѣзи предложенія сж до една голѣма степенъ, слѣдствія на Английската политика. Тѣзи истини сж исповѣдали и исповѣдватъ даже и най-високи турски държавни мъжѣ, както ще спомѣнемъ по-послѣ.

Трѣбва да ся разбере, обаче, че Турцитѣ не ся надѣваха на мнимото всесилие на Англія, но на едно всеобщо разбъркваніе. Тѣ не мислѣха че Англія сама щѣше да може да ги избави отъ Руссія и

1) The Times, London, 18 January, 1878.

отъ Христіанскитѣ и подданици, но ся надѣваше че по край Англія щѣше да ся намѣси Австрія, а може-би и нѣкои други държави, точно както станахъ прѣзъ Кримската война, и тѣй ся лѣжѣхъ че по единъ или по другъ начинъ, тѣ щѣхъ да спечелятъ нѣщо.

На свършване ще кажъ че почти нѣкой другъ народъ не е изгубвалъ толкозъ благопріятенъ случай да направи добро на други народи, и при това да придобіе съчувствіето на тѣзи народи и своето си вліаніе между тѣхъ, колкото този който Англійското правителство изгуби при сключваніето на Цариградската Конференція. Христіанитѣ въ Турско сърдечно ся радвахъ като гледахъ че всичкитѣ сили задружно дѣйствувахъ за тѣхното добро. Нѣкои отъ Гръцитѣ, наистина, не бѣхъ толкозъ доволни като ся давахъ на Българитѣ таква права, но и тѣ не можѣхъ да не ся радватъ като гледахъ че ся смазваше общій непріятель; самото нѣщо което тѣ ся стараехъ бѣ дано ся дадохъ на тѣхъ повече права. Сърдцата на всички Христіански подданици на Турція почнахъ да тунатъ съвсѣмъ съ други чувства къмъ Англія като гледахъ доброжелателното усърдіе на Лордъ Сализбери въ Цариградъ и заявленіята на народа въ Англія. Никой отъ тѣхъ не ся съмнѣваше че Портата не можѣше да не приеме исканіята на съединена Европа. Но колко горчиво бидохъ тѣ измамени!

Протоколътъ и Войната.

Протоколътъ бѣше най-последното дипломатическо опитване на Руссія за умиотвореніето на источнитѣ работи и за придобиваніето на нѣкои права и порж-

чителства за Христіанитѣ въ Турція. Прѣзь Януарія Князь Горчаковъ отправи до силитѣ една окръжна нота, въ която ги питаше какво мислѣхъ да правятъ слѣдъ упорството на Портата да приеме рѣшеніята на Конференціята. Прѣзь Мартъ Руското правителство покани другитѣ сили да се съгласятъ да подпишѣтъ единъ протоколъ въ който да се съгласятъ да надзираватъ туреніето въ дѣйствиѣ исканитѣ отъ силитѣ и общаинитѣ отъ Турція прѣобразованія, и въ противенъ случай да зематъ други мѣрки за изпълненіето на тѣзи прѣобразованія. Свѣтѣнъ силитѣ, той щѣше да се подпише и отъ Портата. Англія, Руссія, Франція, Германія, Австрія и Италия се съгласихъ на това и подписахъ протоколътъ въ Лондонъ на 19/31-ий Мартъ. Въ него се изискваше отъ Турція да земе незабавни мѣрки за умиротвореніето на развѣликуванитѣ области и за туряніе прѣобразованіята въ дѣйствиѣ. Този документъ се прѣдложи на Портата за подписване но тя рѣшително отказа да стори това, като отговори на силитѣ по единъ доста докачителенъ начинъ. При други глупости въ окръжната си Нота, Турското правителство и тогава не се срамуваше да призови защитата на Паризскій Договоръ, който то толкозъ пѣти и толкозъ свирепо бѣ нарушило. За Руссія, прочее, не оставаше другъ нѣтъ освѣнъ да земе рѣшителни и военни мѣрки. Безумното упорствованіе на Турція и до нѣкъдѣ не искренноостта на нѣкои западни държавни мажѣ я принудихъ да обяви войната. На 12/24 Априлій 1877, Негово Величество царьтъ прогласи войната срѣщъ Турція и позволи на войскитѣ си да минѣтъ рѣка Прутъ.

Понеже нѣмамъ цѣль да описвамъ вървежѣтъ на войната, азъ ще слѣдвамъ да поговорѣмъ върху още нѣколко точки които ся отнасятъ до прѣдмѣтътъ на тѣзи книжка.

Минимъ Руски Интриги.

Поведеніето на Турколюбциѣ спрямо страда-
ніята и движеніята на Христіаниѣ въ Турско, и
спрямо Рускиѣ старанія за улекченіе теглото на тѣ-
зи злощастници е наистина дивно. Тѣзи Господа, о-
фициални и неофициални, не виждатъ въ негодова-
ніята на Христіаниѣ въ Турско нищо друго освѣнъ
„Руски Интриги“ и „Руски Планове.“ Тѣ не виждатъ
въ Турція никакви угнетенія и въ Руссія никое че-
ловѣколюбіе и никое справедливо съчувствіе съ стра-
дающихѣ. Тѣ постоянно си утвърждавали че чрѣзъ
тѣзи си заявленія Руссія не иска нищо друго освѣнъ
придобиваніето на Цариградъ и на околнитѣ му обла-
сти. Когато Руссія поканѣше другитѣ сили да обър-
натъ вниманіе къмъ злощастіята на Христіаниѣ въ
Турція, нѣкои отъ тѣзи Господа не ся погрижвахъ
да видятъ какво е състояніето на Турскитѣ поддан-
ници, но изведиѣхъ издавахъ високи викове: „Ето
пакъ Руски интриги и Руски лукавства.“ Ако Гръ-
цитѣ появѣхъ нѣкакво негодование противъ Турски-
тѣ угнетенія, западнитѣ Турколюбци не виждахъ въ
това заявленіе нищо друго освѣнъ Руски интриги;
ако Сърбитѣ, или Черногорцитѣ, или Власитѣ изи-
сквахъ нѣкакви правдини, тѣ, сиорѣдъ Турколюбци-
тѣ, бивахъ побудени отъ нападащата сѣверна си-
ла; ако Херцеговитѣ, или Босненцитѣ, или Бълга-
ритѣ подигнѣхъ гласа си противъ петъринитѣ оне-

правданія на Турскитѣ паша, Турколюбцитѣ не виждахъ почти никакви турски неправди, Рускитѣ 'дѣйци вършѣхъ всичко. Руски интриганти, спорѣдъ тѣхъ, бѣхъ и сѣ ся разирѣснѣли по Бѣлгарія, Херцеговина, Босна, Сърбія, Влашко, Елада, Критъ, Мала Азія, даже и по Афганистанъ, по Индія и другѣдѣ и подкопаватъ Турскитѣ сираведливи власти и Англійскитѣ многословути интереси. Гръцитѣ, Критянитѣ, Сърбитѣ, Черногорцитѣ, Влахо-Молдовцитѣ, Бѣлгаритѣ, Херцеговцитѣ и Босненцитѣ не щѣхъ, споредъ Турколюбцитѣ, нито да се оплакватъ отъ нито да се подигатъ, противъ доброжелателнѣи си владѣтель и баща Султанътъ, ако да не бѣхъ подбуждани отъ Руссія.

Друго чудно поведеніе на Турколюбцитѣ е дѣто тѣ обвиняватъ Руссія и за други мними интриги. Руссія, казватъ тѣ, като накладе възстаніето въ Босна и Херцеговина ти не даваше на Портата да испрати доволно сила да потуши онова възстаніе. Генералъ Игнатіевъ съвѣтвалъ Султана да не испраща редовна войска противъ Бѣлгарскитѣ възстанници съ чистото намѣреніе [да станжтъ кланія! Явно е, обаче, че редовна войска постоянно ся пращаше отъ Цариградъ прѣзъ онова врѣме. Конференціята ся събра въ Цариградъ. Генералъ Игнатіевъ ся показавъ твърдѣ усталичивъ, по Турколюбцитѣ казахъ че Рускій прѣдставитель вършилъ това само за да привлѣче съчувствіето на Европа, а при това и да разсърди Турція! Колкото повече Руссія устъпвала въ Конференціята и въ Лондонскій протоколъ, толкозь повече ти желаяла дано Турція да предприемеше тѣзи прѣдложенія! Други пакъ обрацахъ нѣкои други об-

виненія върху главитѣ на Рускитѣ дипломати. Нѣкои отъ тѣхнитѣ обвиненія сѣ толкозъ нелѣпни щото не заслужватъ вниманіето на никой свѣстень чловѣкъ. Тѣ постѣиватъ съ Руссія и Българія както постѣивахъ и съ Америка. Когато въ Америка н-маше робство, тѣзи Госнода не можѣхъ да намѣрятъ думи да говорятъ противъ това голѣмо зло въ Американската ужъ свободна държава, но щомъ Американцитѣ възстанахъ за унищоженіето на робството, тѣзи сжнитѣ госнода викахъ до Небето за голѣмата неправда която ся правѣше на робостязателитѣ и за опасността на „Англійскитѣ интереси.“

Не ми е цѣльта тукъ да защищавамъ Руссія. Азъ ще подигна слабій си гласъ противъ голѣмата неправда и голѣмото униженіе което това направление на Турколюбцитѣ хвърли върху главитѣ на Христіанитѣ въ Турско. Да ся утвърдява че тѣзи страдалци не бихъ си подвижили ако да не бѣхъ Рускитѣ интриганти подъ кожата имъ, е да ся каже че тѣ нѣматъ никакво понятіе що е правда и неправда, що е свобода и угнетеніе, и че не можѣтъ да усѣщатъ когато имотѣтъ, честѣта и животѣтъ имъ ся отнематъ отъ тѣхъ; ще каже че Българинѣтъ, Гръкътъ, Сърбинѣтъ, Влахѣтъ и Ерменецѣтъ не можѣтъ да усѣщатъ когато Турчинѣтъ грубо си опенправдава, когато ги біе, когато зема имотѣтъ имъ или опозорява женитѣ имъ прѣдъ очитѣ имъ; ще каже че Българката, Гръкнинята, Сърбкининята, Влахкининята и Ерменката не можѣтъ да чувствуватъ когато грубо ся нападатъ, когато чадата имъ ся зематъ отъ рѣцѣтъ имъ или ся опозоряватъ прѣдъ очитѣ имъ; ще каже че несправеднитѣ опустошенія на цѣли области

въ Гръция, въ Хіосъ, въ Критъ, въ Ливанъ, въ България и другѣдѣ, и голѣмитѣ кунища отъ мъртви тѣла на Христіански мѣжѣ, жени, момичета и момчета въ тѣзи области не сж възможни да направятъ тѣзи Христіани да почувствуватъ болѣзнь въ сърдцата си и да ся подвижатъ противъ властѣта която тѣй свирено ги прѣдава на обезчестиваніе и на изтрѣбленіе. Но-голѣма неправда отъ тѣзи не може да се направи на единъ народъ; това неможе да ся припише даже на най-долнитѣ безсловесни животни, понеже колкото и да сж слаби и тѣ най-послѣ ся обръщатъ противъ оизи който ся старас да ги смаже.

Ний неговѣдвами че въ Турція е имало дѣйци и интриганти, и ще ги посочимъ, че всѣкой е свободенъ да ги нарича каквито ще, Руски, Турски или Англійски. Тѣ сж били наши, мюнисарифи, каймаками и разни бейеве; Турски и Черкезски чети и тѣхнитѣ защитници; тѣ сж били онѣзи на които Българскій народъ, както и другитѣ Христіански народи, непрѣстаино сж подавали жалованія за помилуваніе, по които намѣсто съ защита сж отговаряли въобще съ по-голѣми угнетенія. Ако Портата и управителитѣ въ областитѣ сж държали всичкитѣ прошенія които само Българитѣ ся отдавали прѣзь минѣлитѣ десетъ години, тѣ щѣх да изпълнятъ съ тѣхъ една цѣла стая. Да, имало е интриганти и лоши дѣйци, но тѣ сж били въ Цариградскитѣ палати и въ коначитѣ по областитѣ, тѣ сж били Шевкетовци, Митхатовци, Сюлеймановци и Тосуновци. Други интриганти сж били онѣзи които сж подкрѣпавали Портата въ беззаконнитѣ ѣ дѣла.

Но не ще е злѣ да попитамъ, що е вършила Русіи? Нейната политика въ Источній Вѣпросъ е била ясна и точно опредѣлена. Тя всекога е настоявала да придобіе нѣкои непарушими права за у-ниетѣнитѣ Христіани въ Турско. Тя ся е старала да сполучи това чрѣзъ дипломатія, но по нѣкога е била принудена да употреби и мечтъ. Както помѣнахъ другждѣ, на 1774 тя за првъ пѣтъ почна да дѣйствува направо за страдащитѣ Христіани подъ Мухамеданската властъ. Слѣдъ онова прѣме тя постоянно е настоявала и прѣдъ Портата и прѣдъ Европоейскитѣ сили да си осигорятъ нѣкои права за онѣзи страдащи. Тя рѣдко е обивавала война срѣщо Турція за полза на Христіанитѣ, прѣди да ся опита първо чрѣзъ дипломатія да убѣди Портата да ослаби узатѣ на Христіанскитѣ си подданиници.

Това най-добрѣ ся е изяснело прѣзъ послѣднитѣ три-четири години. Прѣди да ся принуди да извади мечтъ си на 12 24 Априлѣ, 1877, Руското правителство ся стара по всѣмъвъзможнъ начинъ за тѣли дѣлѣ години чрѣзъ дипломатія да придобіе нѣкои права и порачателства за насигуваностѣ въ Турско. Андрианополската Вѣтъ, Берлинскій меморандумъ, Паризградската Конференція и Лондонскій протоколъ сѣ една наредовица отъ опитѣтелства за искреното старание на Русіи да придобіе нѣкои права за Христіанитѣ одружено съ другитѣ сили и тѣй да избѣгнѣ кровавопролитна война. Да си каже че Русіи дѣствувало по този начинъ само за да придобіе съ-чувствителство на другитѣ сили и тѣй да може по-безпрѣпятствено да съедини Турція и да обладае общостѣ ѣ, или да се утѣверди че Христіанитѣ ѣ

Турско нѣмахъ нужда отъ външно покровителство-
ваніе, е да си поглѣщатъ нелѣпости като сладко.

На послѣдно врѣме Руссія направи въ Конфе-
ренціята и въ Протокола такива голѣми устъпки щото
мнозина починахъ да си подеменватъ. Тя устъпи даже
и отъ онова което сама Англія испърво прѣдложи по
послѣ отказа за Българія. Тя никакъ не искаше са-
ма да занимае Турски области но покани Австрія да
занимае Босна, тя Българія, а съединенитѣ флоти
на силитѣ да направятъ заявленіе въ Босфора, въ
случай че Турція не приемене прѣдложеніята на Е-
вропа. Руссія даже бѣ готова да не влѣзва въ Тур-
ска зема ни единъ Рускій войникъ, но да се напра-
више заявлѣніе само отъ съединенитѣ флоти, въ
който случай Англія щѣше да има най-голѣмата
часть, а Руссія най-малката. Освѣнъ това, Руссія
сама прѣдложи занимаието, ако то станѣше нужно
да се извърши отъ войската на нѣкоя малка и не-
утрална държавица.

Лордъ Дерби въ депешата си отъ 14/26-й Сеп.
1876, казваше: „Рускій посланикъ ми посѣти днесъ
и ми събщи една депеша отъ Князь Горчакова,
която казва че Руското правителство желае да прѣ-
дложи на Англійското и Австрійското че ако Пор-
та отхвърли условіята за миръ . . . слѣдующитѣ мѣр-
ки трѣбва да се зематъ: 1, занимаието на Босна
отъ една Австрійска сила; 2, занимаието на Бълга-
рія отъ Руска сила и 3, влѣзваніето на съединени-
тѣ флоти на силитѣ въ Босфора.“ Князь Горчаковъ
казвалъ че това щѣло да извърши всичко щото се же-
лаеше безъ война. Въ друга депеша Князь Шуваловъ
казалъ на Лордъ Дерби „че ако само влѣзваніето на

сѣдиненіѣ флоти въ Босфора ся прѣдпочиташе (отъ Англія) и ся считаше за достаточнѣ за прѣдмѣта прѣдъ видѣ, то Руското правителство е готово да склони на това, и ще прѣстане да прави другитѣ двѣ прѣдложенія помѣжти по-горѣ.¹⁾

Австрія пріе поканваніето на Руссія, но Англійското министерство и въ това пѣщо станѣ съгласка за безкрѣвното умиротвореніе на источнитѣ работи, като отказа да одобри занимаіето и влѣзваніето на флотитѣ въ Босфора. „Правителството на Н-йно Величество.“ казваше Лордъ Дерби, „не е било възможно да ся съгласи въ мѣрцитѣ за занимаіето и влѣзваніето на сѣдиненитѣ флоти въ Босфора, които по-прѣди сѣ били внушени отъ Князь Горчакова.“²⁾

Сега, споредъ каква логика и философія Турколюбцитѣ признамиратъ че Руссія желаше да завземе Цариградъ ній не можемъ да узнаемъ. Англичанитѣ казватъ: „Цариградъ и протоцитѣ сѣ нашъ интересъ.“ Руссія ги поканва, въ името на погинувающитѣ народи, да занимайтъ тѣзи сѣщи мѣста, и тѣ пакъ викатъ. „Руссія напада интереситѣ!“ По-голтѣмъ противорѣчіе и по-целѣни заключенія, чини ми ся никой свѣсенъ чловѣкъ не е правилъ нѣкога.

Що повече можѣше Руссія да направи? Трѣбваше ли слѣдъ Андрашіевата Нота, слѣдъ Берлинскій меморандумъ, слѣдъ Цариградската Конференція и слѣдъ Лондонскій протоколъ, ти пакъ да сгърне рж-

1) England's Policy In The East, отъ B. H. De Worms, стр. 171.
Three Years of The Eastern Question, отъ M. Maccoll, стр. 152.

2) England's Policy In The East, отъ B. H. De Worms, стр. 172.

цѣ и да остави Турція да прави каквото щѣше съ Христіанскитѣ си подданици? Дѣ щѣхъ да останѣть достолѣніето, вліяніето и силата на просвѣщенна и Христіанска Европа? Не щѣше ли Турція въ такъвъ случай да ржкопѣска че е уплашила и побѣдила цѣла Европа, и не щѣше ли състояніето на Христіанскитѣ ѣ подданици да бѣде много по-окално? Слѣдъ Конференціята Турцитѣ явно ся хвалѣхъ че слѣдъ като смажѣхъ Сърбія и Черногоратѣ щѣхъ да ся обѣрихъ срѣщо Австрія и нѣкои други държави най-послѣ срѣщо Руссія, която щѣхъ да смакатъ свѣршено. Тѣзи бѣхъ най-пріятнитѣ разговори въ Турскитѣ продавници и Турскитѣ кафенета. Ако Англія ся боеше че Руссія можѣше да влѣзе въ Турскитѣ области, а да не излѣзе вече, защо тя сама не дойде да извърши това, или защо не склони и не настоявъ щото войската на нѣкоя друга малка сила да извърши това дѣло? Или поне защо не склони да ся направи заявленіе съ флотитѣ прѣдъ Цариградъ слѣдъ свѣршваніето на Цариградската Конференція, което заявленіе щѣше да е повече отъ доволно за да ся принуди Турція да приеме прѣдложеніята на Европа?

Ній никакъ не бихми пріели да казвами че Руссія може да пѣма нѣкои тайни свои кроежи, но като разгледвами подробно и безпристрастно нейнитѣ дѣла въ този Источенъ Въпросъ и дѣлата на нѣкои западни сили, особно на Англійското правителство, ній сме принудени да одобримъ и да похвалимъ политиката на Руссія като ясна и справедлива, а оязи на Англія като дволична и несправедна. Това казвамъ не като Българинъ, но като без-

пристрастенъ сѣдителъ по този прѣдмѣтъ. Това сѣмѣніето на много учени и дипломати. Его що сѣдинъ доста вліятеленъ Американскій вѣстникаръ и книгоиздатель казва върху този прѣдмѣтъ! „Отъ началото нейната (на Руссія) политика сравнена съ онызи на Англія е била откровенна, разумна, пріятелска и най способно прѣдставена. Политиката на Англія е била лакатѹшна, непослѣдователна и почти отъ нескрита враждебность. Тя е била такава политика съ която никой Англичанинъ не може да ся гордѣе.“¹⁾ Много други учени Американци сѣ ся изразили по сѣщій начинъ.

Англійската Неутралность въ Последнята Руссо-Турска Война.

Когато Руссія прогласи войната срѣщо упорството на Турція, Англійското министерство испрати една нота на която главното съдържаніе бѣ протестъ противъ Руското заявленіе. Колкото чудно и да ся види на читателя, пакъ Англійското правителство и тогава викаше противъ нарушеніето на „Паризскій Договоръ.“ Обаче то наскоро обяви че щѣше да е неутрално въ тѣзи борба, но че неутралностьта му щѣше да е „условна.“ За тѣзи „условна неутралность,“ има разни мѣнія. Лордъ Дерби повторително обяви че Англія щѣше да е неутрална до тогава до когато Суезскій каналъ, Персійскій Заливъ, Дарданелскій и Костантинополскій протоци и Цариградъ не ся докачехъ или отъ близо заплашихъ отъ Руссія. Това тълкованіе даваше правителството на

1) Harpar's Weekly, New-York, 22 June 1878.

думата „условна“ неутралностъ. Г-нъ Кроссъ казалъ въ Домътъ на прѣдставителитѣ; „Ще влѣзатъ ли Русситѣ въ Цариградъ? Азъ казвамъ, не! Ще ли даже да го приближатъ? Азъ пакъ казвамъ, не!“¹⁾ Трѣбва да забѣлѣжимъ че никое друго правителство не постѣпи по този начинъ.

Руссія отговори на Англія че тя нѣмаше никакво намѣреніе да напада Персійскій заливъ, че ако и да имаше право да нападне Египетъ като той е Турско владѣніе, тя нѣмаше да стори това защото Суезскій Каналъ е отъ общъ търговскій интересъ. Колкото за Цариградъ и протоцитѣ между Черно море и Архипелагъ, тя не даде толкозъ положителенъ отговоръ че нѣмаше да доближи и даже да занимае нѣкои отъ тѣзи части, въ случай че Турція упоретвуваше. Но правителството на Негово Величество каза положително, че то нѣмаше никакво намѣреніе за прѣзѣманіето на Цариградъ, и че рѣшеніето на въпроса за този градъ и за близкитѣ му протоци трѣбваше да стане отъ всичкитѣ сили за-
дружно.

Ний намирами една справедлива причина защо Русското правителство не ся обвеза толкозъ положително че нѣмаше да доближи до Цариградъ и до протоцитѣ или че нѣмаше да занимае приврѣменно нѣкои отъ тѣзи мѣста. То знаеше че можѣше да бѣде принудено да стори това. И наистина, ако и да сме готови да припознаемъ че Англійското правителство имаше нѣкакво право да изискува отъ Руссія да не закача Суезскій Каналъ и Персійскій за-

1) Public Opinion, 26 January, 1878.

ливъ, нѣй не можемъ съвѣстно да приедемъ че то имаше нѣкое право да изискува отъ нея да не записвае нито даже да доближи до Цариградъ и околността му. Това заявленіе на Англійското министерство не звучеше като неутралностъ, и мнозина може би, право мислѣхъ че съ „условна“ неутралностъ, оногоза министерство тайно мнѣше че щеше да е неутрално до тогава до когато то бѣ по-слабо отъ развѣликуваната частъ на народа си. Защото що значеше това заявленіе? Руссія ся бѣше съ Турція на която столицата е Цариградъ. Нѣй знаемъ че почти всекога става че една държава припознава че е побѣдена отъ друга, когато послѣдната или прѣземе столицата ѣ, или я обсади или поне доближи до нея. Въ този случай, спорѣдъ изискуваніето на Англія, Турція можеше да събере народа си и силитѣ си въ и околѣ Цариградъ, да направя една голѣма вѣрволица отъ войници отъ Черно море до Архипелагъ и да стои тѣй спокойно, като прави на Руссія разни пакости и като я забавя неопрѣдѣленно врѣме, безъ да може тѣзи сила да доближи къмъ Цариградъ и да принуди Портата на миръ.

Колкото по-подробно и по-здрово разгледваши тѣзи точка, толкозь по-чудно и по-неправедно ни ся вижда това изискуваніе на Британското правителство. Ако то имаше да пазя нѣкакви интереси въ тѣзи мѣста, то можеше да изиска отъ Руссія да ся обѣщае че пѣмаше да занимае тѣзи мѣста трайно, или да рѣши нѣщо за тѣхъ безъ съгласіето на Велика Британія, но да изиска даже да не ся доближаватъ Рускитѣ войски до нѣкои отъ тѣхъ бѣше вънъ отъ правото въ такива обстоятелства. Това,

повтарямъ, не звучише като здрава неутралностъ, и последующитѣ събитія ни правятъ да си съмнѣваме дали онова заявленіе на Англійското правителство не бѣ почти обявеніе на война.

Колкото колебающа, обаче, и да е била онѣзи неутралностъ, голѣма полза е имало отъ нея и ній трѣбва да узнаемъ кому да сме благодарни за нея. Само Богъ знае колко по-голѣми ужаси и опустошенія щѣхъ да станѣтъ и още колко стотини хиляди челоѡци щѣхъ да погинѣтъ, ако да бѣше си намѣсила и Англія, а може-би и други сили, въ тѣзи война.

Ній сме видѣли каква борба имаше между народа и министерството въ Англія; какъ голѣма частъ отъ народа се борѣше въ полза на насъ Българитѣ и на другитѣ Христіански народи въ Туреко, и какъ правителството постоянноствуаше да подкрѣпи Турція. Най-послѣ народа биде побѣдителъ и министерството се принуди да обяви неутралността си. Още на 5-ий Септемврій 1876, Лордъ Дерби писа на Съръ Х. Елліота тѣй: „Изложеніята за злосторствата и чрѣзмѣрноститѣ, извършени отъ Турскитѣ войници върху злощастното и повечето неупорствующото население, сж подигнали едно всемирно чувство на негодованіе въ всичкитѣ разряди у Англійското общество; и това се е развълнувало до такава степенъ, щото ако би въ краенъ случай Руссія да обяви война противъ Турція, правителството на Нейно Величество ще се намѣри въ практична невъзможностъ да се намѣси въ защита на Отоманската Имперія.^{2 1)}

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 75.

Нищо друго не е по-ясно и по-положително въ тѣзи депеша на Лордъ Дерби отъ това, че въ случай на война между Руссія и Турція, Англійското правителство би било готово и радо да помогне на послѣдната държава, но че Англійскій народъ нѣмаше да му позволи да стори това. Отъ тѣзи депеша ся учимъ още, че ако Британското правителство имаше воля да помогне на Христіанитѣ, то народътъ му не само че нѣмаше да му ся въспротиви, но радостно щѣше да го подкрѣпи.

Подкрѣпителитѣ на министерството горчиво говорѣхъ противъ онѣзи които извявахъ ужаситѣ на Турцитѣ въ България и другдѣ и противъ онѣзи които правѣхъ народни събрания и заявенія противъ тѣзи ужаси. „Англія,³ исповѣдва единъ отъ тѣзи господа, „накъ щѣше да притече за избавленіе (на Турція), както въ 1854. за това, обаче, нѣмаше близка вѣроятностъ. Есенешнитѣ вѣлиенія и явно то пазадничествованіе на правителството отъ положеніето което то испърво бѣ зело остави малко надѣжда за това.“¹⁾

Този историкъ, тоже, явно исповѣдва че Британското правителство на драго сърдце щѣше да притече на помощъ на Турція както въ 1854, но заявленіята на народа не му позволявахъ. Тука признава, тоже, онова което е извѣстно на мнозина отъ насъ, че и между членовѣтъ на правителството имаше противници на военитѣ Турколивни заявленія на Лордъ Бикънсфилдъ. Още повече израженіето: „за това, обаче, нѣмаше близка

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 7

вѣроятность,² ся исповѣдаше явно че Турколюбци-
тѣ щѣх да ся стараатъ по единъ или по другъ
начинъ да повѣрихъ духътъ на народа къмъ се б
си, и тъй да могатъ да притечатъ на помощъ нае
Турція. Ако Лордъ Бикънсфилдъ да бѣ билъ все-
могущъ въ министерството,³ казва сѣщій писателъ
„той може би щѣше да употреби по-твърдъ и по-
последователенъ языкъ.“ Ний само ще покажемъ, бла-
годареніе че той не бѣ всемогущъ, защото въ та-
къвъ случай опустошеніята на свѣта щѣх да сѣ
неописано по-велики.

„Партіята на Г. Гладстона бѣше възтържеству-
вала.“ Негодованіето на народа бѣ толкозъ голѣмо
щето той явно прогласи че ако би правителството
му обявилъ война въ защита на Турція, той щѣше
да ся подигне противъ него и да сваля министер-
ството. Прѣзъ врѣмето на Цариградската Конферен-
ція, Лордъ Сализбери обяви на Султана и на ми-
нистритѣ му че негодованіето на Англійскій народъ
противъ ужаситѣ на Турцитѣ и ненаказваніето на
главнитѣ убійци бѣ твърдѣ голѣмо. Ненаказваніето
на виновнитѣ чиновници, каза благородній Лордъ, е
главна сѣжика срѣщо подновеніето на пріятелскитѣ
чувства които едно врѣме съществувахъ между Ан-
глія и Турція. Прѣзъ послѣднитѣ дни на Декемврій,
1876, Портата испрати въ Англія единъ особенъ
прѣдставитель да изложи на Британското правител-
ство състояніето на работитѣ. „Но есенешнитѣ съ-
бранія въ Англія бѣхъ извършили работата си, и
правителството бѣ рѣшило че ако Руссія желаше да
нападне Турція, тя бѣше свободна да направи това.“¹⁾

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War. crp. 87.

Тѣй щото на Англійски *народъ*, или по-право на една голѣма часть отъ него, дължимъ неутралността на опъзи държава. Министерството бѣ свързано отъ народа тѣй щото не можѣше явно да даде вещественна помощ на Турція.

Отъ всичкитѣ членове въ министерството, единъ отъ най-топлитѣ, ако не най-топлий, Турколюбци е Лордъ Бикънсфилдъ настоящій главенъ министръ на Велика Британія. Почти въ всичкитѣ си адреси и въ всичкото си поведеніе той прѣдава една вражда противъ Руссія и любовъ къмъ Турція. На едно угощеніе въ дома на Лондонскій Градоначаликъ, на 9-ій Ноемврій 1877, много врѣме слѣдъ обявеніето на войната, той говори по такъвъ Турколюбивъ и противо-Рускій начинъ, щото никой здравомислящъ чловѣкъ не можѣше да заключи че той бѣ неутраленъ. Язикътъ му до толкозь ся не съобразяваше съ положеніето което той държѣше като първъ министръ на една неутрална държава, щото редакторитѣ на *Лондонскій Таймсъ*, както и мнозина други Англичани, го осъдихъ. Понеже Бикънсфилдъ въхваляваше Турцитѣ, редакторитѣ на *Таймсъ*, при друго, казвахъ; „Най-лошавото, и въ сѣщото врѣме най-истинното нѣщо, което може да ся каже за Турцитѣ е че когато всички други людіе и племена включително племената поддани на Отоманската сила и държени въ нейнитѣ нокти, сѣ напрѣдвали сѣ ся усъвършенствували, самитѣ Турци сѣ сѣщитѣ каквито бѣхъ първитѣ побѣдители на Цариградъ. Тѣ сѣ неизмѣняеми посрѣдъ всемирно измѣненіе. Слѣдствието на това е че тѣ постепенно ставатъ неспособни да управляватъ племена които сѣ по-

горѣ отъ самитѣ тѣхъ въ всичко което състави ни-
нѣшната образованность Главното нѣщо про-
тивъ тѣхъ е че тѣ поддържатъ продължително ца-
руваніе на сила и ужасъ върху населенія които сж
по-многобройни отъ тѣхъ, и като сж въоружени между
невъоружени, тѣ сж, наистина, вълци между овцие.¹⁾

Сжръ Х. Елліотъ и Г-нъ Лейардъ сж други го-
рѣнци Турколюбци изъ между по-високитѣ официални
мжкіе на Англія. И понеже тѣ сж посланици въ И-
сточнитѣ страни, то можемъ да кажемъ че никой
другъ не е билъ толкозь пакостенъ и не е причи-
нилъ съ политиката си толкозь зло и на Христіани-
тѣ и на Мухамеданцитѣ въ Истокъ колкото тѣзи два-
ма Господа сж сторили. Тѣ явно исповѣдватъ въ де-
лешитѣ си че сж насърдчавали Турцитѣ съ помощъ
отъ Англія. Това съ скърбъ ся исповѣдали и най-
високи правителствени мжкіе на Турція. Серверъ
паша, министръ на иностраннытѣ дѣла на Турція,
Митхатъ паша, великъ Везиръ, и други наши явихъ
на цѣль свѣтъ че Турція горчиво е била измамена
отъ Англія и тъй била съсипана. Да кажемъ че тѣ-
зи държавни мжкіе лжбѣхъ върху този прѣдмѣтъ е
да исповѣдамы че сме изгубили мозъцитѣ си. Сул-
танътъ самъ исповѣда че постыжката на Серверъ
паша бѣше едно грозно нарушение на длжноститѣ
на едно високо официално лице.² Тайната на всичко
това е тѣзи. Г-нъ Лейардъ и съдр. казвахъ на Пор-
тата каквото тѣ мислѣхъ, по тѣ не смѣтахъ че е-
дна голѣма часть отъ *парода* въ Англія мислѣше
другояче.

1) The Mail, London, 12 Nov. 1877.

Че поведението на Г-нъ Лейарда и други е съ-
ещиало даже Турците ся исповѣдва отъ множество
Англичани. Нека чуемъ думитѣ на редактора на
Палъ-Малъ-Газетъ, който е единъ отъ най-горѣщи-
тѣ защитници на Турците. Като говори върху този
прѣдмѣтъ, той казва че въпросътъ не е какъ Г-нъ
Лейардъ и Англійското правителство гледатъ на свои-
тѣ си дѣла къмъ Турскитѣ министри и къмъ Тур-
скій народъ, но какъ Турското правителство и Тур-
скій народъ гледатъ на тѣхъ. Бонмъ ся че не може
да има никакво съмнѣніе върху тѣзи точка. И мини-
стритѣ и народътъ върватъ че ний сме измамили
Турція за нейното съениване.²

Друга причина защо Англійското правителство
бѣ принудено да обяви неутралностъ, бѣше защото
никоя друга Европейска държава не ся съгласяваше
съ нея. Лордъ Сализбери особно ся убѣди въ това
когато посѣти Паризъ, Берлинъ, Вiena и Римъ.

Миним Свирепости на Българитѣ върху
Турците — продълженіе на Англійскатъ
Неутралностъ.

Читателитѣ сж видѣли какъ нѣкои отъ Англі-
скитѣ министри въ Лондонъ и Англійскій посланици
въ Цариградъ гледахъ на Турскитѣ ужаси върху
Българитѣ. Сега ще разгледаме вкратцѣ какъ тѣ
Господа гледахъ камъ злоторствата на Българитѣ
върху Турците.

Помѣняхъ че Англійското правителство бѣ пр-
нудено да стои неутрално въ тѣзи война, и че
обяви неутралността си „условна.“ Нѣкои висо-

официјални и неофицијални Англијски лица, както спо-
мбнахъ, не сѣ били наистина неутрални, и тѣ нео-
бавнихъ война въ защита на Турція, защото една
голѣма часть отъ благородни Англијскій народъ не
имъ позволи да сторятъ това. Тѣзи Господа, обаче,
не ся отчаяхъ нито ся спрѣхъ въ стараніята си за
бѣдѣща сполука въ плановѣ си. Като не можихъ
да убѣдятъ народа си чрѣзъ чудниѣ интереси или
чрѣзъ заплашваніята съ интригитѣ на Руссія, тѣ
починахъ да дѣйствувать по другъ начинъ. Тѣ до-
брѣ знаехъ че Турцитѣ изгубихъ съчувствіето на
голѣма часть отъ Англијскій народъ чрѣзъ своитѣ
не чувани свирепости върху Христіанскитѣ си под-
даници. За това тѣ и подкрѣпителитѣ имъ ся рѣ-
шихъ да употрѣбятъ сѣщото срѣдство противъ Хри-
стіанитѣ, а особно противъ нашия народъ. При това
тѣ, както и по напрѣдъ, ся стараехъ да привлечать
къмъ себе си нѣкои отъ другитѣ Европейски прави-
телства, особно Австрійското. Съ тѣзи цѣль, безъ
сумнѣніе, ся испрати извѣстни Турколюбецъ Съръ
Х. Елліотъ за посланикъ въ Віена.

Щомъ като ся почна войната, множество Ан-
гличани ся прѣселихъ по разни страни изъ отече-
ството ни. Нѣкои отъ тѣхъ бѣхъ консули, други ми-
нувахъ като доктори, други бѣхъ чиновници и съ-
вѣтници въ Турскитѣ войски. Мнозина отъ тѣзи Го-
спода имахъ тѣсно сношеніе съ Г-нъ Лейарда. Да
кажемъ че комитетътъ на Стафордъ бѣше тѣло не-
ключително за помощъ на болни и ранени войници
е да исповѣдамы голѣмо невѣжество относительно до
дѣлата на тѣзи чловѣци. Ний твърдѣ добрѣ знаемъ
какво е било поведеніето имъ. Освѣтъ това, и сами-

тѣ безпристрастни Англичани подтвърдяватъ сѣщето нѣщо. «Стафордскій Комитетъ»,³ казва единъ вѣщъ Англійскій историкъ, Г. Голдуинъ Смитъ, «прѣдставя сѣщитѣ класове които спомагахъ въ заемтъ на Конфедератитѣ¹⁾ и испратихъ *Алабами*. Въ първѣй случай,²⁾ партіята нѣмаше властѣта въ рѣцѣтѣ си, и тя можѣше да слѣдва войната само чрѣзъ срѣдствата на *Алабами* и други неправилни кроежи. Сега тя е въ властъ, и ако и да е възспрѣна отъ жалата на Либералното съпротивленіе да се намѣен отворено въ полза на Турція, тя може да пише и довести денешни, да праща флоти въ Бесикскій заливъ, да обикаля Гелиболъ, да заплашва Гръція и да постави въ Цариградъ свой съчувствителенъ прѣдставитель подъ булото на Британскій посланникъ.»³⁾

Както сме видѣли, Съръ Х. Елліотъ и съдр. систематично се стараехъ още отъ начало да извиняватъ Турцитѣ, а да обвиняватъ Христіанитѣ. Когато неможѣхъ да опровергаятъ или да потулятъ нѣкое злодѣяніе на първитѣ, тѣ утвърждавахъ че то било извършено защото последнитѣ първо ги злоупотребили и раздразнили. По този начинъ сж дѣйствували и Г-нъ Лейардъ и съдружіе прѣзъ всичкото врѣме на войната дори и до днесъ. Ако би нѣкой Руссиянъ или нѣкой Българинъ извършилъ нѣкое зло, Г-нъ Лейардъ ся изразяваше строго върху него и го прѣпоръччаваше на правителството ся ка-

1) Роботиятаелитѣ въ Америка.

2) Първѣй случай е Америкапската война срѣщо робството а вторѣй е настоящата Руссо-Турска война.

3) The Contemporary Review, London, November 1877. стр. 1039.

то дѣло на цѣлата Руска войска или на Българскій народъ, по когато Турцитѣ и Черкезитѣ опустошавахъ цѣли области и истрѣбвахъ голѣма часть отъ населеніето, било съ мечъ или съ вѣже, той рѣдко спомѣнуване това, или ако говорѣше по нѣкога, той го вършѣше по единъ мекъ и извинителенъ начинъ.

Всѣкой свѣсенъ чловѣкъ, който е прочиталъ поне часть отъ депешитѣ на Г-нъ Лейарда, не може да не забѣлжи пристрастността и едностраничността на този чловѣкъ. Отвори на примѣръ, Сияната Книга № 42 (1878), и това явно ся показва въ всѣка негова депеша. Даже и когато нѣкой отъ консулитѣ имахъ добрината да спомѣнатъ нѣщо и за Турски и Черкески злоторства, Г-нъ Лейардъ прѣпорѣчваше рапортитѣ по единъ чуденъ начинъ. На 4-ий Априлій Консулъ Брофи отъ Бургазъ испратилъ на Г. Лейарда изложение за работитѣ въ онѣзи областъ и къмъ Одринъ. Всѣкой може да види отъ това изложение че Българитѣ сж били пѣрвитѣ и много по-голѣмитѣ страдатели отъ Турцитѣ и Черкезитѣ; при всѣчко това Лейардъ и този рапортъ прѣпорѣчвава тѣй като ужъ че той показва исклучително Руски злоторства.

Въ тѣзи депеша на Англійскій посланикъ нѣма нищо да ся казва за Турски свирепости върху Българитѣ. Явно е че неговата цѣль, както спомѣнахъ, е била да търси само Български и Руски злоторства, и само такива, истинни или въображаеми, свирепости е искалъ отъ консулитѣ си. Под-консулъ Вилшеръ въ рапорта си отъ Дедеагачъ Юній 10-ий 1878, явно исповѣдва това като казва на консулъ Фаусета: „Пріехъ телеграма ви отъ 4-ий того чрѣвъ

ойто искате подробности за свирености *извън* ~~и~~ *отъ* Българитѣ.¹⁾

Нѣкои отъ депешитѣ му сж толкозь чудни и ~~то~~ ~~не~~ ~~ще~~ ~~е~~ ~~злѣ~~ ~~да~~ ~~извлѣкж~~ ~~двѣ~~ ~~три~~ ~~израженія~~, ~~ко~~ ~~и~~ ~~то~~ ~~ще~~ ~~сж~~ ~~доволно~~ ~~да~~ ~~покажатѣ~~ ~~на~~ ~~читателя~~ ~~сѣ~~ ~~ка~~ ~~к~~ ~~ви~~ ~~чувства~~ ~~е~~ ~~билѣ~~ ~~въ~~ ~~о~~ ~~ду~~ ~~шо~~ ~~ве~~ ~~нѣ~~ ~~н~~ ~~его~~ ~~во~~ ~~прѣ~~ ~~вѣ~~ ~~с~~ ~~х~~ ~~о~~ ~~д~~ ~~и~~ ~~т~~ ~~е~~ ~~л~~ ~~с~~ ~~т~~ ~~в~~ ~~о~~ ~~у~~.

Като говори за лошото състояніе на работитѣ подъ управленіето на Руссо-Българскитѣ власти въ Пловдивъ, Г-нъ Лейардъ казва: «То надминува всичко щото нѣкога е било извѣстно да ся случи подъ Турско управление.»²⁾ Добрѣ, Христіанитѣ около Димотика знаѣтъ добрѣ и Русситѣ и Турцитѣ; защо сега, като ся дръпнуватъ Рускитѣ войски, Гръцитѣ оставятъ домоветѣ си и бѣгатъ въ Пловдивъ? Ний ще чакаме да видимъ обнародвано отъ консулитѣ това скърбно прѣселеніе на Гръци и Българи заедно. Въ една депеша, която посланиникътъ прѣпоръчаше на правителството си, Калверъ говори че когато Турцитѣ сж дръпнале отъ Пловдивъ, градътъ билъ подпаленъ на нѣколко мѣста, но това не ся прѣпоръчаше на «усърдното вниманіе на Господство му.» Въ депешата си отъ 13-й Априлій 1878, въ която ся прѣпоръчвава едно оплакваніе на 12 Турци противъ Българитѣ и Русситѣ, Г-нъ Лейардъ казва: «Право е да ся чужтъ и двѣтѣ страни на този въпросъ,³⁾ но ний напраздно търсимъ да намѣримъ двѣ страни въ неговитѣ депеши.

Въ депешата си отъ 28-й Априлій, той казва

1) Blue Bock, Turkey, Nr. 42 (1878). стр. 81.

2) Blue Bock ; Turkey. Nr 42 (1878). стр. 7.

че „Европейскій печатъ, Гръцки дѣйци и Гръцкото правителство“ измислили „приказки за Турски свирепости... за да измаматъ „Европейската публика,“ а злоторествата извършени противъ Турското население никакъ не ся забѣлжаватъ, ако тѣ и да надминуватъ хилядо пжти онѣзи които сж били извършени отъ Турците — като заключимъ даже и Черкезитъ подъ това наименованіе.“ За да разбере читателътъ каква послѣдователность държатъ Г. Лейардъ и Елліотъ, нека помни че първій укорява Гръците че измисляли приказки за Турски свирепости, когато вторій казваше, както сми видѣли, че Гръците щѣли да ся бѣжтъ въ защита на Турція. Въ депешата си отъ 2-й Юлій 1877, Г-нъ Лейардъ казва че Турците сж „едно отъ най-нравственнитѣ населенія въ свѣта!“ 1) Ній ще кажемъ че Англичанитѣ много грѣшатъ за дѣто не прашатъ отъ Англія синоветѣ си и дъщеритѣ; си при Турскитѣ ходжи да ся научатъ на най-добрата нравственностъ въ свѣта!

Англійскія посланникъ ли е лицето което говори и пише такива явни нелѣности! И какво повѣреніе заслужватъ свѣдѣніята на такива чловѣци.

Една отъ най-чудноватитѣ, може би, отъ всичкитѣ депеши на Г-нъ Лейарда е онѣзи, която той испрати на 24-й Юній, 1878. Слѣдъ като говори че Турците никоги не сж били виновати за такива свирепости каквито Русситѣ и Българитѣ ужъ правили той казва: „Дѣлата на башибозуцитѣ въ Батакъ и въ други Български села, огромно прѣувеличени отъ

1) Blue Book: Turkey Nr. 42 (1878), стран. 97.

несмислени, злонамѣренни, или безсѣвѣстни чело-
вѣци . . . бѣхъ доволни да възбудятъ общото него-
дованіе въ Англія до такъвъ размѣръ противъ Тур-
ція, щото една война несправнена за ужаситѣ, и мо-
же би за слѣдствіята си, е била слѣдствието. Но сви-
репоститѣ извършени, безъ причина, върху едно не-
винно и беззащитно населеніе, върху старци, жени
и дѣца, сѣ прѣминули почти незабѣлѣжени, възбу-
дили сѣ малко всеобщо съчувствіе за жертвитѣ.¹⁾

Забѣлѣжете добрѣ. Великитѣ, споредъ него
злостѣянія противъ Турцитѣ били *„извършени безъ
причина върху едно невинно и беззащитно населе-
ніе,“* и че дѣлата на Турцитѣ и черкезитѣ въ Ба-
такъ, Болджикъ, Стара-Загора и другадѣ били *„огро-
мно прѣувеличени отъ безсмислени, злонамѣренни и
безсѣвѣстни чело-вѣци.“* Голѣмий облакъ свидѣтели,
официални и неофициални, отъ разни народности и
съ най-високо образование, нѣкои между тѣхъ Аме-
рикански миссіонери, за ужаситѣ въ Батакъ и дру-
гадѣ сѣ, споредъ Г. Лейарда, *„несмислени, злона-
мѣренни и безсѣвѣстни чело-вѣци!“* Подъ тѣзи ка-
тегорія Г-ль Лейардъ туря до нѣкхдѣ и *„Централ-
ній Комитетъ“* въ Цариградъ, защото и той обяви
въ рапорта си че само 185 Турски кѣщи въ 9 села
и че 5775 Български кѣщи въ 55 села бѣхъ съсѣ-
нани прѣзъ 1876; т. е. че Турцитѣ и черкезитѣ то-
гава оставихъ повече отъ 30,000 бездомни Българ-
ски мѣжіе, жени и дѣца, и то, забѣлѣжете, само въ
Пловдивското окръжіе. Този комитетъ не говори за
куповетѣ отъ мъртви тѣла на мѣжіе, жени и дѣца,

1) Blue Book: Turkey, Nr. 42 (1878), страи. 94.

защото тѣ бѣхъ повечето погребени тогава и защото работата на комитета бѣ да глѣда за живитѣ, а не за умрелитѣ.

Ний оставами на публиката да рѣши за себе си въпросътъ: кои сж „несмисленни, злонамѣренни и безсвѣстни чловѣци“ върху този прѣдмѣтъ?

Нѣкои отъ дописницитѣ на Англійскій посланикъ сж били такива чловѣци като Файфа и Сенклера, който казва въ книгата си по Источній Въпросъ: „Когато намѣришъ Български или Гръцки села близо до Турски поселения, тамъ женитѣ сж правствени и мжжіетѣ толкозь честни колкото рани могатъ да бждатъ. Но дѣто има купъ села чисто Христіански, тамъ женитѣ сж. . . . и мжжіетѣ подлци. Турското управление е самото нѣщо което потъкува отровата. Горко на тѣзи людіе ако Турцитѣ нѣкога ги оставятъ!“¹⁾ Всѣкой е свободенъ да мисли каквото ще за такива чловѣци, но колкото за насъ ний сме въ недоумѣніе кого да вѣрваме, Г-нъ Дарвина ли, който учи че чловѣцитѣ сж станжли отъ маймуни, или Г-нъ Карлайла, който казва че ученіята на Дарвина направили много Англичани да станжтъ като маймуни.

Този чловѣкъ Сенклеръ, е билъ главній скроитель на свѣдѣніята за рапорта на Родопската коммисія. Не е чудно, прочее, дѣто Австрійскій, Германскій и Рускій коммиссари не го подписахъ.

Колкото за шумѣтъ който Г-нъ Лейардъ и другаритѣ му направи хъ относительно до Родопското възстаніе, ще кажъ че той е най-достоосждителенъ.

1) Gentleman's Magazine Oct. 1878 стр. 415.

Дѣлото бѣ една скроена работа отъ началото дѣла края. Множество Турци и Помаци отъ Сѣверна Сръдна Българія, споредъ заповѣдта на правителството, побѣгнѣхъ прѣдъ Русситѣ, слѣдъ като оградѣхъ и опустошихъ всичко що можѣхъ, и отидохъ едни къмъ Цариградъ, а други на югъ прѣзъ Родопската планина заедно съ войската на Сюлейманпаша. Не ще питаніе че тѣ не щѣхъ да сѣ толкозъ задоволни отъ положеніето въ което ся намирахъ. Селалеровци и други отидохъ между тѣзи незадоволни бѣжанци и образувахъ отъ тѣхъ единъ видъ възстаници. Никакъ не е чудно че съ тѣхъ ся съдружихъ иѣкои и отъ тамошнитѣ Турци и Помаци. Тогава тѣ почнахъ да викатъ че бѣхъ възстанѣли да защищаватъ имота си и живота и честѣта на женитѣ и дѣщеритѣ си. Азъ никакъ не казвамъ че иѣкои отъ оиѣзи Турци и Помаци може да не сѣ били онеправдани по единъ или по другъ начинъ, но положително утвърждавамъ отъ онова което зная, че колкото сѣ истинни думитѣ на Г-нъ Лейарда че Турцитѣ сѣ „едно отъ най-правственицитѣ населенія на свѣта,“ че дѣлата на башибозудитѣ бѣхъ „огромно прѣувеличени отъ безсмислени, злонамѣренни и безсѣвѣстни чловѣци,“ и че „Русситѣ бѣхъ извършили въ Пловдивъ прѣзъ двадесетъ и четири часове по-голѣми опустошенія и свирепости отъ колкото 40,000 башибозуци бѣхъ иѣкога извършили,“ точно толкозъ сѣ истинни и утвърждаваніята му че Турцитѣ и Помацитѣ бѣхъ тѣй злоупотрѣбавани отъ Русситѣ и Българитѣ и че бѣхъ възстанѣли въ „защита на имота си и на живота и честѣта на женитѣ и дѣщеритѣ си.“

Пристрастіето и намѣреніето на Г-нъ Лейарда и на дѣйцитѣ му, наистина, сж толкозь явни въ депешитѣ имъ, щото ся очудвами какъ може разумень и съвѣстенъ человекъ да тури иѣкакво повѣреніе въ думитѣ имъ. Ако имаше причина за оплакваніе, то бѣхж Българитѣ които имахж право да ся оплакватъ, защото тѣхній имотъ бѣ въ рѣцѣтѣ на Турцитѣ и Помацитѣ. Една лъжа не става истина по причина че тя е прѣдставена отъ посланиникъ.

Г-нъ Лейардъ продължаваше да намалява числото на избититѣ Българи до дѣто го докара подолу и отъ числото което Турски официални рапорти даватъ. Турското правителство обяви че числото на убититѣ Българи е било около 5,000 души; Г-нъ Лейардъ, обаче, явяваше че това число не е било по-горѣ отъ 3000—4000 души. А пожеже куповетѣ отъ кости ще изгнижтъ, то не ще е чудно ако чусмъ нѣкога този Господинъ да утвърди че въ България не е имало никакви кланія.

Единъ Англичанинъ който придружаваше Турцитѣ прѣдъ Русситѣ между Одринъ и Цариградъ, пишѣше въ Лонд. *Таймъз*: „Като сѣдимъ прѣдмѣта като племе срѣщо племе, добръ ще е да ся помни че за минхлитѣ четридесетъ години Българитѣ не сж били жъртви на никое общественно угнетеніе отъ страна на Мухамеданскитѣ имъ съседѣ.“ Той казва че Турцитѣ бѣгахж отъ Българитѣ, но не казва че тѣ бѣгахж съ Българска стока и съ Българеки синове и дѣщери. Слѣдъ като расправа че Българитѣ сж били покровителствуванѣ отъ Европа, той заключава: „Тѣй щото господствующето племе прѣзъ онова врѣме (40 години) е билъ Бълга-

рина.¹⁾ Иди сега че расправяй на такива чловѣци за работитѣ въ Турція! Потрѣбно е да забѣлѣжа че читателътъ не трѣбва да мѣси вѣстника (*Лон. Таймс*) съ мнѣніята на дописника, защото това би сторило неправда на редакторитѣ, които не сѣ отговорни за нелѣпоститѣ на нѣкои отъ дописницитѣ си.

Г-нъ Лейардъ и съдружіе постоянно пишѣхъ отъ Турція, а Лордъ Бикънсфилдъ и други дѣятелно работѣхъ въ Англія. Тѣ обнародвахъ Синята книга въ която излагахъ мнимитѣ и нечуванитѣ ужаси на Българитѣ върху Турцитѣ. Мнозина Англичани даже отъ противотурската партія почнахъ да вѣрватъ че изложеніята за Българскитѣ ужаси върху Турцитѣ бѣхъ истинни, и почнахъ да негодуватъ противъ насъ и противъ Русситѣ. И това никакъ не е чудно. Всекой другъ народъ би повѣрвалъ това подъ подобни обстоятелства. Лондонскій *Таймс* отъ 19-й Августъ, 1878, като говорѣше по Българскитѣ и Русскитѣ свирепости, казваше че Правителството въ Англія бѣ обнародвало Синята Книга за тѣзи ужаси съ цѣль да привлече къмъ себе си подпорката на Англійскій народъ. Добрѣ, това е което въ началото на този членъ казахъ че министерството въ Лондонъ ся старасе да постигне.

Сполучи ли то въ лакътушитѣ ки старанія? Отчасти то сполучи да изстуди нѣкои отъ Англичанитѣ къмъ Българитѣ и да насърди други въ полза на Турцитѣ, но то никакъ не можи да постигне онова което горѣщо желаше. Колкото и да ся изстудихъ нѣкои Англичани къмъ Българитѣ, тѣ ни

1) The Times, 7 Feb. 1878.

такъ не ся стоплихъ къмъ Турцитѣ, на които свѣдѣніѣ дѣла сж подтвердени отъ всеобщо и неопровергаемо свидѣтелство.

Голѣма неправда би било ако не ся спомѣнѣне че прѣзъ всичкото врѣме на войната е имало и други дописници, които безпристрастно сж описвали състояніето на работитѣ. Между тѣхъ сж били почето дописници на *Дейли Нюзъ*, нѣкои на *Таймсъ*, и на други вѣстници. Между тѣзи безпристрастни мжже ще спомѣнж Сжръ Х. Хавелокъ. Той казва че Българитѣ иматъ голѣми недостатки, но спомѣнува и причинитѣ за това. При това той посочва и нѣкои добри качества на този злодастепъ нашъ народъ. Въ една скаска, той искава да миѣнието си че на 7,000,000 Българи трѣбва да я даде свобода, и ся надѣвае че Англичанитѣ, ко тѣ разбирахъ сжщинскитѣ права на въпроса, ще щѣхъ да поставятъ никакво прѣпятствие прѣтивъ ова освобожденіе.

По едно врѣме борбитѣ между двѣтѣ партіи въ Англія станяхъ много топли и общественото състояніе на народа бѣ твърдѣ критическо. Нѣкои уски несполуки въ Азія и въ Европа доста поназърдчихъ турколюбцитѣ, и тѣ ся надѣвахъ че Турцитѣ ще можтъ да принудятъ Руситѣ да не нарѣдватъ вече по да поискатъ миръ прѣди прѣмируваніето на Балкана. Но колкото по-явно ставаше че Руссія ще побѣди толкозь по-голѣмъ ужасъ обзѣмаше онѣзи турколюбци. Когато надиж Плевенъ, позина отъ тѣхъ дѣйствивахъ като че бѣхъ изгубили умоветѣ си. Паданіето на Лондонъ, може би, ще щѣше да ги направи по-диви и по смутени.

Никон образованъ чловѣкъ не е говорилъ по единъ по-захласнатъ и по-грубъ начинъ отъ колкото нѣкои защитници на турколюбивата политика, както редакторитѣ на *Дейли Телеграфъ*, напримѣръ, говорѣхъ по онова врѣме. Срамъ ни е даже да повтаряме нѣкои отъ тѣхнитѣ глупости и грубости.

Когато Русситѣ прѣминѣхъ планиитѣ и бързо приаѣдвахъ къмъ Одринъ и отъ тамъ къмъ Цариградъ, турколюбцитѣ възврѣхъ отъ негодованіе. Тѣ почнахъ да правятъ особно възмутителни и военнo-любиви заявленія. Пѣснопойци кръстосвахъ изъ улицитѣ на нѣкои градове и пѣехъ по единъ най-възбудителенъ начинъ: Ще ли Британскій Лъвъ да се остави да бѣде побѣденъ отъ Руската мечка? Разни събрания захванахъ да ставатъ въ полза на война срѣщо Руссія. Веднѣжъ една турколюбива сганъ нападнахъ на едно противотурско събрание и направи голѣми смущенія и повреди. Друга подобна сганъ отишла прѣдъ домътъ на Г-нъ Гладстона, викала тамъ и испотрошила джамоветѣ на прозорцитѣ на къщата му.¹⁾

Христіанoлюбивата партія, тоже, дѣятелно работѣше. Като разбрахъ твърдото намѣреніе на Лордъ Бикънсфилдовата партія да се намѣси въ войната въ защита на Турція, тѣ употрѣбихъ всичкитѣ си сили да се въспротивятъ на тѣзи мѣрка. Разни събрания ставахъ за това. Голѣма часть отъ духовенството зѣ добро участіе въ тѣзи благородни и справедливи заявленія на народа. „Колкото живо и да усѣщаме за честъта и за интереситѣ на Англія,”

1) The Times, London, 7 March, 1878.

и нѣмаше единъ пастиръ въ името на мнозина други, нѣмаше обаяваніи твърдото си убѣжденіе че благосъстояніето на нашето отечество не може да ся заплѣче въ поддържаніето на една свирепа, растлѣйна и бърже падающа сила. Навѣрно, духовенството има право да каже тоже толкъзъ.¹⁾ Едно друго писмо ся поднесе на Г. Гладстона въ което повече отъ 1000 църковни пастири одобрявахъ неговата политика и протестирахъ противъ турколюбивитѣ заявленія.

Въ самото министерство ся появилахъ несъгласія върху този прѣдмѣтъ, и двама важни членове, Лордъ Дерби, министръ на иностранныитѣ дѣла на Англія, и Лордъ Карнарвонъ, секретаринъ на поселеніята, си дадохъ оставкитѣ, като протестирахъ противъ нѣкои мѣрки на чрѣзмѣрнитѣ турколюбци.

Борбитѣ между двѣтъ партіи сѣ били доста силни, но турколюбивата партія, като държи за сегашната правителственната власть въ рѣцѣтъ си и подпомагана отъ злѣпрѣдставенитѣ злоторества на Руситѣ и Българитѣ, сполучи да испрати силна флота въ Мраморно море въ защита на Турція, и така нѣкои министри истълкувахъ значеніето на „условната“ си неутралность. Нека помнимъ добръ че когато флотата ся испрати въ Мраморно море, Руссія не бѣ нарушила ни едно отъ условіята на Англійската „условна“ неутралность. Тя не бѣ нападнала нито Черсійскій заливъ, нито Суезскій каналъ, нито бѣ завзѣла Цариградъ или нѣкое мѣсто по двата протоци. Истинна, Руски войски бѣхъ доближили къмъ Цариградъ, но тѣ бѣхъ принудени на това отъ у-

1) The Times, London, 4 Feb. 1878.

порството на Портата, подкрѣпявана отъ Г-нъ Лейарда и отъ военнолюбивитѣ заявленія въ Англія. Ако флотата да не бѣ влѣзла въ Дарданелитѣ, Рускитѣ войска не щѣхъ да иматъ нужда да ходятъ до Свѣтій Стефанъ. Освѣтъ това, ній сми видѣли че Руското правителство още въ начало не даде на Англійското толкози положителни увѣренія че нѣмаше да занимае нѣкои отъ мѣстата около Цариградъ.

Съ скѣрбъ казвамъ че ній Българитѣ направихми голѣма погрѣшка за дѣто прѣзъ онова критическо врѣме не освѣтлявахми народа въ Англія и Европа въобще върху истинното състояніе на работитѣ въ нашето злощастно отечество. Наистина, на голѣма опасностъ си излагаше всѣкой Българинъ който дързнуваше да пише тогава нѣщо върху ужаситѣ на Турцитѣ, но трѣбва да исповѣдами че ній не сторихми нито онова което можѣхми. Нашето, тѣж да кажемъ непростително мълчаніе направи Западна Европа да помисли че обвиненіята противъ народа ни бѣхъ чисти истини. Чрѣзъ това наше мълчаніе, ній дадохми благоврѣміе на върлитѣ ни непріатели да сполучатъ отчасти въ плановѣтѣ си противъ насъ. Въ Англія както и въ другитѣ държави има чловѣци които сѣ искали и искатъ да узнахъ точната истина, и ако да знаехъ точно какъ стоехъ работитѣ, то безъ всѣко съмнѣніе слѣдствіята не щѣхъ да сѣ точни каквито сѣ сега. Ній не можемъ да не скѣрбимъ за това си небрѣженіе по онова врѣме.

Въ отговоръ на тѣзи обвиненія противъ нашия народъ ще приложѣ още нѣколко думи.

Прѣди всичко ще забѣлѣжѣ че Българитѣ иматъ чловѣческо естество, а не ангелско; че тѣ сѣ

страстни чловѣци, а не святи ангели. И като чловѣци тѣ безъ друго сж вършили работи на погрѣшними чловѣци. Ній припознавами че нѣкои отъ нашій народъ сж вършили нѣкои злотворства на Турци. Съ скърбъ го казвами че нѣкои сж грабили тукъ-тамъ отъ имота на Турцитѣ, разваляли сж нѣкои Турски домове, били сж и убивали сж нѣкои Турци. Тѣзи нѣща ній не кріемъ, нито трѣбва да ги кріемъ. Било би едно достоабылѣжително исклученіе въ всемирната исторія, ако нѣкои отъ Българитѣ да не бѣхж постѣжили тѣй съ нѣкои отъ Турцитѣ. Но голѣмитѣ ужаси които Г-нъ Лейардъ и съдрукіе казватъ че нашій народъ е извършилъ противъ невинни Турци — всеобщо кланіе на мѣжје, жени и дѣца — сж вѣнъ отъ истината.

Почти всичкитѣ злотворства на Българитѣ и на Русситѣ състоятъ въ земаніе тукъ-тамъ на Турскій имотъ и въ разваляніе на Турски домове. Това обаче, въ повечето случаи е било неизбѣжно слѣдствие на Турски злостѣства. Всѣкой знае че когато Турското населеніе ся дрънаше прѣдъ Русситѣ то откарваше съ себе си не само своя си спрѣгатенъ добитѣкъ но и оня на Българитѣ, тѣй щото нито Българитѣ нито Русситѣ имахж съ що да си докаратъ дърва и други нужности. Въ таквъ случай тѣ трѣбваше или да измрѣтъ отъ гладъ и отъ студъ, особно прѣзъ зимата, или да изгорятъ своитѣ си домове, които въ нѣкои мѣста Турцитѣ не бѣхж съсицали, или да изгорятъ домоветѣ на Турцитѣ които бѣхж побѣгнали слѣдъ като бѣхж ограбили имота на Българитѣ. Освѣнь това, въ нѣкои мѣста нѣкои отъ Българитѣ сж мислили че е право за тѣхъ

да зематъ вещитѣ отъ празникѣ домове на Турчинѣ, които съсинахъ тѣхнитѣ домове, и да си построятъ нови. Българитѣ бѣхъ обрани и отъ покъщнина и отъ добитѣкъ, и не е чудно че нѣкои отъ тѣхъ сѣ мислили че нуждата ги прави длъжни да си ползуватъ отъ празникѣ домове на свчрепитѣ си неприятелн. Азъ не казвамъ че между Българитѣ не е имало беззричинни злотворства, но отъ всичко щото азъ съмъ видѣлъ и чувствалъ, повечето случаи сѣ били такива като горнитѣ.

Нека добръ да си помни че домътъ почти на никой Турчинъ, които не побѣгнѣ, не ся е съсиналъ, нито той ся е злоупотрѣблявалъ лично. И за това азъ ще дамъ едно отъ най-последнитѣ свидѣтельства. Единъ отъ дописницитѣ на *Лондонскій Таймсъ* дава слѣдующето свидѣтельство.

Ильверъ, 9 Февруарій 1879. — „Тука пристигнахъ снощи, слѣдъ като посетихъ Дръново, Габрово, Севлиево и Ловечъ. Окръжията прѣзъ които миняхъ сѣ завършено мирни, и Турскитѣ селени сѣ изразяватъ задоволни отъ сношеніята си съ Българитѣ и отъ управленіето на страната. Мюслиманитѣ които останѣхъ въ селата си не сѣ били безспокоени нито притяжаніята имъ сѣ повреждани... Турцитѣ които сѣ се завържили въ Ловечъ горчиво ся оплакватъ отъ върховнитѣ си (Турци),³ които имъ заповѣдали да оставятъ домоветѣ си прѣди прѣземаніето на града отъ Руситѣ, и сега сравняватъ своитѣ „съсинани къщи съ онѣзи Мюслиманскитѣ села Кара-Асанъ и Аоставалъ, въ същото окръжидѣю жителитѣ останѣли неповредени прѣзъ всичкото походъ..... Азъ съмъ увѣдоменъ отъ Турци че т

четвърти отъ Мослиманското население на този градъ побѣгнахъ прѣди влѣзваніето на Русситѣ. Четвъртата частъ, която останѣ, не е била злоупотрѣблявана.¹⁾ Къщитѣ на избѣгналитѣ сѣ били свършено или отчасти съсипани. «Мослиманското население въ Пѣтвенѣ, както и братіята имъ въ Ловечъ, осждахъ дѣлото на върховнитѣ си, особно на Нури паша, за дѣто и имъ зяповѣдахъ да напусихъ домоветѣ си, като Турскитѣ къщи, които стоехъ занима ни отъ притѣжателитѣ си, не сѣ били повредени.»²⁾

Една отъ горчивитѣ и чернитѣ страни на турколюбивитѣ рапорти е че тѣ приписватъ на Русситѣ и на Българитѣ и злоторствата които самитѣ Турци и Черкези бѣхъ извършили. Въ денешната си отъ 12/24-ий Юній, 1878, Г. Лейардъ казва че Русситѣ опустошили всичко дѣто заминали, че плодородната долина на Тунджа станѣла пустиня.³⁾ Лондонскій *Таймсъ* като говорѣше върху мнимитѣ Руски и Български ужаси, казваше че цѣли области въ Тракія били свършено опустошени. Ній казва ми, да! свършено опустошени, може би много поужасно отъ колкото виѣ мислите. Но чакайте малко, пріятелю, прѣди да припишете всичко това на Русситѣ и на Българитѣ. Нека видимъ кой какво съвѣтваше Турцитѣ и Черкезитѣ, и какво тѣзи послѣднитѣ вършихъ.

Азъ нѣма да говорѣхъ тука за ужаснитѣ дѣла на Турцитѣ и Черкезитѣ прѣзъ 1876. Коститѣ на искиланитѣ тогава мжжіе, жени и дѣца сѣ погрѣбени

1) The Mail, London, Feb. 1879.

2) Blue Book: Turkey, Nr. 42 (1878), стр. 93.

и спокойно почиватъ въ земята безъ да може да ги види живъ чловѣкъ, а нѣкои може би още ся трѣкалятъ между планинскитѣ скали. Нито ще говорѣхъ за тогавашнитѣ ограбванія и опустошенія. Нека видимъ вкратцѣ какво Турцитѣ правѣхъ съ Българитѣ и съ тѣхний имотъ слѣдъ като ся почна войната.

Нѣкои господиновци строго осждахъ поведението на Свищовци, като казвахъ че тѣ ограбвахъ Турскій имотъ безъ никаква причина. Азъ, тоже осждамъ поведението на нѣкои отъ съотечественниците си въ онова мѣсто, но казвамъ, въ сѣщото врѣме, че това поведене на Българитѣ никакъ не бѣше безъ причина; нито е било безъ причина, въ повечето случаи, лошото поведене на Българитѣ въ други мѣста. Войната ся почна. Руситѣ ся бавихъ на сѣверъ отъ Дунава за нѣколко седмици. Турцитѣ като знаехъ че тѣзи война бѣ прогласена въ наша защита, особно ся разсвирепѣхъ и вършѣхъ различни злодѣянія на Българитѣ отъ Дунава до Архипелагъ. Най-големитѣ ужаси ставахъ въ Западна Тракия т. е. въ срѣдъ Българія. Цѣлъ Българскій народъ бѣ въ ужасъ отъ Турскитѣ злодѣйства. Имотъ и животътъ на Българина бѣ въ произволътъ на Турци и Черкези. Руситѣ прѣминахъ Дунава, и Турцитѣ умножихъ свирепоститѣ си върху беззащитнитѣ и безпомощнитѣ Българи. Пловдивъ, Карлово, Одринъ и други градове пакъ ся прѣобърнахъ на касаници и бѣсилници, както и прѣзъ 1876.

Турцитѣ, обаче, въ повечето мѣста вършѣхъ ужаситѣ си тайно, като ся боехъ че Европа можѣше пакъ да извика противъ злодѣйствата нмъ. По

опова време нѣкои Англичани почиждъ явно да съ-
вѣтвватъ Турцитѣ да съсипватъ всичко което е Бъл-
гарско. Чудното е че онѣзи които най-много ся уко-
рявали Българитѣ за златорствата имъ, тѣ въобще
най-усърдно сж съзѣтвали Турцитѣ да опустошаватъ
Българскитѣ жилища. Слѣдъ като укорихъ Русситѣ
и Българитѣ, тѣ укорихъ и Турцитѣ. Българитѣ у-
корихъ защото грабѣхъ Турскій имотъ, а Турцитѣ
защото не съсипвахъ и най-последниата Българска
колиба и най-последното зърно яченикъ. Ето думитѣ
на нѣкои отъ тѣзи господа.

Втората главна погрѣшка на Турцитѣ, казва
нѣкой си Г-нъ Форбсъ, свлѣзва въ кръга на обра-
зованното войниствоуваніе. Като не избрахъ да проти-
востоятъ силно на Русситѣ да не минждъ Дунава, и
като прѣдпочетохъ да ся дърпатъ надиря прѣдъ на-
шественинитѣ на България, Турцитѣ направихъ го-
лѣмо воечно небрѣженіе дѣто неопустошихъ земята
която оставихъ отворена прѣдъ нашественинитѣ.
Да бѣше онѣзи земя населена само отъ тѣхній си
народъ (Турци), то не щѣше да е по-малка военна
дължностъ да развалятъ сѣидбитѣ, да изгорятъ се-
лата до последниата колиба, и да оставятъ задъ се-
бе си само пустиня.... Ако Турцитѣ трѣбваше да
почитатъ изискуваніята на една военна нужда, ако
гражданското населеніе да бѣ било повечето отъ
тѣхната народностъ колко по-малко длъжни бѣхъ тѣ
да мислждъ за челоувѣколюбіе въ този случай! На
цѣлото Турско населеніе ся заповѣдва отъ Цариградъ
да ся дръпне на вждтрѣ; тамъ останждхъ само Бъл-
гаретѣ, които сж отъ сжщата религія съ нашествен-
ника, извѣстни съчувствители съ неговитѣ намѣре-

нія, извѣстни нелюбители на Турското управление, безъ друго готови да му (на нашественика) бѣдѣтъ водители, съгледатели, още и приносители на дърва и вода на избавителитѣ си. Да ся остави надвря, намѣсто да ся опустоши, една земя дѣто тече мѣко и медъ, една земя кръстосвана отъ безбепокоени пріатели на нашественика, бѣше една часть отъ военна лудость, която се не срѣща почти никѣдѣ. Турцитѣ трѣбваше да накаратъ Българското население навѣтрѣ прѣдъ себе си до послѣдній чеповѣкъ, и да не оставятъ здравъ ни единъ спопъ ячепикъ, който можѣше да ся съепи.^{2 1)}

Г-нъ Форбсъ дава нѣкои исторически примѣри за да докаже сираведливостѣта на хубавата си риторика и на политическото си знаніе, и да затвори устата на опѣзи, спорѣдъ него глушави, чеповѣколюбци които бихъ осѣдили този му свѣтъ на Турцитѣ, но примѣритѣ които той привождѣ едвѣмъ можѣхъ да ся приложатъ въ този случай. Но даже да можѣхъ, пакъ свѣтътъ му бѣ единъ отъ най-бечеповѣчнитѣ. Да ся свѣтъватъ Турцитѣ и Черкѣзитѣ да бѣдѣтъ по-лоши и по-свирици отъ колкото сѣ, бѣше едно бечеповѣчіе отъ най-висока степенъ. Той добръ знаеше че тѣзи война бѣ ся обявила за да помогне на Българитѣ и на другитѣ Христіански народи противъ угнегеніята и ужаситѣ на Турцитѣ. Той знаеше, още, че самата свята книга-Коранъ на Турцитѣ имъ казва че ще ся спасятъ ако побѣятъ бечеповѣчнитѣ, особно въ такъвъ случай, и ако тѣ не истрѣбвахъ народа ни вкупомъ то бѣ

1) Littell's Living Age, 15 December, 1877.

само защото ся бояхъ че просвѣщенна Европа щѣше да извика противъ тѣхъ, и ній никакъ не разбирами какво сърдце имаше оизи господи́нь като даде този ужасенъ съвѣтъ на свиренитѣ Турци и Черкези. Ній знае́мъ че той е билъ докаченъ въ нѣщо отъ нѣкои наши глупци, но не бихми повѣрвали че единъ просвѣщенъ Англичани́нь щѣше да прибѣгне до толкова гольмо и онустоинително отъмъщеніе до каквото той прибѣгнѣ. Той най-добръ ни показва какъ бихъ постѣпили Англичанитѣ съ Турцитѣ, ако тѣзи послѣднитѣ бѣхъ ограбили Англі́йскій имотъ, бѣхъ онустоинили Англі́йски домове, бѣхъ обезчестили Англі́йски жени и момичета, бѣхъ избили и избѣсили Англі́йски мъжѣе и бѣхъ отвлѣкли въ робство Англі́йски чада.

Както и да е наказаніето за обидитѣ на този господи́нь напълно ся е извършило. Нека той да не ся смущава вече за неправдата която нѣкои Българи глупци бѣхъ му сторили. Много домове сѣ били съсинани за това, много хиляди бездомни людіе сѣ били оставени на полето, много невинни мъжѣе, жени и дѣца сѣ отишли въ земята и много сирачета се скитатъ безъ да има дѣ главитѣ си да подслоня́тъ.

Щомъ като горинтѣ Форбсови съвѣти ся обнародвахъ въ Англія, *Левантъ Хералдъ* и други вѣстници незабавно ги прѣпорѣчихъ на Турскитѣ власти. Но онова врѣме въ България ся въцари неописанъ ужасъ. Турцитѣ повѣрвахъ че и просвѣщена Европа ся съгласявала съ тѣхнія коранъ, и почнахъ явно да дѣйствуватъ споредъ священнитѣ си длѣжности. Левантъ Хералдъ писа: Слухъ ся раздава тѣзи су-

нія, извѣстни нелюбители на Турското управление, безъ друго готови да му (на нашественика) бѣдѣть водители, съгледатели, още и приносители на дърва и вода на избавителитѣ си. Да ся остави надвѣра, намѣсто да ся опустоши, една земя дѣто тече мѣдъ и медъ, една земя кръстосвана отъ небезпокоеніи пріятелі на нашественика, бѣше една часть отъ военна лудость, която се не срѣща почти никѣдъ. Турцитѣ трѣбваше да накаратъ Българското население наватрѣ прѣдъ себе си до послѣдній челоуѣкъ, да не оставятъ здравъ ни единъ спонъ ячменікъ, кой то можѣше да ся съсипи.^{3 1)}

Г-ня Форбсъ дава нѣкои исторически примѣри за да докаже справедливостта на хубавата си риторика и на политическото си знаніе, и да затвори устата на опѣзи, спорѣдъ него глупави, челоуѣколюбци които бихъ осѣдили този му съвѣтъ на Турцитѣ, но примѣритѣ които той привождѣ едвамъ можехъ да ся приложатъ въ този случай. Но даже да можехъ, пакъ съвѣтътъ му бѣ единъ отъ най-безчелоуѣчнитѣ. Да ся съвѣтватъ Турцитѣ и Черкѣзитѣ да бѣдѣтъ по-лоши и по-свирепи отъ колкото сѣ, бѣше едно безчелоуѣчіе отъ най-висока степени. Той добръ знаеше че тѣзи война бѣ ся обявила за да помогне на Българитѣ и на другитѣ Христіански народи противъ угнетеніята и ужаситѣ на Турцитѣ. Той знаеше, още, че самата свята книга-Коранъ на Турцитѣ имъ казва че ще ся спасятъ ако поубіятъ безвѣрницитѣ, особно въ такъвъ случай, и чѣ ако тѣ не истрѣбвахъ народа ни вкупомъ то бѣше

1) Littell's Living Age. 15 December, 1877.

само защото ся бояхъ че просвѣщенна Европа щѣше да извика противъ тѣхъ, и ній никакъ не разбирами какво сърдце имаше онзи господинъ като даде този ужасенъ съвѣтъ на свирепитѣ Турци и Черкези. Ній знаемъ че той е билъ докаченъ въ нѣщо отъ нѣкои наши глупци, но не бихми повѣрвали че единъ просвѣщенъ Англичанинъ щѣше да прибѣгне до толкова гольмо и опустошително отгѣщеніе до каквото той прибѣгна. Той най-добръ ни показва какъ бихъ постигнали Англичанитѣ съ Турцитѣ, ако тѣзи послѣднитѣ бѣхъ ограбили Англіійскій имотъ, бѣхъ опустошили Англіійски домове, бѣхъ обезчестили Англіійски жени и момичета, бѣхъ избили и избѣсили Англіійски мжжѣ и бѣхъ отвлѣкли въ робство Англіійски чада.

Както и да е наказаніето за обидитѣ на този господинъ напълно ся е извършило. Нека той да не ся смущава вече за неправдата която нѣкои Българи глупци бѣхъ му сторили. Много домове сж били съединени за това, много хиляди бездомни людіе сж били оставени на полето, много невинни мжжѣ, жени и дѣца сж отишли въ земята и много сирачета се скитатъ безъ да има дѣ главитѣ си да подслонятъ.

Щомъ като горнитѣ Форбсови съвѣти ся обнародвахъ въ Англія, *Левантъ Хералдъ* и други вѣстници незабавно ги прѣпоръчихъ на Турскитѣ власти. По онова врѣме въ Българія ся въцари неописанъ ужасъ. Турцитѣ повѣрвахъ че и просвѣщена Европа ся съгласявала съ тѣхнія коранъ, и починахъ явно да дѣйствуватъ споредъ священнитѣ си длѣжности. *Левантъ Хералдъ* писа: Слухъ ся раздава тѣзи су-

трень че, съ цѣль за по-голъмо съсърдоточеніе на силитѣ които назитѣ Балкана, намѣрило ся е за подобръ да ся испраздни Софія. Ако този слухъ е добръ основанъ, то трѣбва да ся мисли че Отоманскій военачалникъ ще да е зель мъдрото прѣдпазваніе да изгори града и да съсипе укрѣпленіята; защото, както Г-нъ Форбсъ посочва въ писмото си у *Деветнадесѣтиѣ Вѣкъ*, една голѣма стратегическа погрѣшка е била прѣзъ цѣлій походъ дѣто не ся ся разваляли градоветѣ и селата, и не ся е опустошила страната прѣдъ напрѣдваніето на непріятеля.¹⁾

Г-нъ Хунтекъръ и съдружіе, редакторитѣ на този вѣстникъ, обаче, не ся задоволихъ съ това. Подиръ нѣколко дни тѣ писахъ въ уводній си членъ: „Ній посочихми прѣди единъ-два дена нуждата която налага на портата исключителното изучаваніе на интереситѣ на имперіята въ настоящата криза. Ній ще искажемъ сега явно какъвто пѣтъ ни ся вижда че онѣзи нужда показва. Ако войната трѣбва да ся продължава, то Рускитѣ войски могатъ да ся смутятъ и растроятъ само чрѣзъ отчаятелна защита.²⁾ Слѣдъ като обвинявахъ Сюлейманъ паша за дѣто не дѣйствувалъ както трѣбвало, тѣзи Турски съвѣтници казвахъ: „Не! ако Руссія трѣбва да ся бие, ній трѣбва да я биёмъ тѣй щото да я поставимъ въ най-голѣми несподности, а назе си въ най-голѣми сподности. Нашитѣ войски трѣбва да ся дърпатъ назадъ прѣдъ непріятеля . . . и като се дърпатъ тѣ трѣбва да опустошаватъ страната . . . тѣй щото непріятельтъ да напрѣдва въ пустиня.“²⁾

1) The Levant Herald, 19 Dec. 1877.

1) The Levant Herald, 27 Dec. 1877.

Забѣлѣжете че този свѣтъ си даваше на Тур-
тъ прѣзъ най-студеното врѣме на годината. Тогава
рцитѣ си свѣтвяхъ да оставятъ стотини хиляди
общасти мѣжѣ, жени и дѣца вънъ на снѣга! Тур-
тъ слѣдвяхъ свѣтитѣ на тѣзи си мними пріате-
ли до колкото можѣхъ. Заповѣдь ся издаде отъ Ца-
риградъ да ся испѣди Христіанското населеніе и да
изгори София, но това не ся извърши, защото
тамъ имаше много Турски болни войници. 1) Голѣми
пирри и опустошенія, обаче, пакъ ся извършихъ и
около този градъ. Турскій военачалникъ заповѣда на
искиѣ си да подпалятъ градоветѣ и селата като
принудѣхъ да ги напуснатъ. Освѣнь това, на цѣ-
ло населеніе, Мухамеданско и Христіанско, споредъ
свѣтитѣ на Г-нъ Форбсъ и съдружіе, ся заповѣд-
ше да оставя домоветѣ си и да върви навѣтрѣ
къ Русентѣ. Първитѣ повечето послушахъ запо-
вѣдта, но послѣднитѣ бивахъ доста мудни въ дви-
женіята си. Турскитѣ войски подпалихъ Самоковъ
шестъ мѣста, но населеніето заскоро сполучи да
гаси огънѣтъ. Една голѣма и хубава частъ отъ Т.
зарджикъ, подпалена отъ Сюлейманъ-пашовата
армія, свършено изгорѣ, и цѣлий градъ биде о-
гненъ. Пловдивъ ся подпалва нѣколко пѣти, но о-
гънѣтъ бивалъ изгасванъ; голѣми ограбванія и тукъ
извършихъ. Тѣй сѣщо и Сливенъ, Ямболъ, Кар-
патъ, Айтосъ и други градове и селата имъ би-
хъ свършено или отчасти ограбени и съениани.
По онова врѣме Цариградъ ся испѣлни съ бѣ-
нци отъ къмъ Бургазъ, Карнобатъ и другѣдѣ, кон-

1) Еди о писмо въ Лонд. Таймсъ съ дата 10 Януарій 1878.

то Турцитѣ и Черкезитѣ бѣхъ изгонили изъ домовѣтъ имъ, слѣдъ като бѣхъ ги обрали и злоупотрѣбили. Много Христіани погинахъ по онѣзи мѣста както и по други. Че Турекитѣ войски бѣхъ съсипали много села и нѣкои градове между Сливенъ и Черноморе ся припознаваше даже и отъ *Леванъ Хералдъ*.¹⁾

Ний повтарями съ Г-нъ Лейарда и съ други като него и казвами, да, цѣли окрѣжія въ Тракія и плодовитата долина на Тунджа съвършено сѣ били опустошени. Самото скърбно нѣщо е че Г-нъ Лейардъ трѣбваше да опише тѣзи ужаси, не на 24 Юній 1878, но нѣкои отъ тѣхъ почти прѣди една година, когато Турцитѣ и Черкезитѣ ги вършитъхъ, и когато дописникътъ на *Дейли Нюзъ*, съ Сюлейманъ-пашовата войска минѣше отъ сѣщата долина, на 29 Юлій, 1877. «Горящи Христіански села ся виждатъ да показватъ напредваніето на войската (Турската.)» Г. Лейардъ трѣбваше да съобщи тѣзи ужаси особно прѣзъ Декемврій, 1877, когато Турцитѣ, като си дърпахъ прѣдъ Руситѣ, опустошавахъ всичко що можѣхъ. Този Господинъ, наистина, много и непростително е билъ закъснялъ съ дещитѣ си върху този плачевенъ прѣдмѣтъ.

«Пловдивската областъ,* казва горѣспомѣнхтіи дописникъ на *Христіанъ Юніонъ*, бѣше сцената на добръ извѣстното кланіе на Българитѣ, което подигна негодованіето на свѣта. Накъ въ 1877, слѣдъ почиуваніето на Руската война, и особно слѣдъ црвото Ген. Гурково прѣминуваніе на Балкана, Турцитѣ изявихъ рѣшеніето си да истрѣбятъ Христіан

1) *Levant Herald*, 17 January, 1878.

кото население. Тѣ съсинахъ градоветѣ. Мѣстѣтъ
идохъ обѣсени или исклани. Нѣкои отъ женитѣ би-
дохъ убити, нѣкои завлечени отъ Турцитѣ, нѣкои о-
юзорени и тѣй оставени Тѣзи работа на и-
стрѣбленіе ся вършѣше главно подѣ заповѣдитѣ на
Юлейманъ паша.¹⁾ Сжщій писателъ казва че много
неправедни обвиненія сж били хвърлани върху гла-
витѣ на Русситѣ и на Българитѣ.

Трѣбва да ся забѣлѣжи че ако Рускитѣ войски
не напредвахъ толкозъ бърже слѣдъ като прѣминахъ
Стара-планина вторій пѣтъ, то Софийското окръ-
жіе и Тракія щѣхъ съвършено да ся опустошятъ и
много повече хиляди народъ щѣше да погине отъ
студъ и отъ гладъ.

Намиратъ ли ся обнародвани въ Синята Книга
подробности за всички тѣзи ужаси на Турцитѣ вър-
ху Българитѣ? Намъ не щѣше никакъ да е жално
чито щѣхъ да имамъ право да негодувамъ, ако тѣ-
зи Англійски дописници бѣхъ безпристрастни и да-
вахъ въ рапортитѣ си точни и вѣрни свѣдѣнія и
на двѣтъ страни, ако тѣ описвахъ както Български-
тъ и Рускитѣ злосторства тѣй сжщо и Турскитѣ
злосторства. Ако Г-нъ Фанфъ бѣше изложилъ точно
злосторствата и на двѣтъ страни въ Стара-Загора;
ако Г-нъ Блѣнтъ бѣ описалъ безпристрастно и Тур-
скитѣ както и Българскитѣ злосторства; ако Г. Кал-
пъртъ отъ Пловдивъ бѣ казалъ нарѣдъ и точно ка-
квото вършѣхъ Турското население и Турскитѣ вой-
ски както излагаше каквото му казвахъ този и онзи
за Българскитѣ и Рускитѣ злосторствата; ако вѣрно бѣ-

1) Christian Union, New-York, 25 Dec., 1878.

хъ показвали коя страна първо почна злѣдѣніята, тогава, повтарямъ, ній не само не щѣхми да скърбимъ, но щѣхми да се радваме и да имъ благодаримъ съ всичкото си сърдце и душа. Ній щѣхми да благославяамъ душитѣ които тъй безпристрастно мислѣхъ и да цѣлуваме рѣцѣтъ които пишѣхъ тѣзи ранорти, защото нѣмаамъ никакво съмнѣніе какво впечатление щѣхъ такива точни и безпристрастни изложения да направятъ върху Англійскій народъ и върху Европа въобще. Жално е, обаче, че тѣзи господи не постъпиха по този начинъ. Види се че това не влѣзваше въ тѣхнитѣ планове. Наистина, тѣ понѣкога спомѣнувахъ и нѣкои Турски злѣтврства, но това се види да е било, само да се покріе прѣдъ народа имъ голотата на пристрастіето и намѣреніето имъ.

Нека дамъ единъ примѣръ който добръ показва че Българитѣ не сж вършили злѣдѣнія противъ Турцитѣ прѣди тѣзи послѣднитѣ да бѣхъ правили указа върху тѣхъ. Едни отъ най-големитѣ свирепости, които се приписватъ на Българитѣ, се казва да сж се извършили въ Старо-Загорското окръжие. Исповѣдвамъ че по онѣзи мѣста Българитѣ сж обирали нѣкои отъ Турскитѣ домове и сж погубили нѣкои Турци, между които може да е имало и нѣкои невинни. Трѣбва да се помни, обаче, че Българитѣ тамъ бѣхъ побудени на това отъ Турски свирепости.

Въ Стара-Загора тогава имаше двѣ фамилии Американски Миссіонери, които не бѣхъ нито Българи, нито Русси, нито Турци, нито Англичани, и които най-добръ можѣхъ да знажтъ и най-безпристрастно

да съдятъ за онова щото ставаше тогава въ града. Добри, тѣзи безпристрастни Миссіонери, Г-нъ Маршъ и Г-нъ Бондъ, които днесъ живѣхтъ въ Пловдивъ, даватъ слѣдующитѣ свѣдѣнія върху този прѣдмѣтъ.

Когато пристигнѣла Руссо-Българската войска, тя не погубила, до колкото тѣ знахтъ, ни единъ отъ Турцитѣ; тѣ не видѣли нито чули Българитѣ отъ Града да убиятъ нѣкого отъ съгражданитѣ си Турци. Слухъ почнало да се раздава че чети отъ Черкези и Турци опустошавали паланкитѣ и селата около Стара-Загора, за това Българитѣ и Русситѣ като знаели че Турцитѣ въ града имали много оржжія и като ся боели че ако Черкезитѣ и Турцитѣ отъ вънъ нападнѣхъ града, то Турцитѣ извжтрѣщѣли да ся присѣдинятъ съ тѣхъ, тѣ имъ поискали оржжіята. Турцитѣ не само отказали да прѣдадѣтъ оржжіята си, но нѣкои отъ тѣхъ пушкали на войницитѣ прѣзъ прозорцитѣ на къщитѣ си. Тогава Руссо-Българекитѣ власти наказали нѣколко Турци. Освѣнъ това, види ся че тукъ-тамъ нѣкои Турски продавници и домове били обрани отчасти. По това врѣме Българското населеніе отъ околнитѣ села починало да бѣга въ града за живота си. Много села по полето ся виждали да горятъ. Коля натоварени съ най-ужасно наранени мжжіе, жени и дѣца, почнахъ да влѣзватъ въ града. Стотини тѣй наранени ся стоваряли по къщитѣ и въ двороветѣ на църквитѣ и училищата. Невъзможно е, казватъ тѣзи миссіонери, да ся опишѣтъ ужаснитѣ начини по които тѣзи злощастници бѣхъ наранени. На нѣкои рждѣтъ бѣхъ насечени, на други бузитѣ, и на други главитѣ. Ужасни зрѣлища на мжжіе, жени и дѣца!

Товага кръвта на Българското население и вла и тамъ нѣмало доволна сила да ги въспроне не извършатъ нѣкои злоторства противъ Турците. Нѣкои отъ Българитѣ обрали тукъ-тамъ нѣкои Турски домове и погубили нѣкои Турци. Но до колкото тѣзи почитаеми Господа видѣли и чули, тѣ не вѣрватъ че даже въ това си сираведливо негодование Българитѣ сж погубили повече отъ 50-до 100 души Турци въ Стара-Загора. Тѣ казватъ, още че това си извършило отъ долній разрядъ на Българского общество. Руссо-Българскитѣ власти наскоро дали строга заповѣдь да не ставатъ никакви обиди на Турцитѣ и зѣли по-здрави мѣрки да сиржатъ злоторствата.

Такова бѣше отмѣщеніето на Българитѣ за многото изгорени села и нѣкои градовце, за огромнитѣ обори на всѣка страна, за многото обезчестени и избити Българи, и за голѣмитѣ купове наранени мъжје, жени и дѣца, които прѣдставлявахъ най-ужасни зрѣлища изъ разнитѣ дворове и улици въ града. Безъ да извинявамъ съотечественицитѣ си, азъ бихъ попиталъ що щѣше Англійскій, или кой другъ, народъ да чувствува и да дѣйствува въ такъвъ случай. Що щѣхъ Лондончанитѣ да вършатъ ако би Турцитѣ да ограбвахъ и преобращахъ селата и паланкитѣ около Лондонъ на пепелъ, ако прѣсрѣщахъ невиннитѣ бѣгаючи Англичани и Англичанки по пѣтя и ги обезчестявахъ и убивахъ, ако дворѣтъ на св. Павелъ, на Уестминстеръ Аббей, на Лондонската Коллегія и на други общенародни и частни заведения се изпълнехъ съ ужасно наранени мъжје, жени и дѣца, и ако при това, Турцитѣ въ

По допъ не само не давахъ орѣжіето си но ся готвѣхъ да колятъ?

О, братія христіани, въ името на слабото чело-вѣчество, нѣ ви молимъ да сѣдите безпристрастно върху този прѣдметъ!

Що извърши Сюлейманъ-пашовата войска като влѣзе въ Стара-Загора? ужасъ голѣмъ! казватъ мисіонеритѣ; ужасъ много по-голѣмъ огъ Батакскій! казва дописникътъ на *Дейли Нюзъ*; ужасъ невидѣанъ и нечуванъ въ тѣзи страни! казватъ развалинитѣ и коститѣ въ бившій градъ.

Едно отъ най-скърбнитѣ и най-неправеднитѣ нѣща въ този прѣдмѣтъ, повтарямъ, е че горкій нашъ народъ горчиво биде осѣденъ за дѣто той е вършилъ онова което всѣкой другъ народъ подъ синето небе е и би вършилъ въ подобни обстоятелства. Ако турколюбцитѣ ще ни посочатъ единъ примѣръ въ исторіята, дѣто никой народъ въ такива обстоятелства не е искалъ да ся нази противъ истребителитѣ си и не имъ е наносилъ нѣкои пагуби, ній ще прѣклонимъ и глава и нозѣ прѣдъ тѣхъ. Нека прѣгледатъ своята си древна и нинѣшна исторія. Нека прѣгледатъ що е ставало и даже днесъ що става въ Южна Африка и Афганистанъ дѣто Англійски синове безъ никаква причина опустошаватъ области. Турколюбцитѣ въ Лондонъ ислотрошихъ джамоветѣ на Г-нъ Глядгоновата кѣща само защото си въображавахъ че губѣхъ честь и интересъ, какви чудесіи не щѣхъ тѣ да извършатъ ако домоветѣ имъ ся съсинѣхъ и ако синоветѣ и дѣщеритѣ имъ ся опозорѣхъ или откарахъ въ робство?

Протестантитѣ Българи сж били донѣкъдѣ

прѣдмѣтъ за разпскуваніе и тука въ нашето отечество и въ Англія. Нѣкои сж утвърждавали че протестантитѣ, като били толкозъ гонени отъ православнитѣ не сж благорасположени къмъ народното си правителство и че прѣдпочитатъ Турското. Други утвърдихъ че тѣ до толкозъ треперѣли отъ приближаваніето на Русситѣ щото не смѣили да побѣгнажтъ къмъ тѣхъ, но останжли на мѣстата си и тѣй били неклани отъ башибозуцитѣ. Длъжността мя кара да кажи нѣщо и върху тѣзи точка, защото голѣма неправда е сторена на това малко Българско Евангелско Общество и защото голѣмо зло може отъ това да произлезе за народа ни. Ще забѣлѣжъ че лицата които сж утвърждавали тѣзи нѣща ся дѣлятъ на злеувѣдомени и на злонамѣрени.

Утвърждаваніята че Протестантитѣ Българи не били благорасположени къмъ народното си правителство или че прѣдпочитали Турска власть, и че тѣй треперѣли отъ Рускитѣ войски сж грозни неистини.

Както Православни тѣй и Протестанти проливахъ кръвта си, прѣзъ 1876, срѣщо Турцитѣ, защото както Православни тѣй и протестанти теглѣхъ отъ тѣзи угнетители. Както Православни тѣй и Протестанти страдахъ въ тъмницитѣ изъ Българія и изъ Мала Азія. Когато Русситѣ дойдохъ въ Сѣверна Българія и Турцитѣ почнахъ изново да извършватъ ужаситѣ си върху нашій народъ, тогава както Православнитѣ, които можѣхъ да сторятъ това, тѣй и Протестантитѣ бѣгахъ при Рускитѣ войски за живота си. Протестантитѣ отъ Мерицлери, отъ Стара Загора и отъ Казанлъкъ побѣгнахъ въ Габрово и

Търново заедно съ Православнитѣ си братія. Между тѣхъ имаше и двѣ учителки отъ Американското дѣвическо училище въ Самоковъ. „Ний бѣхми първитѣ,“ казва едната отъ тѣхъ, „които приближихми до Габрово, и първитѣ на които Рускитѣ войници подадохъ храна.“

Пастирътъ на Мерицлерската Евангелска църква, Г-нъ П. Ив. Шоповъ, събра малкото си стадо и първо отидохъ въ Стара-Загора и отъ тамъ въ Търново, като оставихъ домоветѣ си и всичко щото имашъ на Турцитѣ. Тѣхнитѣ домове, както и домоветѣ на Православнитѣ, бидохъ съвършено съсипани отъ Турцитѣ нѣколко дни прѣди разореніето на Стара-Загора. Г-нъ Шоповъ пишѣше отъ Търново и отъ Свищовъ на пріятелитѣ си въ Цариградъ, и въ писмата си той най-похвално говорѣше за поведеніето на Руската войска.

Протестантитѣ както и Православнитѣ въ Ямболъ не можѣхъ да побѣгнатъ, но тѣ всички най-устрдно желяехъ по-скоро то дохождане на Рускитѣ войски, защото живота на никого не бѣ безопасенъ. Както Православнитѣ свещеници тъй и Протестантскій пастиръ, Г-нъ Н. Т. Бонджіевъ, чудесно е избавилъ живота си отъ рѣцѣтъ на убійцитѣ Турци.

Когато ся разори Разложко, прѣзъ Ноемврій, 1878, Протестантитѣ отъ онѣзи областъ не побѣгнахъ къмъ Турцитѣ въ Неврокопъ, но къмъ Руссо-Вългарскитѣ войски въ Джумая.

Но не гонятъ ли ся Протестантитѣ отъ Православнитѣ? Питатъ нѣкои. До нѣкъдѣ тѣ сж били гонени въ нѣкои мѣста, но не както нѣкои прѣдста-

вять работата. Гоненіето въ Калля-Дере е едно отъ най-варварскитѣ дѣла на нѣкои отъ съотечественниците ни, и то не може да ся осъди по-строго отъ колкото заслужва. То, обаче, бѣ дѣло на три-четири лица. На друго мѣсто единъ Българинъ управителъ каралъ Българитѣ Протестанти да работятъ въ свята недѣля заедно съ Циганитѣ; и ній съ голѣма скърбъ казвами, че онзи господинъ не можѣше да направи дѣло по-неправедно, по-безумно и по-безчестно за себе си и за народа си. На друго мѣсто единъ Протестантинъ Българинъ ся извади отъ правителствена служба, защото той не искаше да работи въ Св. Неделя.

Безъ да продължаваамъ, обаче, ще кажъ че поведеніето на Православнитѣ Българи къмъ Протестанскитѣ имъ братія е било и е много по-добро слѣдъ дохожданіето на Русситѣ и слѣдъ установеніето на Руссо-Българската власть отъ колкото бѣше поведеніето имъ прѣзъ врѣмето на Турската власть. Ето едно отъ най-последнитѣ свидѣтелства за това. Въ едно писмо отъ 5-ій Мартъ 1879, Г. П. Ив. Шоповъ казва: „Сношеніята ни съ окръжающата ни свѣтска власть сж отъ прѣвѣсно пріятелство.“ Колкото за поведеніето на Русситѣ къмъ Протестантитѣ, азъ само ще забѣлжжъ че то въобще е било отъ най-похвалнитѣ.

На свършваніе ще кажъ че Протестантитѣ Българи никакъ не искатъ Турска власть въ никой образъ. Тѣ, както и Православнитѣ имъ братія, желаятъ народното си освобожденіе и народното си единство. Българитѣ отъ Дунава до Архипелагъ сж една кръвъ, и тѣ иматъ едни стремленія и едни по-

литически въодушевленія; горещото желаніе на всина ни е народно единство и освобожденіе отъ Турската и отъ всѣка друга чужда властъ.

Мними Неспособности на Българитѣ.

Нѣкои господиновци ся стараехъ да ни погрозятъ прѣдъ свѣта и по другъ начинъ. Тѣ ся трудехъ да покажатъ че Българитѣ сж малцина на брой и че сж невѣжки, неспособни, лениви, груби, несправедливи, низки, сребролюбци, неспособни за истинна свобода и „най-отвратителни чловѣци.“ Цѣльта на тѣзи критици е била да убѣдятъ Европа че ній сми неспособни за самоуправленіе и че по тѣзи причина не трѣбва да ни си дава свобода.

Други ся очудвахъ на спокойствието и изобиліето съ което Българитѣ ся наслаждавахъ подъ Турската властъ, и заключавахъ че нѣмало никаква причина за оплакванія противъ Турцитѣ.

Други пакъ прескочихъ дори до тамъ щото подтвърдявахъ че Българитѣ нѣматъ языкъ, по че Русситѣ въ Москва имъ коватъ единъ. „Населеніето въ Българія е чистго селско, безъ книжевность, безъ исторія, даже безъ чистъ языкъ, защото Русситѣ олятелно работятъ въ Москва да имъ правятъ единъ языкъ.“¹⁾ Да ся смѣшъ ли, да плачешъ ли като четешъ такива нелѣпности и такова голѣмо неувѣжество! Русситѣ въ Москва коватъ единъ языкъ за Българитѣ! Руссия, казватъ тѣ, горѣщо желае да порусси Българитѣ, по при всичко това, Русси-

1) Savage and Civilisid Russia, London. 1877, cr. 186.

тъ въ Москва, дѣто е сърдцето на Руссизмътъ, дѣятелно работятъ да направятъ новъ языкъ за Българитѣ!

Този прѣдмѣтъ е единъ отъ най-непріятнитѣ за наше разгледваніе, защото за единъ съвѣстенъ чловѣкъ нѣма нищо по-отвратително, може би отъ това дѣто да хвали и да прѣиоржчава себе си. Дѣлжността и нуждата, обаче, ни каратъ да кажемъ нищо и върху тази точка въ защита на народа си.

Най-скърбната часть на този въпросъ е че чертитѣ и поведеніето на горкій нашъ народъ ся турихъ подъ най-строгъ испитъ въ най-неблагопріятни обстоятелства и то по единъ най-единостранчивъ начинъ. До колкото нашето знаніе стига никой другъ народъ не е билъ подложенъ на таквъ испитъ въ такива обстоятелства. Безпристрастній Съръ Хенри Хавелакъ, тоже, явно припознава това. Въ една скаска той казалъ че „отъ всичкитѣ людіе той не знаалъ никой другъ народъ който е билъ повече злоупотрѣбенъ и отъ пріатели и отъ непріатели отъ колкото злощастнитѣ Българи.“¹⁾

Исповѣдами че между нашій народъ нѣма велики философи, знаменити държавни мжжіе и военачалници. Исповѣдами че образованіето на народа ни, сравнено съ онова на нѣкои други Европейски народи, е на доста долна степенъ, и че между насъ владѣе голѣма неопитностъ почти въ всичко. Но за всичко това има добри причини, които е необходимо да ся зематъ подъ потребно вниманіе, ако искаме да сѣдимъ справедливо върху този прѣдмѣтъ.

1) Sir H. Havelock on The Eastern Question, crp. 15.

Като говори за развитіето на народитѣ, Г-нъ Г. Ролинсонъ казва: „Ако обстоятелствата (на единъ народъ) станѣтъ подобрѣни, ако животътъ му е по-малко въ борба, ако спокойствіе ся придобіе, тогава образованността (като общо правило) проникнува; ако тѣзи условія сѣ обратни, ако борбата за съществуваніе занимава всичкото вниманіе на всѣкой чловѣкъ, тогава образованността изчезнува, обществото става варварско, и дивото състояніе ся стига.“¹⁾ Това общо правило трѣбва да ся помни когато си сѣди за състояніето на кой да е народъ. За да можѣхъ нашитѣ критици да сѣдятъ справедливо за нашия народъ, тѣ трѣбваше да зематъ подъ по-трѣбно вниманіе слѣдующитѣ три нѣща:

1. Българскій народъ е билъ подъ най-унищителното правителство, въ рѣцѣтъ на най-невѣжъ народъ за няколко вѣкове. — Щомъ като прѣвзехъ отечеството ни, Турцитѣ погубихъ или потурчихъ почти всичкитѣ първенци и по-развити мъже между народа ни. Освѣнь това, свѣтътъ знае че Турцитѣ, господаритѣ на Българитѣ, сѣ мразили и мразятъ науката, и че всѣчески сѣ притискали подданиитѣ си народи тъй щото не имъ сѣ давали да излѣзѣтъ на бѣлъ свѣтъ. А като Българитѣ сѣ били въ срѣдата на Турската държава, тѣ сѣ били особно изложени на угнетенія и на униженія; защото по-мѣчно сѣ имали достѣпъ до свободнитѣ Европейски народи.

Нашия народъ е билъ принуденъ за много врѣме да прави малки и прости къщи и да построява

1) The Origin of Nations, отъ G. Rawlinson, стр. 8.

църквитѣ си почти въ земята. Такива подземни църкви и до днесъ съществуватъ по нѣкѣдѣ. Даже на 1872, Българитѣ у Разградъ не можѣхъ да отворятъ прозорци на домоветѣ си отъ къмъ улицитѣ, забѣлѣжѣте че това бѣ въ чисто Българско отдѣленіе на града.

Ако почна да разправамъ подробно какви мъчнотии сѣ имали Българскитѣ младежи които сѣ искали да си учатъ, то ще трѣбва нѣколко топове книги за да си изложи всичко. Тѣ сѣ били принудени да си затварятъ въ земици и въ други скришени мѣста за да си учатъ, но даже и въ такива мѣста Турчетата сѣ ги изнамирали и сѣ ги замѣрвали съ каманіе. Самъ азъ знамъ колко съмъ бѣгалъ и колко съмъ си крилъ, когато ходѣхъ на училище, отъ оиѣзи които носѣхъ фесове и чалми. Това не бѣше твърдѣ отдавна, нито бѣше въ Турско село или въ Турско отдѣленіе; то бѣше въ едно голѣмо Българско село, Видраре, което отъ всѣка страна е окръжено тоже отъ други Български села.

Турски чети постоянно кръстосвахъ отъ градъ на градъ и отъ село на село, и сѣ хранѣхъ отъ Българитѣ безъ пари. Тѣзи скитници правѣхъ свирепи неправди на Българскій народъ. Тѣ отиваха на най-хубавата къща или дѣто знаехъ че имаше най-хубави жени и момичета. За да си избавятъ отъ скотеки злоупотреби, Българскитѣ, особно похубавитѣ, сѣ били принудени да носятъ прости дрехи и да държатъ лицата си нечисти, защото тѣ не само бивахъ обезчестявани, но често сѣ грабвахъ отъ бащинѣтъ си домъ и сѣ потурчвахъ. Тѣ сѣ били често принудени да мажатъ лицата си съ сажди и да сѣ криятъ въ Циганскитѣ домове.

На Българина не е било позволено нито да ся учи свободно, нито да ся облѣче както обича, нито да си направи къща спорѣдъ вкуса си, нито да зема участіе въ правителството; надъ него е царувалъ Турекій ужасъ. Всичко е работило да го вскоотява. И този е народа между който нѣкои наши критици искаха да намѣрятъ велики философи и велики държавни мъжѣе както въ свободній Лондонъ.

2. *Българитѣ сж били и подѣ духовно робство за повече отъ 110 години.* Тѣ сж имали злочестината да бждѣтъ угнетени отъ два желѣзни скиптра, политическій и духовенъ. Гръцкитѣ владци, които посѣха справедливото име *деспоти*, сж били въ много случаи даже по-груби и по-несправедливи и отъ самитѣ наши. Щомъ като утвърдиха духовната си власть върху народа ни, тѣ почнаха дѣятелно да гонятъ языка ни и всичко което е Българско. Тѣ ся съединиха съ Турцитѣ и не позволяваха на народа да има училища, или ако нѣкъдѣ имаше нѣкой видъ такива заведенія то дѣцата трѣбваше да ся учатъ на Гръцкій языкъ, или поне съ Гръцки букви. Тѣ исквърлиха Българскій языкъ изъ църквитѣ и въведоха Еленскій. Щомъ като между народа ни ся появише нѣкой по-способенъ и по-живъ учитель или първенецъ, който не сподѣляше мнѣніята на владцитѣ, той изведнѣжъ биваше прѣдаденъ на смъртъ или на заточеніе като възстанникъ противъ гражданската власть. Никой другъ класъ чловѣци не е изяснилъ по-добрь ученіето на спасителя за пастири съ овчи кожи отъ колкото тѣзи Гръцки деспоти сж го изяснили. Тѣхнитѣ пастирски длѣжности сж били да ограбватъ народа,

да гонятъ языка му и да го учатъ на най-низъ ~~ска~~ ^{суетнѣ} суетнѣ. Горкій Българинъ е билъ строго гоненъ ~~и~~ ^и угнетяванъ и отъ владѣтелитѣ си и отъ минимитѣ си пастири.

Чудно ли е че между този народъ не ся намѣрватъ толкозь много дързостни и благородни мъжѣе каквито ся намиратъ между нѣкои по-свободни народи?

3. *Българскій народъ прѣзъ минѣлитѣ три-четири години е билъ въ ужасно и развѣлнувано състояніе.* Всѣкой ще ся съгласи че нравитѣ и поведеніето на единъ кой-да е чловѣкъ не могатъ да ся изучатъ въ врѣмя когато къщата му е на огънь и всичко мило и драго на него е вжтрѣ въ горящата къща. Всемирна опитность е доказала неопровергаемо, че въ такива случаи чловѣцитѣ въобще не знаятъ какво правятъ, и че нѣкои даже сж изгубвали ума си.

Нашій многострадающій народъ, прѣзъ минѣлитѣ три-четири години е билъ, и донѣждѣ сега е, въ такова скърбно състояніе. Цѣлото му отечество, отъ Дунава до Архипелагъ, ся изложи на ограбваніе и на опустошеніе, и чадата му на скотски злоупотребиленія и на истрѣбленіе. Най-големитѣ ужаси ся извършвахъ въ срѣдъ домътъ му, въ срѣдината на отечеството му, въ Тракія. Положително може да ся каже че почти нѣмаше и нѣма Българскій домъ, който да не е билъ злоупотребенъ по единъ или по другъ начинъ. На едни воловетѣ бѣхъ откарани, на други домоветѣ ограбени и изгорени, други бѣхъ свирено бити почти до смъртъ, на други синоветѣ и дѣщеритѣ опозорени прѣдъ самитѣ имъ очи, на

други чадата въ робство откарани, а на други ближни роднини, съседни или пріятели свирепо злоупотребени или по нѣкой другъ начинъ онеправдани. Тѣзи продължителни ужаси развѣлнувахъ и най-заспалиятъ чувства на всѣкой Българинъ. Ужасъ и трепетъ ся въдари въ всѣкой Българскій домъ. Никой не знаеше да ли той, или любезната му жена, или милитъ му синове и дѣщери щѣхъ да осѣмнатъ или да замръкнатъ у дома му; защото на всѣка страна ставахъ грабенія, затварянія и убиванія, денемъ и нощемъ.

Какво щѣше да е уметвенното състояніе и поведеніето на просвѣщеній Англійскій, или на кой-да-е другъ, народъ въ такива обстоятелства? Какво щѣше той да усѣща и да прави ако Манчестеръ и околността му бѣхъ прѣобърнати на пепелъ, ако Англійски синове и дѣщери бѣхъ опозорени прѣдъ очитъ на родителитъ имъ, и ако невинни Англійски мъжѣ, жени и дѣца бѣхъ исклани на кунища и труповетъ имъ оставени на кучетата и на орлитъ? Какво щѣше онзи благороденъ народъ да чувствува, ако въ таквъ случай Германцитъ или Русситъ ся стараехъ да показватъ на свѣта че въ Англія не сѣ случили такива ужаси и че собствена Англія е френска областъ, защото въ Лондонъ и въ Манчестеръ има французи? Врѣме ли щѣше да е въ такива скърбни и ужасни обстоятелства да ся изучава характерътъ и поведеніето на онзи народъ? Ний не сме да не знаемъ нищо отъ Англійското естество, и нѣмамы никакво съмнѣніе какво щѣше да е усѣщаніето и поведеніето на онзи народъ, ако да прѣминеше прѣзъ такива ужаси.

При всичко това, обаче, нашій народъ имѣ зло-
честината да си осъди, защото въ такива обстоятел-
ства не билъ въздърженъ, кроткъ, благорасполо-
женъ и приветливъ.

Но нѣмаше ли нищо добро у Българскій на-
родъ? Ако и да е билъ за толкозь дълго врѣме
подъ гражданско и духовно робство, и ако и да е
дѣйствувалъ срѣщу най-голѣми прѣпятствія, пакъ
той е направилъ прѣзь минжлитѣ 20 години такъвъ
усиѣхъ какъвто малко други народи сѣ направили
въ толкозь късо врѣме. Ако и да плащаше огромни
данъци на Турското правителство и на Гръцкитѣ
владици, пакъ той посвяти и послѣдната си пара
за училищата си, на които гледаше като на самитѣ
избавители отъ угнетеніята и отъ низкото му съ-
стояніе. Правителството и духовенството не само че
не помагашъ на народа въ тѣзи му благородни стре-
мленія, но всѣческій ся стараешъ да му прѣпятству-
ватъ.

Горѣщата любовъ на народа за ученіе, обаче,
не можи да ся изгаси отъ непріятелитѣ, които сѣ
ирось гледахъ къмъ стремленіята му. За скоро по
градоветѣ и по селата ся отворихъ мъжски и дѣ-
вически свободни училища, въ които ся учѣхъ ча-
дата на най-сиромаситѣ както и на най-богатитѣ.
Горката сирота вдовица можѣше да праца и десетъ
чада, ако ги имаше, на училището безъ да заплащ-
защото всичко ся плащаше отъ общинската църко-
на касса. Че Българитѣ любятъ и отъивають уч-
нѣто, и че горѣщо желаятъ да ся усъвършенству-
ватъ свидѣтельствува и начинътъ по който тѣ по-
строяватъ училищата си. Въ всѣкой градъ и въ всѣ-

ко село училищното здание биваше най-хубавата сграда въ града или въ селото въ врѣмето когато то ся построяваше. Училищата сѣ ся построявали въобще на най-отличнитѣ мѣста въ града или въ селото, и Българинътъ съ благородна гордость ги посочваше на всякой странникъ.

Освѣтъ това, много младежи отиваха и отива-
ватъ въ Руссія, Австрія, и нѣкои даже въ Франция,
и Америка, за да се снабдяватъ съ по-висше обу-
зване, чрезъ което да могатъ да послужатъ на
себе си и на народа си. Като ся е дало случай на
Българчета, тѣ не сж били между най-долнитѣ уче-
ници въ Германскитѣ, Рускитѣ и Американскитѣ у-
чебни заведения, и професоритѣ на онѣзи училища
не веднѣжъ нито два пѣта сж свидѣтелствували за
способността и за доброто поведѣніе на Български-
тѣ младежи.

Безъ друго, съ слабій си умъ, ний ще кажа
че всичкитѣ тѣзи нѣща не говорятъ противъ
Толбозъ угнетенъ народъ какъвто е билъ,
Донѣкъ е Българскій народъ.

Не виадахъ ли нашитѣ строги критики тѣхъ качества у народа ни? Тѣ не можѣха да видѣтъ всичко, защото не бѣ врѣме за такива изискуванія. Но и колкото добро можѣха да видѣтъ, изискуваха отъ тѣхъ го тѣкуваха другояче. Г-нъ Фортисъ и неговите ся очудватъ на Българското благоденствие. Житиѣ на Българскитѣ селаци, казватъ тѣ, сравнени съ онѣзи на Власитѣ, сѣ като палати. Тѣхъ робство да бѣха принудени да дадатъ причина за нѣгоу, за стѣието, за зубавитѣ кашци, църкви и школи на Българитѣ. Да кажатъ че Турцитѣ нѣмаха тѣхъ

за Българитѣ, не можѣхъ, защото тѣ виждахъ че Турскитѣ училища по градоветѣ и селата въобще не бѣхъ друго освѣтъ прости колиби. По тѣзи причини тѣ заключихъ какъ това показва че Българитѣ били Евреи !

Иакъ повтарямъ, никой другъ народъ не е критикуванъ въ такива обстоятелства по такъвъ пристрастенъ начинъ, и азъ ся радвамъ като могъ да кажа че високопочитаемитѣ господа, Гладстонъ, Аргайлскій Дукъ, Фрименъ, Брайтъ, Мак-Коллъ и много други благородни души въ Англія осъдихъ тѣзи донисници.

Друга скърбна страна върху този прѣдмѣтъ че мнозина отъ тѣзи наши критици правѣхъ общи заключения отъ частни случаи. Ако почнемъ да съдимъ по този начинъ, ний трѣбва да заключимъ че Англійскій народъ е най-безнравственний и най-варварскій народъ на земното лице. Ако начинъ да опишемъ какво ся върши въ Ливерпулъ, въ Манчестеръ, въ Лондонъ и другдѣ въ Англія, то коситѣ на Българитѣ ще настрѣхнатъ. При това много отъ Англичанитѣ които сж посѣщавали нашето отечество не сж били такива щото да вдѣхнатъ на Българитѣ чувство на правдолюбіе и на нравственност. Тѣхното поведеніе е било едно отъ най-низскитѣ и най-достоосъждителнитѣ.

Трѣбва ли, прочее, да заключимъ че Англійскій народъ, като народъ, е тъй безнравственъ тъй грубъ и тъй варварски? Положително казвамъ, че това би било голѣма неправда къмъ онзи народъ. Ний сме видѣли и друго нѣщо въ Англія. Видѣли сме училища, коллегіи, университети, църкви, бол-

ици, сиротопиталища и разни други благодѣтели
заведенія, които навѣрно не говорятъ противъ този
народъ. Ний сме видѣли между този народъ чело-
вѣци нравствени, благорасположени и доброжела-
телни. Да кажемъ ли сега че този добри знакове
у Англійскій народъ непоказватъ друго освѣнъ че Ан-
гличанитѣ сж Евреи? Само онѣзи, които сж изгубили
умоветѣ си, могатъ да правятъ такива заключения.

Точно такава, обаче, е била логиката на нѣ-
кои отъ строгитѣ ни критици. Припознавами че у
нашій народъ има голѣмо зло, което всѣчески трѣб-
ва да се стараемъ да поправямы, и за това ще по-
говоря по-послѣ, но думата ми сега е, че начинътъ
по който нѣкои сж сѣдили и сѣдятъ за насъ, е билъ
свѣсъмъ несправедливъ и злонамѣренъ.

На свѣршваніе бихъ казалъ че ако просвѣщен-
на Европа искрено желае да узнае наздраво спо-
собността на Българитѣ, да ли тѣ обичатъ и мо-
гатъ да придобиватъ наука, и да ли сж способни
за самоуправленіе и за гражданската и религіозна
свобода, тя трѣбва да имъ даде добръ случай да
покажатъ себе си. *Лондонскій Таймъз* отъ 12/24
Януарій, 1879, казваше че Българскій народъ нико-
га по-напрѣдъ не е ималъ благоврѣміето да изрази
своитѣ си желанія и да покаже колко струва. Тога-
ва защо ся турятъ толкозь спънки прѣдъ позѣтѣ
на този младъ народъ, и защо той ся распокѣсва
на толкова части и тѣй ся раздробява веществен-
ната и нравственната му сила? На Турцитѣ сж си
давали много години и даже вѣковни благоврѣмја
за да ся покажатъ какви сж и тѣ най-бляскаво сж
ся показали. На Гръцитѣ, Власитѣ и на Сърбитѣ,

тоже, сж ся давали благоврѣмїя; защо да не ~~се~~ ^{сж} дадатъ и на горкитѣ Българи поце 10—20 ми^{ни} ~~ни~~ ^{ни} години за сжщото нѣщо? Послѣ, въ противенъ слу^{чай}, Европа твърдѣ лесно може да земе всичко ~~отъ~~ ^{отъ} ржцѣтъ имъ. До когато на единъ народъ не ся да^{де} ~~де~~ ^{де} случай за развитіе въ всѣко отношеніе, до тога^{ва} ~~ва~~ ^{ва} той все не ще има нито философи, нито отлич^{ни} ~~ни~~ ^{ни} и практични държавни мжжіе.

Свято-Стефанскій Договоръ.

Войната между Руссія и Турція ся свърши съ ~~ск~~ ^{ск}ключваніето на договора въ селото Свѣтій-Стефанъ, ~~близу~~ ^{близу} при Цариградъ, на 19/3 ій Фев. 1878. Мнози^{на} ~~на~~ ^{на} проглушихъ свѣта като казвахъ че този договоръ ~~бѣ~~ ^{бѣ} скроенъ по съвсѣмъ лъжовни начала, че повече^{то} ~~то~~ ^{то} отъ населеніето въ нѣкои окржжія които той о^б ~~б~~ ^бемаше били отъ други народности, а не Българи. ~~Че~~ ^{Че} Българія спорѣдъ него бѣ твърдѣ голѣма дър^{жа} ~~жа~~ ^{жа}ва. Читателитѣ знажтъ какъвъ е онзи договоръ ~~и~~ ^и азъ само ще спомѣнж че той съвсѣмъ малко раз^{ли} ~~ли~~ ^{ли}чаваше отъ программата на Цариградската Кон^ф ~~ф~~ ^ференція, която программа подписа и благороднїй ~~Лордъ~~ ^{Лордъ} Сализбери.

Българія спорѣдъ Св. Стефанскій договоръ раз^{ли} ~~ли~~ ^{ли}чаваше отъ Българія спорѣдъ Цариградската Конфе^р ~~р~~ ^ренція само по образъ, а не и по пространство. Нека земе челоуѣкъ Св. Стефанскій Договоръ, рѣше^{ні} ~~ні~~ ^{ні}ята на Цариградската Конференція и да прѣгледа ~~една~~ ^{една} карта добръ, и той ще ся увѣри на това.

Спорѣдъ Цариградската Конференція, въ Бъл^{га} ~~га~~ ^{га}рія влѣзвашъ цѣла Сѣверна Българія заедно съ

обружа, освѣнъ една малка частъ която ся даваше а Сърбія, цѣла Западна Тракія до Мустафа-паша-го-лѣмата частъ отъ Македонія, като ся прости-аше близу до Сѣресъ, до Охрида и на югъ отъ цѣлоя дори до Самарина. Голѣмото Нишско окръжіе гѣзваше въ Българія.

Спорѣдъ Св. Стефанскій Договоръ, Българія ся простираше на югъ отъ Сѣресъ дори до Архипелагъ, бемаше още по една малка частъ земя покрай Чер-о море, около Люле-Бургасъ и на Югъ отъ Охрида. По спорѣдъ този договоръ, въ Българія не влѣзваша цѣла Добруджа, Нишкото окръжіе и една частъ земя на Югъ къмъ Тессалія.

Тѣй щото колкото за голѣмината на Българія, руссія не наруши програмата на Цариградската Кон-еренція, която програма ся съчини отъ високи ѣржавни мъжіе на всичкитѣ сили, спомагани отъ нѣкого консули и други добрѣ увѣдомѣни лица. Слѣ-ователно, онѣзи които викахъ противъ голѣмината а Българія спорѣдъ Св. Стефанскій договоръ, или е знаехъ що говорятъ, или само отъ злоба противъ ась дѣйствувахъ така. Колкото да ли населеніето въ тѣзи Българія е повечето Българско това ще азгледати въ другъ членъ.

Турколюбци и Англійски Интереси.

Понеже често ся повтаря въ тѣзи книжка ду-тата „Турколюбци“, не ще е злѣ да ся каже какво наценіе има тя. Отъ състава на думата би ся раз-рало, че онѣзи на които тя ся прилага иматъ нѣ-оя особна любовъ къмъ Турцитѣ, но въ този слу-

чай значеніето ѝ не е такова. Паргіята въ Англія¹⁾ която ся нарича „Турколюбива,²⁾ може-би, има тол-козь любовъ за Турцитѣ и Черкезитѣ колкото имъ и за Иагагонцитѣ. Тѣ ся показватъ защитници на Турція не защото иматъ нѣкаква особна любовъ къмъ Турцитѣ, но защото мислятъ че чрѣзъ тѣхъ ще могатъ по-добрѣ да осигорятъ своитѣ интереси. Турколюбцитѣ сами ся прогласили това.

„Кримската война ся воюва,³⁾ казва единъ отъ тѣзи минимално-горѣщи Турколюбци, не съ намѣреніе да ся помага на Султана да угнетява Христіанскитѣ си подданици, нито да ся защищаватъ тѣ противъ него, но просто за да ся покровителствуватъ на нѣкои интереси въ Истокъ сръщо нападеніето на Русіи.⁴⁾ „*Лондонскій Таймъ* отъ 11-ий Мартъ 1878, казва сѣщото. Въ членовѣтъ на *Таймъ*, какъ то и на други вѣстници ясно ся е говорило че Англія е защищавала Турція просто за своитѣ частни интереси, а не отъ нѣкаква особна любовъ къмъ Турцитѣ. Въ една депеша Г-нъ Лейардъ казваше: „Политиката която до сега ни е правила да подкрѣпяваме Турція е за нашитѣ си цѣли, а не отъ нѣкоя отвѣлченна любовъ за Турцитѣ или за тѣхната вѣра. . . .⁵⁾ Сѣщото ся прогласили и министритѣ въ Англійскій парламентъ. „Нищо друго не трѣбва да принуди тѣзи или коя да е друга държава,⁶⁾ казалъ Лордъ Хуариклифъ, „да отиде на война освѣнъ своитѣ интереси.⁷⁾ Лордъ Биконсфилдъ говорилъ по сѣщій начинъ.

1) England's Policy In The East, отъ B. H. De Worms, стр. 49.

2) The Times, London, 19 Feb. 1878.

3) The Times, London, 18 January, 1878.

Всѣкой, който е слѣдвалъ поне отъ части какво сѣ говорили и вършили Турколюбцитѣ прѣзъ минхлитѣ три-четири години, е разбралъ добръ че ачалото, срѣдата и конецътъ на тѣхното Турколюбіе състоятъ въ частнитѣ нмъ интереси. Ако да сѣ ъберятъ отъ всичкитѣ писма, скаски, брошури и книги, които сѣ сѣ изrekli и писали само прѣзъ минхлитѣ три-четири години, думитѣ Англійски интереси,¹⁾ „Англійска честь,²⁾ „Англійска търговія,³⁾ то само отъ тѣзи три израженія бихъ сѣ напълнили много страници.

Г-да, Гладстонъ, Аргайлскій Дукъ и много други Англичани силно сѣ осѣдили тѣзи низка политика на правителството си и на Турколюбивата партия. Като говорилъ върху този прѣдмѣтъ въ Парламента, Аргайлскій Дукъ казалъ че „той никога не бѣ чувалъ да сѣ поддържа въ Парламента по-низко ученіе отъ това което първій министръ (Бисмънсфилдъ) изложилъ, че ній трѣбва да гледами само за своя си себелюбенъ и вещественъ интересъ, като да имаше никакъвъ нравственъ интересъ, или че като ній имамъ никаква работа съ него.“⁴⁾

Ній признаваме че Англія има интереси и че тя, както сѣка друга държава, е длѣжна да ги пази. Въ това никой съвѣстенъ чловѣкъ не може да осѣди нито Англійскій народъ нито неговото министерство. Тѣ иматъ право и сѣ длѣжни да палятъ своитѣ интереси както противъ всѣка друга държава тѣй и противъ Руссія. Но всѣкой видъ интереси и всѣкой видъ мѣрки за пазеніето на тѣзи

1) The Times, London, 18 January, 1878.

интереси иматъ разумни и справедливи граници. Щомъ като единъ народъ или едно правителство прѣскочи тѣзи разумни граници, тогава дѣлата за пазеніето на интереситѣ ставатъ неразумни, неправедни и безсвѣстни.

Мнозина отъ Турколюбцитѣ въ Англія прѣскачехъ разумнитѣ граници за пазечіето на своитѣ интереси, и точно въ това състои неправедността на тѣхнитѣ дѣла. Тѣ забравихъ че и другитѣ народи, както и тѣ, иматъ интереси и че сж длъжни да ги пазятъ. Тѣ забравихъ съвсѣмъ че и другитѣ народи сж длъжни да се стараятъ за развитіето на търговіята си и за прѣхраната на домохадіята си. Тѣ забравихъ че Българитѣ, Гръцитѣ и Арменцитѣ иматъ огнища които трѣбва да защищаватъ, и чадъ за които сж длъжни да промишляватъ. Англійскитѣ интереси, спорѣдъ тѣзи чуднозати Турколюбци с простиратъ по всѣка часть на Истокъ. Българскитѣ, Гръцкитѣ и Арменскитѣ огнища сж Англійски интереси! Понесже тѣ иматъ намѣреніе да построяватъ желѣзень пътъ прѣзъ Арменія за въ Индія, то горкитѣ Арменци трѣбва да се опростятъ съ огнищата си и да чакатъ каква ще бѣде заповѣдта за пазеніето на Англійскитѣ интереси. Ако нѣкой бѣдець Арменецъ иска да си купи нива или да направи къща за чадата си, той трѣбва да се допита до нѣкоя Англійска компанія или до нѣкой Англійскій министръ за да узнае прѣзъ дѣ ще мине бѣдѣщата желѣзница, тѣй щото да се не събори послѣ домътъ му!

Въ това, повтарямъ, е голѣмата неправда на Турколюбцитѣ. Тѣ дѣйствуватъ като че никой другъ народъ нѣмаше никакви права и интереси.

Европейска Независимостъ и Равновѣсіе на Силитѣ.

Турколюбцитѣ често говорятъ за нѣкаква си **«Европейска независимостъ»** и за нѣкакво си **«равновѣсіе на силитѣ»**. За тѣзи пѣща Лордъ Бикънсфилдъ спомѣнува и въ дългата си сказка, на 18-ий Юлій 1878, при завръщаніето си отъ Берлинскій Конгресъ.¹⁾

Не ще събрками, обаче, ако кажемъ че едно отъ най-незначущитѣ изреченія на тѣзи чловѣци състои въ думитѣ **«Европейска независимостъ»**. Или ако тѣзи думи иматъ нѣкакво значеніе, то Турколюбцитѣ трѣбва да сѣ най-последнитѣ чловѣци които да спомѣнуватъ за него. Ако независимостъта на Европа се заплашва отъ нѣкоя сила, то тѣзи сила не е никоя друга по самъ Англія, която е опасала Европа съ една верига отъ крѣпости и бронини кораби. Англійското правителство държи въ Гибралтаръ войници и тонове надъ главитѣ на Испанцитѣ, то държи въ Малта войници и тонове надъ главитѣ на Италианцитѣ, и сега поставя въ Кипръ и Суезскій каналъ войници и тонове надъ главитѣ на источнитѣ народи, и пакъ то не ся свѣни да говори че нѣкоя друга държава застрашава **«независимостъта на Европа»**.

Значеніето на думитѣ **«равновѣсіе на силитѣ»** е още по-трудно за разбираніе. Право да си кажемъ това израженіе не може да има никакво друго значеніе освѣнь че то е друго плашило чрѣзъ което

1) The Times, London, 19 July, 1878.

ся пазятъ многословутитѣ интереси на нѣкои западни държави, особно на Англія. Чуждото яйце, казва пословицата, е всѣкога по-големо. Нѣкои държавни мъжѣе ся видятъ да сж зели едни чудновати канони чрѣзъ които да мѣрятъ силитѣ, и колкото повече и да притурятъ на тѣхната страна, пакъ чуждата страна ся виждѣ да натегнува. Както спомяхъхъ, Англія е опасала почти цѣлій свѣтъ съ крѣпости, захванъла е Гибралтаръ, Малта, Кипръ, Суезскій каналъ и нѣкои други важни положенія, и пакъ тя най-много вика че нѣкои държави ся стараели да раздрусатъ канонитѣ и да развалятъ равновѣсіето на силитѣ!

По едно врѣме ній Българитѣ почти ся покланяхми на чужденцитѣ, като мислѣхми че всѣкой челоуѣкъ съ френски дрехи и съ капела (А ако той имаше очила и брада, то той биваше всезнающъ и прѣмъждръ), притяжаваше неограничено знаніе и че всѣкога биваше точенъ и справедливъ въ разсѣжденіята и утвърждаваніята си; но опитността прѣзъ послѣднитѣ години ни е понаучила съвсѣмъ другъ урокъ. Чудноватата логика и не зная какво да го кажиъ знаніе на нѣкои Турколюбци сж ни направили да поотворимъ очитѣ си и да разберемъ че нито дрехитѣ, нито очилата нито брадата прави главата да сжди справедливо и послѣдователно.

А най-трудното за разбираніе е, какъ ще се развали равновѣсіето на силитѣ чрѣзъ освобожденіето на Христіанскитѣ народи изъ подъ угнетителната и опустошителната власть на Султанитѣ и на тѣхнитѣ наши. До когато Турцитѣ царуватъ надъ чужди народи и ги истрѣбватъ на кунища, равно-

вѣсїето на силитѣ е въ правителното си състояніе, но щомъ ся спомѣне че погинувающитѣ трѣбва да ся поосвободятъ тогава нѣкои изведнѣжъ извикватъ, не! това ще развали равновѣсїето на силитѣ. Англичанитѣ всѣка година присѣдиняватъ голѣми области на държавата си, и това не покваря равновѣсїето на силитѣ; но ако Критъ, Епиръ и Тесалїя ся присѣдинѣхъ съ Гръція и образувахъ едно здраво кралство, ако България цѣла ся освободѣше и ся дадѣше случай на народа да ся развива правилно, ако на Армения ся дадѣше самоуправленіе, то тѣзи нѣща, казватъ чудноватитѣ Турколюбци, щѣхъ да развалятъ равновѣсїето на силитѣ!

Гръци въ Западна Тракія (Источна Румелїя) и въ Македонїя.

Прѣзъ минѣлитѣ двѣ-три години Гръцитѣ много сж говорили за голѣмата неправда която, спорѣдъ тѣхнитѣ мнѣнія, нѣкои отъ Европейскитѣ сили струвахъ противъ тѣхъ. Понеже притязаватъ че цѣла Тракія и Македонїя сж тѣхнин области, наслѣдіе отъ бацитѣ имъ, тѣ много негодувахъ и негодуватъ като гледатъ че нѣкои части отъ тѣзи области ся даватъ на Българитѣ. Тѣ намѣрватъ въ Тракія, Македонїя и въ Сѣверна България побългарени Гръци. Единъ Атинскій Историкъ писа една Българска Исторїя, въ която казва че едно врѣме Българскитѣ царѣ земали много Гръцки робіе и ги отведи въ земята си, които послѣ ся побългарили. По-голѣма часть отъ минимитѣ Българи въ Тракія и Македонїя казватъ Гръцитѣ сж потомци на побълга-

рени Гръци и трѣбва да влѣзатъ въ Гръція а не въ България.

Ний само ще кажемъ върху това че не знаемъ да ли може единъ историкъ да говори по-голямъ глупости отъ тѣзи. Голѣма частъ отъ Тракійскитѣ Македонскитѣ Българи били, спорѣдъ Роменитѣ, отъ Гръцко происхожденіе, но при всичко че повече отъ стогодишни старанія на Гръцкитѣ владци да ги прѣобърнатъ пакъ на Гръци, тѣ сж ся борили най-храбро за да ся избавятъ изъ ноктитѣ на Гръцкитѣ владци и на тѣхнитѣ съюзници. Българитѣ въ Турція сж били много по-угнетени отъ Гръцитѣ. Тѣ спорѣдъ Гръцитѣ, сж низеки мужици, но при всичко това, много Гръци въ Западна Тракія и Македонія ся борихъ юнашки съ самитѣ си братія Гръци за да ся отдѣлятъ отъ тѣхъ и да станатъ мужици. Българи и тѣй да бждатъ тѣкани и отъ Турски наши и аги и отъ Гръцки владци!

Друга тѣхна хитрость е че тѣ броятъ за Гръци и онѣзи Българи въ Македонія и нѣкои въ Тракія, които ся види още да припознаватъ Гръцкі Патріархъ, само за да избавятъ живота си. Начинътъ, по който Гръцкитѣ дѣйци и тѣхнитѣ подкрѣпители сж работили и работятъ въ това отношеніе, е най-достоосждителенъ.

Това завлеченіе на Гръцитѣ ни учи единъ доста важенъ урокъ. Като желаятъ несправедливо да завладѣятъ минимото си бащино наслѣдіе, Западна Тракія и Македонія, и като намираатъ че Гръцкото население въ тѣзи области сравнено съ Българското е незначително, тѣ прибѣгватъ до друго лукавство и ся стараятъ да убѣдятъ Европа че голѣма частъ

отъ Българитѣ по онѣзи области били побългарени Гръци, т. е. тѣ ся стараѣтъ, както всекога сѣ правили, да си присвояватъ и онова което не е тѣхно.

То ся знае че онѣзи дипломати и държавни мѣжѣ, които желаятъ дано да бѣхѣ били тѣзи нѣща тѣй, безъ друго бѣхѣ и сѣ готови да повѣрватъ Гръцкитѣ притязанія. Но голотата на тѣзи и други Гръцки хитрости е толкозь явна, щото никой безпристрастенъ наблюдатель и съдителъ не трѣбваше да ся измами върху този прѣдмѣтъ. Колкото явна обаче, и да е неправедността на горѣспомѣнатитѣ гръцки притязанія, пакъ нѣкои Европейци ги зѣхѣ доиѣждѣ подъ вниманіе и ги употребихѣ не за Гръцка но за своя полза.

Щомъ като ся почнѣ Руссо-Турската война разни изложенія начинѣхѣ да ся обнародватъ за населеніята въ Источна Румелія и Македонія. Много отъ тѣзи изложенія, до колкото знаемъ, сѣ били хитро приготвени, и тѣ направихѣ мнозина да кажатъ че като твърдѣ голѣма часть отъ населението въ тѣзи области е Гръцко, тѣ не бива да я устѣпятъ на Българитѣ. Прѣзъ 1876 Гръцитѣ издадохѣ за Европейска Турція една народоописателна карта въ която посочвахѣ че голѣма часть отъ Западна Тракія и Македонія сѣ населени отъ Гръци. *Лондонскій Таймсъ* забѣлѣжи тогава че Гръцитѣ не бѣхѣ прави, защото е явно, казвѣхѣ редакторитѣ, че населеніята, които картата тура за Гръци, сѣ Българи. На последно врѣме, обаче, редакторитѣ на онзи вѣстникъ изразяватъ друго мнѣніе.

Слѣдъ сключваніето на Св. Стефанскій договоръ, този вѣстникъ казваше: „Никакъ не е лесенъ въ-

... ПРЪТЪН НА-
... СЪЗНАВАТЪ СЪ
... БИВА ДА
... НА СМЪ НА-
... И ВЪЙ-У-
... ИЗДЪЛЪ КАБ-
... СЪКТО НЕ
... СЪЗНАВАТЪ

... в 1937 г. в
... в 1937 г. в
... в 1937 г. в
... в 1937 г. в

ББЛ—

SECRET

4-11-61

134.711

2132.11
1334.11

100-389110

11-11-1964

1. 1. 1.

...

• • •

•

100

•

•

2

2

стникъ казваше: Имаше едно плачевно отличіе за Българското племе. . . . , но България като народностъ ся създаде прѣзъ и чрѣзъ послѣдната война. Ако да е имало сѣщинска България, главнитѣ ѣ граници бихъ били явни и тогава би имало сравнително малко мъчнотѣи въ опредѣленіето прѣдѣлитѣ ѣ. Но Новата Държава трѣбва да ся създаде и Представителитѣ въ (Верлинскій конгресъ) ще иматъ прѣди всичко да рѣшатъ отъ какви елементи тя ще е съставена.¹⁾

Читателтъ вижда какви сѣ миѣніята на *Лондонскій Таймсъ* върху този прѣдмѣтъ и че тѣзи му миѣнія почиватъ върху допискитѣ на нѣкои негови дописници и на други изложенія отъ които нѣкои бѣхъ направени подъ наставленіята на Британското министерство, което заповѣдва на Г-на Лейарда да ся постараетъ да узнае сравнителното число на Гръцитѣ въ Тракия и Македоніи.²⁾ Колко точни и безпристрастни сѣ били тѣзи изслѣдованія на Г-на Лейардовитѣ дѣйци е явно отъ изика на *Лондонскій Таймсъ*. Отъ това е явно че или Г-нъ Лейардовитѣ изложенія не сѣ били точни, или редакторитѣ на *Таймсъ* говорятъ безсѣвѣстно. Ний приемами първото прѣдположеніе. Ний сми на миѣніе че редакторитѣ на *Лондонскій Таймсъ*, и мнозина други като тѣхъ, говорѣхъ онова което вървахъ за право и точно отъ свѣдѣніята които имъ ся давахъ. Тѣ повървахъ че твърдѣ голѣма часть отъ Христіанското населеніе въ тѣзи области е Гръцко.

1) The Times, London, 23 June 1878.

2) The Times, London, 15 March, 1878.

Лондонскій Таймсъ, както и много други казва че Българитѣ не трѣбва да ся наслаждаватъ съ иждивеніето на други народности, че тѣ не бива да зематъ онова което не е тѣхно. Добръ, ній сми напълно съгласни съ тѣхъ въ това мнѣніе и най-у-сърдно настояваами да ся приложи това правило както на Българетѣ тѣй и на Гръцитѣ. Както не е право за Българитѣ да ся наслаждаватъ съ иждивеніето на Гръцитѣ, тѣй също не е право и за Гръцитѣ да ся наслаждаватъ съ иждивеніето на Българитѣ. Всѣкой справедливъ чловѣкъ ще ся съгласи съ насъ върху това. Ній не исками чуждото. Българскій народъ не ся бори да прѣземе Гръцкото притяжаніе но да осигори своето си. И понеже Българско е онова което Българитѣ сѣ населявали и притежавали за много вѣкове, нека видимъ вкратцѣ каква е голѣмата частъ отъ Христіанското население въ спорнитѣ области. Нашитѣ доказателства не почиватъ върху нѣкои въображаеми и безосновни права, но върху неопровергаеми фактове.

Западна Тракія или Источна Румелія. — Както сми спомѣнѣли, Гръцитѣ и други подкрѣпители на една чужда политика намѣрватъ множество Гръци по всичкитѣ части на тѣзи областъ. По едно врѣме ся прогласи че повече отъ 40,000 Гръци жители на Пловдивъ протестирали противъ протестираніето на Българія до оный градъ.¹⁾ Съръ Стафордъ Норткотъ въ една дълга скаска върху Источній Въпросъ, на 8-ій Февруарин, 1877, казалъ: Когато говоримъ толкозь свободно за тѣзи голѣма Българія,

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 94.

ний трѣбва да издиримъ колко Гръцко населеніе ся намира въ разни части на онѣзи областъ. Въ нѣкои отъ голѣмитѣ градове има твърдѣ голѣмо число Гръцко населеніе. Казано ми е че само въ Пловдивъ има 50,000 Гръци.^{2 1)}

Добрѣ, този въпросъ може твърдѣ лесно да се рѣши по такъвъ начинъ, щото да не остане никакво съмнѣніе върху него, и Българитѣ съ отворени гръди и съ чиста съвѣсть сж готови за безпристрастно му рѣшеніе. Самото нужно нѣщо за рѣшеніето този въпросъ е прѣброяваніето на Българитѣ и Гръцкитѣ въ тѣзи областъ. Когато дойде смѣсената Комиссія въ Пловдивъ, Българското населеніе въ лицето на прѣдставителитѣ си, я моли да направи това, но Комиссіята не зѣ подъ вниманіе Народното прошеніе.

Ний ще кажемъ онова което знаемъ върху този прѣдметъ, и онѣзи които ся съмнѣватъ могатъ сами да испитатъ. Нека начнемъ отъ Западъ къмъ Истокъ.

Отъ Баня (Самоковска) дѣто начнува границата на Источна Румелія до Пловдивъ нѣма ни една Гръцка паланка и ни едно Гръцко село, нито има Гръцки фамилии въ нѣкое отъ селата на това голѣмо окръжіе, което заключава частъ отъ Самоковското окръжіе, цѣлото Татаръ-Пазарджикското и голѣма частъ отъ Пловдивското окръжіе. Въ самій градъ Пазарджикъ има около 50-70 Гръцки, Влашки или Гъркомански фамилии, а въ паланката Пещера, до политѣ на Доспатскитѣ планини, има около 150-200

2) Levant Herald, 22 Feb. 1877.

Влашки фамилии, които въобще сѣ ся борили за Гръци.

Въ Пловдивското окръжие има само двѣ Гръцки села, Воденъ и Кукленъ; три размѣсени съ Гръци и Българи, Станимака, Горно и Долно Арбанаси. Въ Пловдивъ има нѣколко Гръци, но ній положително казвами че ако въ този градъ ся намѣрятъ Гръци поне една пета часть отъ статистическата цифра на Лордъ Норткота то ній Българитѣ сми готови само-волно да прѣдадемъ въ ръцѣтъ имъ цѣла Источна Румелия.

Въ Карловското, Казанлъжкското, Чирпанското, Старо-Загорското и Ново-Загорското окръжия нѣма ни едно Гръцко село. Въ самитѣ градове, Карлово Казанлъкъ, Чирпанъ, Стара-Загора и Нова-Загора нѣма Гръци, освѣнъ дѣто въ нѣкои отъ тѣхъ ся намиратъ по нѣколко ханджии и хлѣбари отъ кѣтъ Янина повечето отъ тѣхъ безъ домове. Въ Сливенското окръжие има само едно полугръцко село, Акъ-Бунаръ. Въ Ямболското окръжие влизатъ шестъ седемъ села кѣтъ Одринско. Въ самитѣ градове Сливенъ и Ямболъ нѣма Гръци. Въ града Хаскюй има нѣколко гръкомански фамилии т. е. Българи които припознаватъ Гръцкій патриархъ. По приморската нивица на Черно море има нѣколко Гръци или Гагаузи, но числото имъ даже тамъ е твърдѣ малко сравнително съ Българитѣ.

Това като е тъй, ній ся очудвами на шумѣтъ който станъ за мнимата неправда на Гръцитѣ въ тѣзи область, която нѣкои дързнахъ даже да нарекатъ Гръцка, още и на дѣлата на Смѣсенната Комиссія въ Пловдивъ като тя рѣши да ся приеме и

Гръцкій языкъ за официаленъ въ областта. Да се турятъ Гръцитѣ наравно съ Българитѣ въ това отношение е да се направи голѣма неправда на послѣднитѣ. Ний никакъ не отъказами правото на Гръцитѣ, и не бихми осѣдили мѣрката на Комиссіята ако тя би рѣшила да се приима и Гръцкій языкъ въ правителството въ мѣста като Пловдивъ и Бургасъ, на примѣръ, дѣто има по нѣколко заселени Гръцки фамилии, но да се тури едно общо правило да бѣде и Гръцкій языкъ официаленъ въ цѣлата областъ е една отъ най-произволнитѣ мѣрки. Даже отъ икономическа точка зрѣнія, тѣзи мѣрка е осѣдителна. Въ такъвъ случай, ако въ Сливенъ, на примѣръ, има нѣкъ Гръцки търговци отъ нѣкъдѣ, правителството трѣбва да плати на Гръцкій тълкувателъ само защото може да се случи тѣзи Гръци да иматъ работа въ правителството. Това дѣло на Комиссіята не звучи по-сравежливо, може-би, отъ колкото щѣше едно рѣшеніе да се приеме Френскій или Германскій языкъ за официаленъ въ Англія, защото въ Лондонъ и другѣдѣ има нѣколко хиляди, Френци и Германци. Това е същото като да се направи законъ да се приеме Китайскій языкъ за официаленъ въ Съединенитѣ Държави и Америка, защото въ Калифорнія има нѣколко стотини хиляди Китайци.

Македонія. — Нѣкои казахъ че Берлинскій договоръ твърдѣ точно теглилъ линіята между Гръцитѣ и Славянитѣ, и че Македонія била Гръцка областъ, която рано или късно трѣбви да се остѣпи на Гръции. Едно отъ най-чуднитѣ нѣща, обаче, на онѣзи които добръ знаехтъ населеніето на тѣзи о-

власть е да ся утвърдява че Берлинскій договоръ право е раздѣлилъ Гръцкитѣ и Славянскитѣ земи и населенія.

Както казахъ по-горѣ, този въпросъ може да ся рѣши твърдѣ лесно, стига само да сме безпристрастни и свободни въ дѣлото. Самото нужно нѣщо е да ся узнае точно каква Христіанска народность населява тѣзи областъ. Въ прѣгледваніето на населеніето е не обходимо потребно да ся пази едно правило, което е никаква сила, гражданска или духовна, не бива да ся употребява за да ся прѣнестува на свободното проглашеніе на жителитѣ по градоветѣ и по селата.

Нека видимъ вкратцѣ какво е Христіанското населеніе въ тѣзи областъ. Азъ ще говоря онова което съмъ изслѣдувалъ и онова което други свидѣтелствуватъ върху този прѣдмѣтъ. Нека почнемъ отъ Сѣверъ къмъ Югъ.

Въ Джумалійското окръжіе нѣма Гръци, освѣнъ нѣколко търговци отъ къмъ Тессалія.

Въ Разложкото окръжіе има единъ градъ Мехомія и 12 села. Отъ тѣзи села, 6 сж чисто Български, отъ които само Банско има около 850 къщи; 5 сж смѣсени съ Българи и Турци, но първитѣ прѣудолѣватъ, и едно е чисто Помачко. Въ самій градецъ, Мехомія, населеніето е съставено отъ Българи и Помаци. Гръцки домочадія нѣма ни въ едно отъ селата. Въ градеца може да има нѣкои ханджии отъ Янина. Забѣлѣжвамъ че това бѣ населеніето на онова окръжіе прѣди разореніята прѣзъ Ноемврій, 1878.

Въ града Менликъ има нѣкои Гръцки или Гръкомански и Влашки домочадія, но по селата Христіанското населеніе е исклучително Българско.

Въ Неврокопското окръжіе, до колкото знамъ
и сѣмъ можиль да испитамъ, има само едно Гръцко
се ло, Лелево, между Неврокопъ и Сѣресъ; но и въ
не него жителитѣ сѣ Мухамеданци, ако и да говорятъ
Гръцкій языкъ. Въ самий градъ Неврокопъ има нѣ-
кѣ колко гръцки или гръкомански домочадіа. На пѣти
между Неврокопъ и Сѣресъ има само едно гръцко
село, Зеляхово.

Въ града Сѣресъ има доста гръци, но повече-
то сѣ гръкомани. На Истокъ отъ Сѣресъ има нѣкои
Гръцки села, но на сѣверъ и на западъ отъ този
градъ Христіанското населеніе е почти исклучител-
но Българско. Като тръгнешъ отъ Сѣресъ за Солунъ
на лѣвата страна има доста Гръци, но на дѣсната
страна населеніето е Българско. На пѣти между
тѣзи два голѣми градове, Сѣресъ и Солунъ, има са-
мо едно Гръцко село, Гювезна, а близо до пѣти има
още три повечето Гръцки села. Въ града Солунъ и-
ма много Гръци но въ окръжіето Христіанитѣ сѣ
почти все Българи.

Христіанското населеніе въ Авретъ-Хиссарското,
Воденското, Битолското, Прилѣпското, Велеското,
Скопското и Щипското окръжіа е почти исклучи-
телно Българско, освѣнъ дѣто тукъ-тамъ има Власи
и по градоветѣ нѣкои Гръкомани и Гръци търговци
отъ къмъ Тессалія или другдѣ. Една рѣка, Кара-
Азмакъ, която ся влива въ Солунскій заливъ на за-
падна страна, въ долноте си теченіе твърдѣ добръ
раздѣля Гръцитѣ отъ Българитѣ. На дѣсната стра-
на населеніето е повечето Гръцко, а на лѣвата почти
исклучително Българско.

Това, вкратцѣ, е което ній знаемъ за Христіан-

ското население въ Македонія. Сжщото свидѣтельствовать и мнозина иностранници които сж имали случай да изслѣдувать прѣдмѣта. Нека спомянемъ нѣкои отъ тѣхъ.

Никой свѣсенъ чловѣкъ не може да обвинява Французскій консулъ, г. Лежанъ (Legéan) и Берлинскій професоръ, Г-нъ Кипертъ (Kiepert) за Български дѣйци, нито може нѣкой да утвърди че тѣ бѣхъ невѣжи и злѣувѣдомени върху онова което писахъ за народността въ Европейска Турція. Тѣхнитѣ народоописателни карти напълно потвърждаватъ онова което казахъ за Христіанското население както въ Тракія тѣй и въ Македонія.

Прѣзъ 1876 нѣкои Англійски вѣстници и периодически списанія обнародвахъ списанія за разнитѣ народности въ Европейска Турція. Нѣкои отъ тѣзи списанія сж били „The Leisure Hour“ и „Illustrated London News.“ Нѣкои отъ членовѣтъ сж обнародвали въ особна книжка съ заглавіе „Славяни и Турци“. Слѣдъ като говори за Сѣверна Българія, писателтъ казва слѣдующето за Българитѣ въ Тракія и Македонія:

„До сега ний сме говорили за собствена Българія и за разнитѣ населенія на тѣй наречената областъ, но страната населена отъ Българитѣ е много по-голяма областъ (отъ собствена Българія) . . . Областьта Румелія която заключава древни Тракія и Македонія, е повечето чисто Българска . . . Българитѣ, наистина, сж разпръснати по цѣлата страна отъ Дунава до Архипелагъ, и отъ Черно море до Албанія и до ширѣшина Гръція. Броени отъ петъ до шесть милліона, тѣ сж най-многочисленното и най-важното племе въ Европейска Турція.“ Този спис-

сателъ раздѣля България на петъ части. Първо Добруджійска България; второ Дунавска България съ главни градове Руссе и Видинъ; трето Горня България съ главенъ градъ София; четвърто Задбалканска България, въ която влѣзва Загорско, съ главенъ градъ Пловдивъ, и пето Македонска България.¹⁾

Можемъ безъ всѣко двоуміе да кажемъ че никой другъ иностранникъ не знае населеніята на Турція толкозъ добръ колкото Американскитѣ миссіонери, които сж били въ тѣзи държава близо за 60 години, а въ България за повече отъ 20 години. Мнозина отъ тѣхъ старателно ся изучавали Българскій языкъ и трудили сж ся да узнажтъ добръ дѣ живѣжтъ Българитѣ тѣй щото да можжтъ да работжтъ по между тѣхъ. Никой не може да обвинява тѣзи челоѣци че тѣ ся старажтъ да образуватъ Американска държава отъ Българитѣ, и че сж Руски дѣйци които работжтъ за простираніето на Руската имперія до Сръдиземно море. Както по другитѣ страни на свѣта, тѣй и въ България тѣхната работа е просто да проповѣдватъ Евангеліето на челоѣцитѣ и да ся старажтъ за просвѣщеніето на разнитѣ народи. Понеже не сж нито Руски, нито Англійски, нито нечій други дѣйци, и понеже тѣ най-добръ ся изучили кои области населяватъ Българитѣ, то тѣхното свидѣтелство е едно отъ най-важнитѣ върху този прѣдмѣтъ. Азъ ще дамъ писменното свидѣтелство само на трима отъ тѣхъ.

Г-нъ Я. Ф. Кларкъ, отъ Самоковъ, който толкозъ е работилъ между страдалцитѣ въ Тракія отъ всѣ-

1) Slavs and Turks, London, стр. 93.

кой народъ и до нѣждѣ въ Македонія, и който щѣше да изгуби живота си въ тѣзи си старанія, въ едно писмо отъ Джумая, 30-ий Януарія, 1879, при друго, казва: „Прѣзъ посѣщеніята ми въ Разложко-окръжіе, и когато съмъ билъ въ Джумая, азъ съмъ забѣлѣжилъ почти съвършенното отсъствие на Гръцкій элементъ въ населеніето. Нѣкои отъ жителитѣ на тѣзи мѣста сж търговци които ходятъ дори до Солунъ и свободно говорятъ Гръцкій языкъ, но тѣ потвърдивать че сж, и сж чисти Българи. Домочадіята имъ не разбиратъ нищо отъ Гръцкій языкъ. Азъ често си припомямъ какво единъ мой другаръ миссіонеринъ въ Пловдивъ ми казваше прѣди нѣколко години. Той бѣше увѣренъ че массата на Христіанското населеніе въ оизи градъ бѣ Гръцко, защото тѣ употрѣблявахъ Гръцкій языкъ, но едно подробно прѣброяваніе на жителитѣ отъ къща въ къща доказа че четири пети бѣхъ чисти Българи, и че по-големата часть отъ остатъка бѣхъ отъ Българско произхожденіе. Като жителъ въ Пловдивъ за 10 години, и като добръ съмъ запознатъ съ населеніето, азъ съмъ убѣденъ че това бѣ истината — поне прѣди построеніето на желѣзницата, отъ което врѣме насамъ нѣкои Гръци сж ся заселили въ Пловдивъ отъ други мѣста. Тѣй сжщо съмъ увѣренъ че *Гръцкото населеніе въ Македонія е твърдо малко сравнено съ Българитѣ*. . . . Между бѣжанцитѣ отъ Македонія има около 4,000 души въ Джумая, отъ чинто фамилии азъ съмъ написалъ около 3000 души. Отъ тѣзи може би че деветъ десети отъ мжжіетѣ говорятъ Гръцкій языкъ, но тѣ сж отъ чиста Българска кръвъ. Види ся че многото Гръци, отъ Яни-

на и отъ други мѣста, които дохождатъ по тѣзи мѣста за търговія сж направили нѣкои чужденци да мислятъ че населеніето е Гръцко. Тѣ (Янинци и други) сж държали повечето ханове дѣто пѣтници-тѣ можѣхъ да ся срѣщнатъ съ тѣхъ. Тѣ бѣхъ винопродавцитѣ въ Батакъ когато съсипаното село ся построяваше прѣди двѣ години. Тѣхнитѣ фамилии повечето сгоятъ у дома си, дѣто тѣ си ходятъ всѣ-кои двѣ-три години.²

Г-нъ Н. Х. Хаузъ, тоже Американскій миссіонеринъ въ Самоковъ, който е билъ по нѣкои страни въ Македонія, като ми пише на 7-ий Мартъ, 1879, при друго казва: „Свидѣтелството което азъ съмъ можилъ да съберѣ ся види да не оставя никакво съмнѣніе че множеството отъ Христіанското население у Македонія въ границитѣ на Свято-Стефанскій Договоръ е Българско. И въобще оиѣзи които ся казватъ Гръци сж или Власи или погрѣчени Българи.“

Не вѣрвамъ че има другъ иностранникъ който да знае населеніето въ Македонія толкозь добръ колкото Г-нъ Я. В. Беардъ, Американскій миссіонеринъ въ Битоля. Той е живѣлъ по оиѣзи мѣста шестъ години, училъ е добръ Българскій и донѣхъдѣ Турски языкъ, пѣтувалъ е много пѣти по разни страни изъ Македонія и е ималъ сношеніе съ разнитѣ разряди на обществото. Неговото свидѣтелство върху този прѣдмѣтъ е слѣдующето.

Прѣзъ 1878, слѣдъ като ся подписа Свято-Стефанскій Договоръ, той писа на единъ другъ Американскій миссіонеринъ въ Цариградъ тѣй: „Не знамъ да ли Битоля влѣзва (спорѣдъ договора) въ Бълга-

рія, но ако ся гледа населеніето, то е почти исключително Българско.³

Въ едно писмо отъ 10-ий Мартъ, 1879, Г-нъ Беардъ ми казва: „Ако земешъ за правило домашній языкъ, азъ не мисля че между не мюслиманското населеніе въ Битолската каза има повече отъ 125 чисто Гръцки домочадія. Съмнявамъ ся дали въ Прилѣпската каза има 10 Гръцки домочадія. Въ Тиквишкото има, може би, около 12 домочадія (всички странници). . . . Воденското окръжіе е почти съвършено Българско, ако повечето и да сж Гръкомани. Въ Велесъ може би да има около 10 Гръцки домове, а въ Шинъ около 25. Колкото за Радовичъ, Струмица и Дойранъ, вий знаете че българското населеніе поне прѣдолѣва.

„Ако за Гръци броишь Еллинитѣ, Арнаутитѣ и Власитѣ, тогава числото имъ става по-големо, нъ пакъ сравнително (съ Българското) то е твърдѣ малко.

„Ако съ Гръци ся разбиратъ всички оиѣзи кои то припознаватъ Гръцкій Патріархъ за свой духовенъ глава, тогава Гръцитѣ въ тѣзи страна сж почти на равно съ Българитѣ, и може би повече отъ Българитѣ.³

Г-нъ Беардъ ми забѣлѣзва че той не дава точна статистика за Гръцитѣ по оиѣзи мѣста, но това е доволно да покаже на читателя колко малко Гръци има по оиѣзи мѣста. Даже ако да увеличихми горнитѣ числа по съ 10, пакъ Гръцкото населеніе сравнено съ Българското би било почти незначително.

Читателитѣ виждатъ, че Американскитѣ мис-

сіонери напълно потвърдяватъ Берлинскій професоръ, Г-нъ Киера, и други безпристрастни изследуватели върху този прѣдмѣтъ. Никакво съмнѣніе, прочее, не остава че Христіанското населеніе както въ Западна Травія тѣй и въ онѣзи частъ на Македонія, която спорѣдъ Св. Стефанскій Договоръ влѣзваше въ Българія, е почти изключително Българско. Границитѣ на Българія сж точно и явно опрѣдѣлени. Фактътъ че нѣкои Българи въ Македонія още припознаватъ Гръцкій Патріархъ за свой духовенъ глава не доказва нищо противъ Българитѣ, защото думата ни не е за религіозни наименованія, но за народности, и защото онѣзи Българи повечето силломъ ся принудени да припознаватъ онзи патріархъ; тѣ правятъ това само за да избѣгнатъ страшни угнетенія и прѣдательства отъ аги и отъ владиици.

Отъ това що съмъ казалъ до сега става явно **да ли** Берлинскій Договоръ е теглилъ точно ливията между Гръцитѣ и Славянитѣ. Краткото ни разследваніе доказва неопровергаемо колко голѣма неправда този договоръ прави на Българскій народъ. Нѣкои сили прѣдадохъ тѣзи Български области сега на Турція, а по-послѣ може да се опитатъ да прѣдадѣтъ нѣкои отъ тѣхъ на Гръція, на Австрія или на нѣкоя друга държава, но дѣлото не е и не може да бѣде справедливо по причина че държавни мѣжѣ сж го извършили, нито по причина че Българитѣ може да не сж възможни да пазятъ огнищата си. Неправдата си е все неправда, и ній бихми ся отправили къмъ съвѣститѣ на онѣзи народи чийто държавни мѣжѣ ся стараѣтъ, безъ никаква праведна причина, за съениваніето на нашій народъ.

То ся знае че населеніето въ нѣкои мѣста по край Архипелагъ е повечето Гръцко, но това не до казва почти нищо сръщо простираніето на Българското Княжество до онова море, защото въ свѣтъ нѣма държава у която да нѣма тукъ-тамъ нѣко села на които жителитѣ да сж отъ народъ различенъ отъ владѣющето племе. Въ всички такива случаи ся гледатъ общето болшинство, естественнитъ граници, и нуждитѣ на страната за съществуваніе и за развитіе.

Умѣстно е да забѣлѣжимъ колко измамени с били Гръцитѣ. Отъ думитѣ на *Таймсъ* и на другъ вѣстници, и отъ поведението на Англійскитѣ министри къмъ Гръцитѣ прѣзъ врѣмето на войната с разбираше че Англія бѣ запалена отъ любовъ къмъ Гръція и че бѣ готова да ѝ помага, но Гръцитѣ сами знахтъ какво е било поведението на Англійскитъ прѣдставители въ Бер. Конгресъ и на Лондонското министерство слѣдъ оъзи конгресъ. Любовта и Турколюбцитѣ къмъ Гръцитѣ е точно такава какъто е била любовта имъ къмъ Турцитѣ. Тѣ употребихъ Гръцитѣ само като сръдство да постигнатъ своитѣ си цѣли противъ Българитѣ и нищо повече. Лордъ Биконсфилдъ при завръщаніето си отъ Бер. Конгресъ говорѣше за Гръцката „мегали идея“ и такъвъ начинъ, щото направи почти всичкитѣ членове въ Дома на Лордоветѣ да ся смѣхътъ до ушъ. *Лонд. Таймсъ* отъ 11-ий Мартъ, 1878, явно казва че Англія подкрѣпяше Гръцитѣ само защото искаа да намѣри на Истокъ другъ стражъ (пазвантинъ) и своитѣ интереси освѣтъ Турцитѣ.

Раздѣленіето на Българія.

Този е най-скърбнѣи прѣдмѣтъ за разгледваніе-
на всѣкой Българинъ, защото неправдата която
е сторена на народа му въ това отношеніе е твърдѣ
голяма. Отъ каквато точка зрѣніе и да разгледва-
ми въпросъ, колкото мѣсто и да даваме на инте-
реситѣ на нѣкои държави, нѣй не можемъ да си
разяснимъ какъ можихъ държавнитѣ мѣжѣ (въ Бер-
линскій Конгресъ да извършатъ такова несправедно-
дѣло и да распожсатъ народа ни по този начинъ.
Трѣбва да помнимъ, обаче, че това злощастно рас-
пожсване се извърши главно отъ Англія още прѣ-
ди Конгреса, и прѣдставителитѣ на другитѣ сили
само потвърдихъ извършеното дѣло.

Читателитѣ знаатъ Берлинскій Договоръ, и
Англо-Руското съгласіе извършено прѣди събраніето
на Берлинскій Конгресъ, и азъ нѣма да дамъ тѣзи
документи, но само ще направя нѣколко забѣлѣж-
ванія върху несправедността на извършеното дѣло.
Посочихъ по-прѣди че Христіанското населеніе въ
Българія, включително южнитѣ области, е почти ис-
ключително Българско, тъй щото сега нѣма да го-
воря освѣтъ за раздѣлена *Българія*.

Щомъ като станахъ извѣстни условіята на Св
Стефанскій Договоръ, Турколюбцитѣ въ Англія и
другдѣ почилахъ да викатъ че Българія ставала
голяма държава. Лордъ Бикнесфилдъ и подкрѣпите-
литѣ му се рѣшихъ да се бѣхтъ ако Руссія и дру-
гитѣ сили не се съгласяхъ съ тѣхъ за намалѣніе-
то и раздѣленіето на Българія. За това тѣ неспра-
тихъ силна флота въ Мраморно море и призвахъ го-

лѣма часть войска даже отъ Индія. Въ окръжното си писмо отъ 8/20-ий Мартъ 1878, Лордъ Сализбери силно протестираше противъ величината на Българія, спорѣдъ Св. Стефанскій Договоръ.¹⁾ Даже *Лондонскій Таймсъ*, който въобще е билъ справедливъ въ сѣжденіята си и е говорилъ много добри думи за нашия народъ, почина да настоява че гравициѣ на онѣзи Българія не можѣхъ да ся пріематъ отъ Англія. Колкото за *Дейли Телеграфъ* и за други вѣстници отъ този родъ, тѣ не можѣхъ да намѣрятъ по-горчиви думи, съ които да изразятъ своето негодование върху този въпросъ. Тѣ говорѣхъ тѣй като че въ Българія влѣзваше и Лондонъ.

Никое друго правителство не направи такива заявленія противъ Св. Стефанскій Договоръ, особно противъ Нова Българія, и никое друго правителство не туряше толкозъ сѣньки за събираніето на Берлинскій Конгресъ, колкото Англійското. Когато не можѣхъ да намѣрятъ поне повидимому свѣсна причина да турятъ прѣдъ нозѣтъ на Руссія, нѣкои отъ тѣзи чудни чловѣци исковавахъ „технически права.“ Всичкиѣ други сили тихо казвахъ че спорниѣ точки на Св. Стефанскій Договоръ щѣхъ да ся рѣшатъ въ Конгреса. Даже Австрія, която и самитѣ Англичани припознаватъ че най-много ся интересува въ границитѣ на Българія, тихо чакаше за Конгреса да нареди всичко. Много вѣстници въ Англія силно осѣдихъ Австрія за това ѣ слѣпо, спорѣдъ тѣхъ, равнодушіе къмъ жизненнитѣ ѣ интереси които Св. Стефанска Българія туряше въ опасность. Да-

1) Зорница, 6 Априлѣй, 1878

же брошури ся печатихъ въ Англія които посочвахъ опасноститѣ и длѣжноститѣ на Австрійското правителство. Турколюбцитѣ ся показвахъ ужъ като четѣ много ся грижѣхъ за интереситѣ на Австрія и ся стараехъ да отворятъ очитѣ ѣ върху голѣмата ѣ опасность. Въ сѣщето врѣме министерството въ Лондонъ и Съръ Х. Елліотъ въ Віена дѣя елно работѣхъ. Шумѣтъ който станъ въ Англія върху този прѣдметъ бѣ чуденъ и най-неправеденъ.

Като ся боехъ че другитѣ сили щѣхъ, може би, да одобрятъ границитѣ на Българія, Турколюбцитѣ треперѣхъ отъ Берлинскій Конгресъ. По едно врѣме, обаче, тѣ почихъ да ся утѣшаватъ, като видѣхъ че министерството имъ сполучи да прииде донѣкъдѣ на своя страна Австрійското правителство. Като говорѣше върху случайноститѣ, *Таймсъ* казваше: „Тѣзи разсѣжденія сѣ доволни да изяснятъ защо такава въздържна държава като Австрія ще ся съгласи въ този случай съ такава независима държава като Англія да протестира противъ прѣдложеніята на Руссія относительно до Нова-Българія.“¹⁾ „Австрія ще бѣде странно слѣна за интереситѣ си, ако да не присѣдени своего вліяніе на нашето. . . . Главното възраженіе, безъ съмѣніе, ще ся направи за земното пространство и за конституціята на Нова-Българія. . . . Австрія едвамъ може да е слѣна за злинитѣ които такава Българія би направила на нейнитѣ интереси.“²⁾ Въ броя си отъ 27-ій Мартъ, редакторитѣ на *Таймсъ* казвахъ,

1) The Times, London, 14 March, 1878.

2) The Times, London, 25 March, 1878.

че България, отъ какъвто и да е видъ и отъ каквато и да е величина, би била нѣщо ново и чудновато сътвореніе, една нова планета въ Источна Европа съ никакви обѣщанія за въ бъдъщото, освѣнъ да смуцава и да безпокои свѣта.

Всичкитѣ тѣзи шумове въ Англія бѣхъ да приготвятъ духоветѣ тѣй щото да може да си сполучи въ Конгреса нѣщото което Англійското правителство най-горѣщо желаше, намаленіето и расподѣленіето на България.

Ний знаемъ че въ онѣзи държава имаше множество които не одобрявахъ това направленіе на правителството си и на подкрѣпителитѣ му. «Докolkото Рускитѣ условія ся извѣстни, чий не можемъ да видимъ въ тѣхъ никоя справедлива причина за военнoлюбивата треска която ся види да нараства въ това отечество» (Англія). ¹⁾ «Руссія не прѣдлага нищо,» казваше редакторътъ на *Спектейтръ*, «което, поне по начало, ний не сме ся старали да придобіемъ отъ Турція въ Цариградската Конференція минклата година.» По сжщій начинъ говорѣхъ *Дейли Нюзъ* и нѣкои други вѣстници. Даже въ министерството имаше мжжіе противни на намаленіето и раздѣленіето на България. Добрѣ ще е за читателитѣ да прочетатъ пакъ словото на Лордъ Дерби върху този прѣдмѣтъ. ²⁾

Турколюбивата партія, обаче, толкозъ ся усили по онова врѣме, и при тоза Австрія зѣ страната на Лордъ Бикънсфилда, тѣй щото Англійското прави-

1) The Echo, 1 March, 1878.

2) Зорница, 20 Юлій, 1878.

телство сполучи въ злокобнитѣ си кроежи противъ злощастното наше отечество. Лордъ Бикънсфилдъ и Лордъ Сализбери раздѣлихъ Българія прѣди да влѣзатъ въ Берлинскій Конгресъ. Чрѣзъ Англо-Руската Конвенція ¹⁾ Лордъ Сализбери облиза онова което бѣ подписалъ въ Цариградската Конференція. Това е едно отъ най-чудноватитѣ и най-непослѣдователнитѣ дѣла на тѣзи държавни мѣжје.

Като Англійското правителство прогласи че ще ся бие ако Руссія не склонеше на исканіята му за раздѣленіето на Българія, като Австрія зѣ страната на Англія върху този прѣдмѣтъ, и като никоя отъ другитѣ държави не бѣ готова да ся бие срѣщо Англія и Австрія за Българія, то Руссія намѣри за благословно да склони на исканіята на тѣзи двѣ държави, защото другояче тя щѣше да е принудена да ся бие срѣщо три сили: Англія, Австрія и Турція, въ който случай крѣвопролитіята и ужаситѣ щѣхъ да ся огромни, а слѣдствіята неизвѣстни. И тъй злощастна Българія ся раздѣли главно отъ Англія. Австрія не одобряваше простираніето на Българското княжество до Архипелагъ, но то изначало си мълчѣше и не щѣше да направи никакви явни заявленія ако да не бѣ Англія.

Когато Лордъ Бикънсфилдъ и Лордъ Сализбери ся завържихъ въ Англія, тѣ всхитително прогласихъ прѣдъ подкрѣпителитѣ си че сполучили въ Конгреса да повърнатъ на Турція двѣ-трети отъ земята която Св. Стефанскій Договоръ отнемаше отъ нея, и че това било послѣдното опитваніе да спа-

1) Зорница, 15 Юній, 1878.

схтъ тѣзи държава. Прѣдставителитѣ въ Берлинскій Конгресъ, казалъ Лордъ Бикънсфилдъ, «сж повър-
нжли на Султана двѣ-трети отъ земята която щѣше
да образува голѣмата Българска държава. Тѣ сж му
повърнжли повече отъ 30,000 четв. землеописателни
мили земя и два милліона и половина народъ. Онѣ-
зи часть земя е най-богатата въ Балканитѣ, дѣто
населеніето е едно отъ най-богатитѣ, най-даровити-
тѣ и най-вѣрноподданиитѣ негови подданици.» ¹⁾

Други нѣкои израженія на Лордъ Бикънсфилда
сж още по-грозни, но тѣзи сж доволни да покажатъ
сж какви чувства е билъ и е въодушевенъ този дър-
жавенъ мъжъ. Само въ това му слово, обаче, и само
въ това кѣсо извлѣченіе отъ словото му има явни
неистини. Истина е че отсѣкохъ часть отъ Българіи
и я дадохъ на Турція, истина е че нѣкои отъ тѣ
зи области сж един отъ най-богатитѣ, но чиста е
явна неистина е че населеніето на тѣзи области е
едно отъ най-вѣрноподданиитѣ на Султана. Въ ска-
скитѣ на тоя държавенъ мъжъ често се срѣщатъ
таква неистини утвърдиванія. Отъ думитѣ му мо-
гжтъ да се направятъ само двѣ заключенія, или че
той нѣма точни познанія за работитѣ въ Турція,
или че пристрастно говори.

Не ще е безмѣстно да спомѣнемъ че Турція
слѣдъ Берлинскій Конгресъ не е по-голѣма отъ Тур-
ція прѣди онзи Конгресъ. Англійскій министръ не
можѣше да се похвали че бѣ увеличилъ Турція. На
Султана, наистина, се повърнхж нѣкои Български
области, но отъ земята му свършено се отнехж

1) The Times, London, 19 July, 1878.

други области въ Тессалія, а за Битръ, за Босна и за
Херцеговина никой не би утвърдявалъ че тѣ сж по-за-
висими отъ Султана отъ колкото е Сѣверна България.

Английскитѣ прѣдставители ся хвалѣхж още,
че дѣлото имъ въ Берлинскій Конгресъ правило го-
лѣма „честь“ на Англія и че чрѣзъ Бер. Договоръ
сѣ осигорявалъ „траенъ миръ.“ Ако е „честь“ да
сѣ поставятъ убиинци върху сжщитѣ людіе чинто си-
нове и дъщери тѣ погубихж или опозорихж, тогава
ни ній сми съгласни че Берлинскій Договоръ прави
„голѣма честь“ на Англія. Колкото за трайния миръ
чудно ще е ако има безпристрастенъ и разуменъ че-
ловѣкъ, добръ запознатъ съ работитѣ въ тѣзи стра-
ни, който да мисли че е възможно да сѣ постигне
такова нѣщо чрѣзъ нарѣдбитѣ на Берлинскій До-
говоръ.

Нека разгледами вкратцѣ нѣкои точки на Бер-
линскій Договоръ.

Расподѣленіето и наименованіето. — Отдѣле-
ніето на сръдня България отъ сѣверна нѣма никаква
друга цѣль освѣнь да распожъса наший народъ тѣй
щото да не може той да бѣде едно съединено и
здроо тѣло. Ослабяваніето на народа ни е било
главното подбужденіе на олъзи които извършихж то-
ва дѣло противъ насъ. Виковеѣ за Гръцки и дру-
ги интереси въ тѣзи область не сж били друго о-
свѣнь сръдства чрѣзъ които да може да сѣ придо-
біе подпорката на една часть отъ народа въ Англія
и на нѣкои прѣдставители въ Конгреса.

Дѣлото е най-достоосждително. То е извърше-
но противъ законитѣ на челоѣчеството и противъ
законитѣ на Бога, който ни учи че едно отъ най-

благословенитѣ нѣща за братія е да живѣятъ тѣ заедно. Берлинскій Договоръ потвърди дѣлото на Англійското министерство, и тѣй раздѣли трима братія и постави между тѣхъ люти пазачи и топове които да пазятъ тѣзи злосчастни братія да не се съединяватъ и да не си помагтъ! Дѣлото никакъ не става по-малко несправедно по причина че то е извършено отъ съединенитѣ сили на нѣкои образовани мѣжѣ. Неправдата е вѣниюща който и да я е извършилъ.

Даваніето на срѣдня Българія името Источна Румелия е толкозь произволно колкото и раздѣленіето на областитѣ. Тѣзи наредба въ нѣкои отношенія сочи къмъ сѣщата посока къмъ която сочѣше и Турската Конституція, като налагаше на всички народи въ Турція да промѣнятъ народнитѣ си имена и да починтъ да се наричатъ Отомани или Турци. Българитѣ въ срѣдня Българія не само се отдѣлятъ отъ сѣвернитѣ си братія, но отъ тѣхъ се изискува да се наричатъ *Румелійци*. Намѣреніето на непріятелитѣ ни е дано Румелійскитѣ Българи, като тѣй имъ се даде друго име дѣ се прѣтопятъ нѣкакъ си и да прѣстанятъ да желаятъ съединяваніето си съ Българитѣ въ сѣверна Българія. Всичко е кроено за да могатъ да се постигнатъ по-широки и по-здрави раздѣленія между Българскій народъ.

Понеже думата *Румелия* ся е употрѣблявала отъ Турското правителство за дълго врѣме, не ще е безмѣстно да помѣнемъ тукъ какъ е починило това название да се употрѣблява. Нека забѣлѣжимъ че съ *Румелия* Турското правителство е разбирало цѣлій Старопланинскій полуостровъ отъ Стара Плани-

на до Архиепископъ, освѣтъ Босна и Херцеговина. Това е било слѣдствие на Гръцки интриги. Като земаха духовната властъ въ раѣтъ си, Гръцкитѣ патриарси и владци прѣдставяха прѣдъ Портата всичкитѣ Христіани въ тѣзи области за Гръци. Тѣ сполучиха донѣкъ въ лукавствата си и направиха Портата да мисли че почти цѣлото Христіанско население въ тѣзи области бѣ Гръцко, и тя почна да ги назива *Румелия* (*Гръція*, отъ думата *Орумъ* или *Румъ*, Гръкъ.) Гръцкитѣ дѣйци бѣха сполучили до толкова щото прѣди 40—50 години почти всички чужденци мислѣха че Христіанското население въ Европейска Турція бѣ почти изключително Гръцко.

Сега, обаче, слѣдъ като Гръцкитѣ хитрости сж излѣзли на явѣ, и като всѣкой знае днесъ че почти всичкото Христіанско население въ Западна Тракія е Българско, нѣмъ си очудвами на какво разумно основание ся дава името *Румелия* на тѣзи Българска областъ.

Границитѣ. — Главнитѣ старанія на Австрійскитѣ и Англійскитѣ прѣдставители, а особено на послѣднитѣ, бѣха да придобѣхъ за Портата всичкитѣ прѣимущества и всичкитѣ сгодности за разпленіе оного и въ Южна България и другая. Въ България всичкитѣ негодности. Както наприѣтъ и въ този случай, нѣкои Англійски министри сѣхъ страната на силнѣй срѣщо слабѣй, на по-силнѣй срѣщо угнетенѣй. . . Каза ся въ Конференціята за опрѣдѣленіето на границитѣ щѣха, сѣхъ трѣбвало да ся гледатъ естественнитѣ граници, но въобщо точно противното на това сѣхъ гледано съ Българскитѣ граници. *Четери* . . .

волни да покажатъ несправедливостъта на изработеній документъ, на който слѣдствіята сж били и, до когато ся настоява за изпълненіето му, ще бжджтъ твърдѣ вредителни.

Първата точка е при Котелъ. Естествениата граница между Сѣверна и Южна Българія минува на югъ отъ този чисто Българскій градецъ. Граничната линія спорѣдъ Берлинскій Договоръ, обаче, минува на сѣверъ отъ този градецъ, който е на сѣверъ отъ главнѣй вѣрхъ на Стара-планина. Цѣлѣта на този планъ е явна. Съ това ся е дало сгодностъ на Турція да може да ся укрѣпи на сѣверъ отъ Стара-планина, тѣй щото въ случай на война между нея и Българія да може лесно да нашествува Княжеството и да нападне Търново и други главни градове.

Втората точка е при Пирдопъ, дѣто граничната линія спорѣдъ Бер. Договоръ, минува прѣзъ полето и дава на Турскитѣ сили лесенъ достѣпъ въ Златишката долина и къмъ Етрополскій проходъ. Естествениата граница прѣзъ това окрѣжіе начинува при Клисурса, вѣрви по вѣрха на Конривщенската планина, като оставя това велико село на Сѣверна Българія, простира ся между Пирдопъ и Панагюрище, като оставя послѣднѣй градецъ на Южна Българія.

Третата точка е при Ихтиманъ. Естествениата гранична линія, почната отъ Клисурса, минува на Истокъ отъ Ихтиманъ като оставя това село на Сѣверна Българія. На мѣсто това, границата е тележна долъ прѣзъ долината.

Не знаехъ ли това Англійскитѣ прѣдставители ?

Тъ го знаехъ твърдѣ добръ, и нарочно затова тѣй рѣшихъ. Въ дългото си слово въ Дома на Лордовѣтъ, на 18-ий Юлій, 1878, Лордъ Бикънсфилдъ утѣшаваше горѣщитѣ Турколюбци като имъ доказваше колко голѣма сгодность бѣ ся придобила за Турція чрезъ тѣзи наредба. Турскій прѣдставитель бѣше му разяснилъ добръ че въ стратегическо отношеніе Софія не струва нищо, но че въ Софійскій санджакъ имало едно положеніе което ако ся укрѣняло прилично могло да ся счита като непроходимо, и това било Ихтиманскій проходъ. Той считалъ отъ жизненна важность за Султана да ся осигори това за Турція, защото тогава Негово Величество би ималъ една достаточна защита за столицата си. Онѣзи защита биде осигорена.¹⁾

Както види читательтъ, главното желаніе на Лордъ Бикънсфилдъ е било да укрѣни колко е възможно силній, а да изложи на опасности слабій. Ихтиманскій проходъ ся дава на Турція за да може тя да защитава столицата си, която е толкозь далечъ, а Софія и цѣлото нейно поле, които сж до самій проходъ, ся излагать на свободнитѣ нашествія на Турски орди.

Четвъртата точка е при Дупничка Джумая. Тука е поставено по сжщій начинъ както при горѣспомѣнатитѣ три мѣста. Естественната гранична линия върви по върха на Рила планина, скача ся съ Крѣсна на югъ отъ Джумая, като оставя този градецъ на Сѣверна България, и тогава ся завръща къмъ Сѣверъ. На мѣсто това, Берлинскій Договоръ

1) The Times, London, 19 Юлій, 1878.

произвольно прокарва тѣзи линія прѣзъ полето между Дунина и Джумая, и тѣй отвара врата за ностойнини пакости и на едната и на другата страна.

Всѣкой, който добръ познава положеніята, ся очудва на неразумността и неправедността на тѣзи мѣрка. Г-нъ I. Ф. Кларкъ, Американскій Миссіонеринъ, въ горѣспомѣнхото си писмо отъ 30-ий Януарій, 1879, казва: «Вчера ся завърнахъ отъ едно посѣщеніе на нѣколко мѣста близу Джумая дѣто има голѣма нужда за помощъ. Има много болестъ и смъртъ въ нѣкои мѣста и голѣма нужда за храна. Правителството ся старае да дава храна, но работата е много трудна. Около едно разстояние отъ 8 часа моето пътуваніе бѣше по планински връхъ който раздѣля страната занимаана отъ Руситѣ отъ Разложската долина, която е оставена на Турското правителство. Прѣзъ всичкото си пътуваніе азъ дълбоко усѣпахъ голѣмата важность да ся направи онзи връхъ гранична линія между Турція и България, а не да ся земе затова една малка рѣка която въ повечето врѣме прѣзъ годината може да ся мине отъ едно дѣте. . . . Като гледахъ тѣзи диви планински върхове покрити съ снѣгъ, и мислѣхъ за малката рѣка. . . . Азъ пожелахъ дано да можехъ ояъзи, които иматъ властѣта, да промѣнятъ Берлинскій Договоръ, да видятъ двѣтѣ гранични линіи.»

Този наблюдатель и съдителъ слѣдва да расправя че граничната линія по планината би била много по-полезна и за Турцитѣ и за Българитѣ.

Нека ся помни че и въ четиритѣ горѣспомѣнхти мѣста населеніята, които сж исклучени отъ Сѣверна България, сж почти исклучително Българ-

ски. Котелъ, Клисура и Копривщица сж чисто Български градовци, а окръжіята Ихтиманъ и Джумая сж размѣсени съ Българи и Турци, но Българитѣ сж много по-многочислени.

Укрѣпленія и Турски Гарнизони. — И въ това отношеніе ся е гледало да ся дадатъ всичкитѣ прѣимущества и сгодности на Турчина. Спорѣдъ 15-ий членъ на Бер. Договоръ ся дава пълно и неограничено право на Султана да укрѣпява Балканитѣ и да държи тамъ колкото ще войски; а спорѣдъ 11-ий членъ ся заповѣдва на Българитѣ да съборятъ ветхитѣ крѣпости, и имъ ся запрѣщава да не въздигатъ нови. Както въ други нѣща тѣй и въ това, силній ся е подкрѣпавалъ, а слабій ся е удрялъ надолу съ главата. Гарнизонитѣ по Балканитѣ не ще бждѣтъ друго освѣнъ срѣдоточія на злотворства и на раздори. Тамъ ще прибѣгнуватъ всѣкой видъ Турски злодѣйци. Тѣ ся поставятъ тамъ само да прѣиятствуватъ на двама братія да не ся съединяватъ заедно.

И това голѣмо зло и голѣма неправда на нашето отечество ся извърши главно отъ Англійскитѣ и Австрійскитѣ министри. «Велика Британія и Австрія изнекуватъ неспразнуваніето на България отъ Русситѣ. и занимаіето на Балканската линія отъ Турцитѣ. Огносително до втората България на югъ отъ Балканитѣ, Англія (т. е. Викънсфилдъ и подкрѣпителитѣ му) много ся грижи да ѝ прѣиятствува да не ся слѣе скоро съ първата или независима България на сѣверъ отъ планинитѣ. За да сполучи това, Англія би направила Балканитѣ да раздѣлятъ двѣтѣ области, поставила би Турски

гарнизони по върховетѣ и би укрѣпила проходите.¹⁾ *)

Назначаваніето на Губернатора и чиновничитѣ на войската. — Турскитѣ гарнизони въ планинитѣ, назначаваніето на Губернатора и на главнитѣ чиновници на войската отъ Султана и правото на губернатора да призова на помощ Турскитѣ войски сж едни отъ най-накостнитѣ и най-неправеднитѣ наредби на Берлинскій Договоръ. Сръдния Българія пакъ ся прѣдава въ властѣта на Турцитѣ. Изгоренитѣ градове и села пакъ ся даватъ въ рѣцѣтѣ на истрѣбителитѣ имъ. Батакъ, Бояджикъ, Клисура, Сопотъ, Карлово, Калоферъ, Стара и Нова Загора, и окръжіята имъ пакъ ся хвърлятъ въ обиятіята на Сюлеймановци, на Митхатовци, на Шевкетовци и на Тосуновци! Раздѣленіето на Българія не стигаше да ся прѣдаде Македонія въ искључителната властъ на нашитѣ не бѣ достаточно, но горката сръдния Българія трѣбваше да ся подложи подъ такава силна Турска властъ щото да не може бѣдното населеніе да ся развива свободно както трѣбва.

Ний не можемъ да разберемъ на какво основаніе ся дава право на Султана да назначава Губернаторитѣ и чиновницитѣ на войската въ тѣзи области. Единъ чловѣкъ който е опустошилъ, чрѣзъ войскитѣ си, цѣли села и градове нѣма никакво право да ся мѣси въ работитѣ на тѣзи села и градове. Ако държавнитѣ мѣжіе мислѣхъ за необходимо да ся назначаватъ губернаторътъ и чиновницитѣ на войската отъ нѣкоя сила, а не да ся избира

1) *The Times*, London, 21 June, 1878.

губернаторътъ отъ населеніето а той да назначава чиновниците на войската, то най-мъдрата и най-справедливата мѣрка би било да се дадѣше това право на нѣкоя Европейска сила, чинто рѣцѣ не сж били укървавени въ невинната кръвъ на хиляди мъжѣе, жени и дѣца въ тѣзи злощастна областъ. А да ся каже че Султанътъ ще назначава такива управители и чиновници които ще ся грижатъ за благоденствето на страната, е да прѣдположимъ че той ще върши онова което не е вършилъ другъ пжтъ. Всичко минѣло ни учи че той ще назначава чело-вѣци които ще иматъ за главна цѣль да ся старажатъ за интереситъ на господари си, а господарьтъ имъ не мисли че неговитъ интереси състоятъ въ благоденствието на населеніето.

Далечъ да е отъ насъ да осждимъ вкупомъ всичкитъ Турци. Между тѣхъ има много добри и свѣстни чело-вѣци. Нѣкои отъ Султанитъ и отъ нашитъ сж били доброжелателнитъ мъжѣе и спорѣдъ познанія-та си сж ся старали за доброто на подданиитъ си. Числото на такива управители, обаче, е било твърдѣ малко. Освѣнъ това, добритъ планове даже и на тѣзи малко добри чело-вѣци не сж могли да ся турятъ въ дѣйствіе, защото прѣдъ тѣхъ сж стояли множество други дѣйци които не сж ся грижили освѣнъ за своето си обогатяваніе и удоволствование.

Повтарямъ да кажъ че раздѣленіето на България и правата дадени на Султана върху Срѣдня България сж влиющи неправди противъ нашия народъ. Дано скронтелитъ на този планъ да бѣхж дѣйствували спорѣдъ златното правило, каквото искашъ да ти правятъ другитъ това прави и ти на

тѣхъ! Дано да бѣхъ поставили себе си и народа си вмѣсто горкій нашъ народъ! Дано народитѣ чѣто прѣдставители извършихъ това убійствено дѣло противъ насъ, да разбирахъ въ какво положеніе и въ какви опасности прѣдставителитѣ имъ сж изложили единъ младъ и погинувающъ народъ!

Редакторитѣ на много Англійски вѣстници, както *Дейли Нюзъ*, *Спектейтъръ*, *Пордериз Еко* и други, както и множество други Англичани, силно осжждатъ правителството си за това му съспинтелно дѣло противъ нашия народъ. Тѣ усърдно настояватъ върху промѣненіето на онѣзи членове на Берлинскій Договоръ които говорятъ за раздѣленіето на Сръдня България отъ Сѣверна България, за занимаеніето на Балкана отъ Турски гарнизони и за назначаваніето на Губернатора и чиновницитѣ на войската отъ Султана.

Ній ся надѣвами че народътъ въ Англія и въ Европа въобще ще разбере по-ясно че и държавнитѣ мжжіе ще си убѣдятъ ако нѣкои отъ тѣхъ още не сж ся убѣдили, че Берлинскій Договоръ, както е неприложимъ, че чрѣзъ него не ся е придобилъ траенъ и славенъ миръ нито за жителитѣ въ тѣзи страни, нито за Европа въобще. Ній ся надѣвами още, че тѣ не ще закъснѣтъ да зѣматъ мѣрки за прѣнначеніето на пакостнитѣ и смутителнитѣ точки въ онзи договоръ. Това ни най-малко не би докачило честъта и достолѣніето на държавнитѣ мжжіе. Напротивъ, голѣма честъ ще е за онѣзи които ся постараятъ за справедливото умиротвореніе на жалостното състояніе на Источнитѣ работи. Берлинскій Договоръ не би билъ самій дипломатическій документъ който е ималъ нужда за прѣнначенія.

Защо Англійското Правителство постѣя на този начинъ съ нашій народъ!

Мнозина между насъ отговарятъ на горній въпросъ, като казватъ че Англія постѣя тѣй съ Българитѣ, защото тѣ сж Славяни и Православни, а не Тевтонци и Протестанти. Това мнѣніе, обаче, съ-всѣмъ е погрѣшено, както ще стане явно отъ слѣ-дующитѣ размисленія.

Ако ся каже че Англія постѣя тѣй съ нашій народъ, защото той е по племе Славянскій и по религія Православенъ, то отъ това ще трѣбва да ся заключи че Турцитѣ и Черкезитѣ сж Тевтонци и Протестанти, защо тя ги защитава, а това е очеви-дна неистина. Азъ не казвамъ че племената и рели-гіитѣ нѣматъ вліяніе върху чувствата и дѣйстви-та на народитѣ, но положително утвърждавамъ че побужденіята на Турколюбцитѣ въ Англія не сж главно нито племенни, нито религиозни. Мнозина отъ тѣхъ може-би ся грижатъ за Христіанството тол-козъ колкото и Брахманскій началникъ ся грижи за него. Трѣбва да ся помни че ній не смя самій на-родъ съ който тѣзи чловѣци сж ся обхождали по този начинъ. Тѣ донѣкъдъ ся обхождахъ тѣй и съ Латинска и Католическа Италія, като неблагопріят-ствувахъ на съединеніето ѝ, по причина че въ та-къвъ случай тя щѣла да стане силна държава, кое-то не понасва на властолюбцитѣ въ Англія.

Единъ отъ най-добритѣ примѣри за доказа-телство че Турколюбцитѣ не постѣяютъ тѣй съ на-шій народъ по причина на племе и религія е пове-деніето имъ къмъ Сѣверо-Американцитѣ. Американ-

цитѣ въ Сѣдиненитѣ Държави и Англичанитѣ по племе сж сжици братія и иматъ сжщата религія. Между тѣхъ има точно толкозъ разлика по племе и по религія, колкото има между Българитѣ въ Сѣверна и Българитѣ въ Южна Българія. Добръ, каква е била и е политиката на Турколюбивитѣ Англичани спрямо Американскитѣ имъ братія? Всѣкой който има добри понятія отъ Американската исторія знае че тя не е била по-пріятелска отъ политиката имъ къмъ насъ. Прѣзъ врѣмето на междуособната Американска война, когато Американцитѣ ся биехъ прѣтивъ робството, Турколюбивитѣ Англичани толкозъ желяхъ распокъсваніето на Тевтонскій и Протестанскій народъ въ Америка, и толкозъ дѣйствувахъ за това съ вліяніе и съ пари колкото сега желятъ и дѣйствуватъ за распокъсваніето на Славянскій и Православній Българскій народъ. Тѣ настанявахъ паранлуви и ги пращахъ за съинваніето на своитѣ имъ братія. За добра честь правителственната власть на Англія тогава не бѣше въ тѣхни рѣцѣ (на Турколюбцитѣ) и тѣ не могохъ да направятъ на Американцитѣ толкозъ голѣмо зло колкото направихъ на насъ.

Тайната на всичко това поведеніе на Турколюбцитѣ състон въ това: тѣ ся боятъ отъ, и даже мразятъ всѣкой народъ който ся види че може да ги надирѣвари въ нѣщо, и всѣческій ся старахъ да противостоятъ на неговитѣ стремленія. Тѣ мразятъ Славянитѣ и противодѣйствуватъ на наирѣдка имъ, не защото сж по племе *Славяни* и по вѣра *Православни*, но само и само защото тѣзи славяни сж велико и чудно наирѣднувающе племе. По сжща-

они ще забілі-
ли и да си види
показватъ като
кръвство възвото
Дунава до Ар-
и отъ думати
и, може да си
постоятъ на ма-
ли отъ външн.
отъ външн
илюстрация." 9)
то думи особно

огарскій народъ
просто брало
иже старонна-
и си показати
иже била при-
онили на Руса-
васкитъ бели-
пашій народъ
Руската властъ
ицетъ стремле-
тѣ лица, и да
казано почитъ
своими. Мож-
има тѣсна пас-
иже, иже про-
истия, защото
по побужденіе

причина да мислятъ че може би въ нѣкое бѣдѣще време тѣ да ся нападижтъ отъ Българитѣ. Нашій народъ още е малъкъ и земята ни толкозь ограничена щото никой здравоуменъ челоуѣкъ не може да помисли че Българската дѣржава ще стане нѣкога толкозь силна щото да може да заплашва Англійски владѣнія, дѣто може и да сж тѣ. Лесно е да ся разбере защо Англія противодѣйствува на Руссія, на Франція, на Америка и на нѣкои други дѣржави, но нѣма никоя разумна и справедлива причина която да ни даде да разберемъ защо постѣпва тѣй съ погинувающій нашъ народъ.

Принудени сме, прочее, да измислими нѣкакви причини за това поведеніе на Англійското правителство и на подкрѣпителитѣ му въ тѣзи политика.

Нѣкои отъ слѣдующитѣ шестъ причини могатъ да сж самитѣ причини които може да сж направили Турколюбцитѣ въ Англія да дѣйствувать за съиниваніето на народа ни:

1. Злоба или завистъ къмъ нашето благоденствіе;

2. Особна любовъ къмъ Турцитѣ;

3. Страхъ отъ българската дѣржава;

4. Защото тѣ желажтъ да завладѣжтъ нѣкои отъ нашитѣ области;

5. Защото ся боятъ че Руссія ще може чрѣзъ насъ да завладѣе тѣзи области, и

6. Защото мнозина отъ тѣхъ сж били и сега сж злѣувѣдомени върху този прѣдмѣтъ.

Посочилъ съмъ по-горѣ че Турколюбцитѣ нѣматъ никаква особна любовъ къмъ Турцитѣ, и за *това не е* втората причина която ги кара да рабо-

тять противъ насъ. За третия причина ще забѣлѣ-
жѣ, че колкото смѣшно и неразумно и да ся види
на читателитѣ, пакъ Турколюбцитѣ ся показватъ като
да ся боятъ отъ такова едно малко кралство каквото
би било цѣла свободна Българія отъ Дунава до Ар-
хипелагъ. Отъ поведеніето имъ както и отъ думитѣ
на самій първъ министръ на Англія, може да ся
разбира че мнозина отъ тѣхъ противостоятъ на на-
шето напредваніе или отъ страхъ или отъ завистъ.
Нищо друго не може да ся разбира отъ първата
часть на дългото слово на Лордъ Бикънсфилда.¹⁾

За сега азъ ще кажѣ по нѣколко думи особно
върху двѣтъ послѣдни причини.

Турколюбцитѣ ся боятъ че Българскій народъ
като Славинскій ще е само едно просто орждіе
чрѣзъ което Руссія ще може да завземе Старопла-
нинскій полуостровъ. Тѣ мислятъ, или ся показватъ
тѣй да мислятъ, че Българитѣ радостно бихъ прие-
ли Руската власть и биха ся присѣдинили на Руска-
та държава. Този страхъ, обаче, е съвсѣмъ безмѣ-
стенъ и неразуменъ. Да ся каже че нашій народъ
би билъ готовъ да ся подчини на Руската власть
е да ся оставятъ на страна естественнитѣ стремле-
нія на народитѣ както и на частнитѣ лица, и да
ся заключи че този народъ нѣма никакво понятіе
за независимостъ и за народно съществованіе. Меж-
ду Българитѣ и Русситѣ, наистина, има тѣсни пис-
менни и религіозни връски. Никой, обаче, нѣма пра-
во да ни обвинява за тѣзи ни съчувствія, защото
тѣ сѣ естествени нѣща. Друго главно побужденіе

1) The Times, London, 19 July. 1878.

въ Българитѣ за съчувствіе съ Русситѣ е доброто което тѣзи послѣднитѣ сѣ ся старали да направятъ на нашето отечество. Человѣщината налага признателностъ въ сърдцето на онзи комуто е сторено благодѣяніе къмъ оногози който е сторилъ благодѣяніето, и Българитѣ не сѣ изключени отъ това естествено чувство. Ако Русситѣ да бѣхъ дѣйствували къмъ насъ както Турколюбивата партія въ Англія, и ако Англійскій народъ бѣ поставилъ както Рускій, то безъ всѣко съмнѣніе чувствата на Българитѣ щѣхъ да бѣдѣтъ обратни.

Положително утвърждаваме че Българскій народъ най-горѣщо желае своето независимо народно единство и народно сществованіе. Този народъ не би билъ по-готовъ да се подчини на Руссія отъ колкото Американцитѣ или Германцитѣ би били готови да се подчинятъ подъ Англія, или Англичанитѣ да се подчинятъ подъ Германія или подъ Америка или Италианцитѣ да се подчинятъ подъ Франція. Самото нѣщо което може да принуди нашій страдающъ народъ да се хвърли въ обятіята на Руссія е натискътъ на нѣкой западни сили да го държатъ подъ тѣжкій яремъ на Отоманцитѣ. Лордъ Дерби твърдѣ сполучливо говорѣше когато каза че свободна и яка Българія отъ Дунава до Архипелагъ би била най-мѣдрата и най-здравата прѣграда на Рускитѣ напрѣдванія въ Старопланинскій полуостровъ. Ако Англійското правителство, немѣсто да се старае за распокояваніето на злосчастній ни народъ, бѣ настоявала да му се дадѣтъ даже по-големи права отъ колкото Св. Стефанскій Договоръ му даваше, то щѣше да направи най-сполучливата стѣп-

ка за придобиваніе съчувствіето на Българитѣ и за своето си вліяніе между тѣхъ.

Злѣуведоменіе. — Множество Англичани сѣ дѣйствували по този начинъ спрямо насъ, защото тѣ сѣ били злѣуведомени за състояніето на работитѣ въ Турція. Даже мпозина отъ министритѣ безъ друго трѣбва да сѣ били злѣуведомени върху този прѣдмѣтъ, защото не може да се разбере съ какво сърдце бихъ вършили онова което извършихъ, ако да знаехъ точно какво правехъ. Известно е че държавни мѣжѣ въобще иматъ своитѣ си убѣжденія и планове, и се пазятъ да не се повліяватъ твърдѣ много отъ събитіята които се видятъ да работятъ противъ тѣхнитѣ идеи и противъ тѣхнитѣ планове, но всѣкой чловѣкъ има чловѣческо сърдце и чловѣческа нѣжностъ, които не могатъ да не се докачатъ и да не се повліяятъ отъ нѣкои особни събитія. Може да е слабовѣріе това, но азъ всѣкога съмъ мислялъ, като сѣдѣхъ отъ чловѣческото естество, че ако Лордъ Викънсфилдъ, Съръ Х. Елліотъ и Г-нъ Лейардъ бѣхъ видѣли съ своитѣ си очи купищата отъ мъртви тѣла на мѣжѣ и жени и дѣца въ Бояджикъ, Батакъ, Стара-Загора и другдѣ, ако да бѣхъ видѣли ужаснитѣ нападенія, обезчестяванія и озлобяванія на които е билъ изложенъ нашій народъ, и да знаехъ колко безпричинни сѣ били тѣзи ужаси върху този народъ, и ако да знаяха точно какво е населеніето въ Румелія и Македонія, и какви сѣ народнитѣ стремленія на Българитѣ, азъ вѣрвамъ че даже тѣ не бихъ могли да постѣпятъ съ народа ни по този неправиленъ и убійственъ начинъ. Азъ не казвамъ че всичкитѣ Турколюбци сѣ

били злѣувѣдомени върху този прѣдмѣтъ, защото това не е истина. Мнозина отъ тѣхъ безсѣвѣстно сж работили противъ насъ съ отворени очи. Знаѣхъ та-
кѣмъ Англичани които сж ся старали и ся стара-
ѣтъ да покрѣпѣтъ истината върху този прѣдмѣтъ.
Казвамъ, обаче, че голѣма частъ отъ Англіійскій на-
родъ, която е подкрѣпѣвала правителството си въ
тѣзи му политика спрямо насъ е била горчиво из-
мамена. Тѣзи Англичани сж били измамани както
за като какво е Турското управленіе тѣй сжщо и за
като какво е населеніето въ Западна Тракія и въ
Македонія. Другояче би трѣбвало да ся заключи че
тѣзи чловѣци сж чудовища въ свѣта.

О, благородній и свободолюбивій Англіійскій на-
роде, дано да можѣше гласѣтъ ни да достигне до
тебе? Ти си билъ злѣувѣдоменъ върху сжщинското
сѣстоаніе на работитѣ въ тѣзи злочести страни, и
тѣй си подкрѣпѣвалъ една политика, която безъ ни-
каква праведна причина е убивала нашій народъ.
Убила е и други народи като насъ. Мнозина отъ васъ
иматъ любезни чада, синове и дѣщери, други иматъ
родители, други мжжѣ или съпруги, други драги
братія или сестри, други ближни родинни или сѣ-
сѣди; безъ друго вѣй имате родителски сѣрдца и
родителска пѣжнѣсть, братски, сестрински и пріѣ-
телски чувства. Нѣй нѣмами никакво сѣмѣніе че
крѣвѣта ви щѣше да възври до най-голѣма степенъ,
ако да видѣхте множества отъ тѣзи ваши мили да
ся опозориватъ по по-низѣкъ отъ скотскій начинъ
да ся убиватъ на купища, и щѣхте да издивите и
последнята си капка крѣвъ за да не оставите вър-
ху живитѣ сжщитѣ чловѣци които бѣхж извърши-

ли такива нечувани ужаси. И какъ можемъ да кажемъ че такива сърдца и такива чувства щѣхъ да подкрѣпаватъ една политика, която изново туря върху главитѣ на онѣзи които сж изгубили родители или чада и пріятели, които сж гледали съ очитѣ си скотското употрѣбленіе на сипове и дѣщери и на които домоветѣ сж били ограбени и съсепани, сжщитѣ человетци които сж извършили тѣзи дѣла! Не! ній не можемъ да ви припишемъ такава ужасна неправда, като кажемъ че вий сте вършили това по друга причина, осѣнитъ че сте били злѣувѣдомени. И ако слабій нашъ гласъ може да достигне до васъ, ній бихми ви казали че много сълзи сж ся проливали по причина на голѣмата и убійственната неправда сторена на злощастній ни народъ, и бихми призвали най-усърдно вашитѣ Христіански, вашитѣ братски и сестрински съчувствія къмъ този погинувающъ народъ. Може да сме измамени, но ній вѣрваме че гласътъ на благородній Англійскій народъ може да поправи голѣма часть отъ злото което правителството му е сторило на нашето отечество.

1. Нѣкои отъ Англійскитѣ министри, както сме видѣли, ся рѣшихъ да защищаватъ „цѣлостта“ и „независимостта“ на Турція. Сега е явно всѣкому че тѣзи политика не само не е залазила тѣзи цѣлостъ и независимостъ, но е напела на самитѣ Турци хиляди пѣти по-голѣми злощастія и загуби отъ колкото рѣшеніята на Цариградската Конференція щѣхъ да имъ нанесжтъ. Влашко-Молдова, Сърбія, и Черногора, както ся спомѣнж съвсѣмъ ся отцѣпихъ отъ Турція, и станжхъ независими и доста уголѣ-

мени кралства; една частъ поне отъ Българія става почти независима държавица; Кипръ, Босна, Херцеговина и частъ отъ Египтъ и Тесалия отиватъ въ ръцѣтъ на други държави; другата частъ която ся оставя на Турцитѣ е подъ надзорството на Европейски сили. Голѣма глупостъ би било да ся утвърдява днесъ че Св. Стефанскій и Берлинскій Договори и Англо-Турската Конвенція оставатъ нѣкъдѣ независима Турція, въ чистата смисль на думата. По този начинъ нѣкои отъ Англійскитѣ министри упатиха цѣлостта и независимостта на Турската Държава!

2. Отъ разгледваніята ни досега става явно, че никое друго правителство не е причинило толкова голѣма повреда на нашия народъ, колкото Англійското поддрѣпено отъ Турколюбивата партія. Отъ сжщитѣ разгледванія става явно, обаче, че никой другъ народъ въ Западна Европа не е билъ толкова дълбоко развълнуванъ противъ ужаситѣ извършени върху злостастнѣи ни народъ, и не ся е старалъ толкова жарко за нашето добро, колкото една голѣма партія отъ народа въ Англія. Азъ спомѣнихъ още отъ начало че щѣхъ да ся стараа да съмъ справедливъ въ разгледваніята си върху този скърбенъ прѣдмѣтъ, и като ся надѣвамъ че не съмъ прѣстѣжилъ това си рѣшеніе, въ заключеніе казвамъ че би било голѣма неправда за Англійскій народъ още и голѣмо безуміе и не малка вреда за нашия народъ ако да не признаемъ голѣмата услуга която тѣзи партія въ Англія е направила за насъ.

Една свята наша длъжностъ, прочее, е да бѣдемъ признателни на оуѣзи които сѣ работили за

нашето добро. Съ това ний ще покажемъ че сми народъ съзнателенъ и достоенъ за пріятелство и за подпорка. Ако благодаримъ на отличнитѣ Господа на които имената нѣма нужда да повтарямъ, и на голѣма частъ отъ народа която е дѣйствувала и дѣйствува съ тѣхъ, ний съ това ще увеличимъ не тѣхната почитъ, но нашата си. Който прави добро, него благодареніята възхваляватъ, а който пріема благодаренія, него благодарността възхвалява. Нищо друго, може би, не показва толкозь добръ че нѣкой чловѣкъ е грубъ колкото непризнателността му къмъ опогози койго му е сторилъ нѣкакво добро.

Нѣкои между насъ питатъ, ако Англійскій народъ желалъ наше добро, защо позволи на правителството си да ни раздроби по този начинъ? Отговорътъ на това питаніе ся намѣрва въ минѣлитѣ страници, защото ний сми видѣли че въ онѣзи държава е имало доста силни борби между двѣтъ партіи, отъ които едната искаше да ни държи съвършено подъ Турската властъ, а другата да ни освободи почти напълно. Слѣдствието на тѣзи борби е било по срѣдата. Любителитѣ ни не могохъ да съдѣйствуватъ за пълното ни освобождение, но и враговетѣ ни не сполучихъ да ни държатъ съвършено подъ Турцитѣ. Освѣнъ това, трѣбва да ся помни че въобще по десетина чловѣци владѣхътъ цѣли области, и ний имахми злочестината дѣто властта на Англія прѣзъ тѣзи години ся случи въ рѣцѣтъ на нѣкои горѣщи Турколюбци.

3. Всѣкой ще ся съгласи въ това, че нито частни лица, нито народи иматъ нѣкаква нужда отъ неприятели, и че както всѣкой чловѣкъ тѣй сѣщо

и всѣкой народъ трѣбва да е внимателенъ да държи ветхитѣ си пріатели и да ся старае да придобива нови. Опасно може да е да мислимъ че нѣкой ни е пріатель когато той ни е непріатель, но много по-вредително, даже и голѣма лудость, би било да ся обхождами къмъ единъ пріатель като да бѣ билъ той непріатель; защото въ таквъ случай ний стѣчемъ отъ себе си една дѣсна рѣзка. Въ Англія ний имамъ върли врагове, които, ако можѣхъ, бихъ ни отровили може би съ една лъжица вода, но тамъ имамъ и най-топли пріатели, между които има такива личности съ пріателството на които и владѣтели бихъ се гордѣли. Прѣзъ врѣмето на Кримската война тамъ имаше съвѣтъ малка часть отъ народа на наша страна, но сега противотурската партія до толкозъ е нарастнѣла, щото тя може да спре правителството си да не ся бие явно срѣщо нашето освобожденіе. Нашата длъжностъ, прочее, е внимателно да държимъ пріателството на пріателитѣ си и да ся стараемъ да печалимъ нови пріатели. Нека ся стараемъ да придобивамъ съчувствието и пріателството, както на всѣкой другъ народъ, тъй и на Англійскій. Нека помнимъ че чловѣцитѣ умираатъ, но народитѣ живѣятъ и нека ся стараемъ да освѣтляваме Европа върху сѣщинското състояніе на работитѣ въ нашето отечество. Ний трѣбва да ся надѣваме че колкото повече Англійскій народъ разбира сѣщинското състояніе на работитѣ въ тѣзи страни, и нашитѣ народни въодушевленія, толкозъ по-готовъ ще е той да ни подкрѣпяна въ стараніята ни за народното ни единство и за възрожденіето ни.

Длъжността на всѣкой Българинъ.

Нашето отечество занимава доста голѣма частъ въ Источнѣй Вѣпросъ. Всичкитѣ велики Европейски държави се показватъ да иматъ нѣкои по-голѣмъ други по-малкъ интересъ въ областитѣ които нашъ народъ населява, и нѣкои държавни мъже най-усърдно се старають да предвидятъ какво ще бѣде бѣдѣщето на този Старо-иландиискій полуостровъ. Нѣма съмнѣніе вече че сѣдѣщата на тѣзи области твърдѣ наскоро ще се рѣши на една или на друга страна.

До сега съмъ говорилъ повечето върху онова което нѣкои други народи сѣ вършили за или противъ нашето отечество. Сега искамъ да кажа нѣколко думи и върху нашата длъжностъ въ тѣзи важни обстоятелства. Като въпросътъ за бѣдѣщето на нашето отечество нѣма да се забави да се рѣши, какво трѣбва нѣй да правимъ? Каква е длъжността на всѣкой Българинъ, какво то и да е състояніето му и званіето му?

Всѣкой разуменъ и искренъ родолюбецъ не може да не разбере че този е единъ отъ най-важнитѣ въпроси за народа въ сегашнитѣ му обстоятелства.

Нека всѣкой Българинъ да помни добръ че нѣй отъ сега ще се покажемъ какви сме. До сега мнозини иностранци ни сѣ хвалили че сме народъ миролюбивъ, трудолюбивъ, правственъ и ученолюбивъ. Тѣзи мнѣжли добри качества у народа, обаче, не само че нѣма да ни ползуватъ за въ бѣдѣще, но могатъ даже много да ни повредятъ. Ако

народнитѣ ни работи не вървятъ както трѣбва, тогава каквото добро е имало до сега у народа ще говори противъ насъ, защото въ такъвъ случай не само неприятелитѣ ни но мнозина даже и отъ пріятелитѣ ни ще заключатъ че това добро е било слѣдствие не на нѣкакво достойнство или на нѣкаква способностъ у нашій народъ, но на достойнството и на способността на онѣзи които ни сж владѣли. Дано никога да не ся забравя че поне Българитѣ въ Сѣверна България не можтъ вече да ся извиняватъ нито съ Гръцки владници, нито съ Турски наши и кадіи, нито съ Черкезски чети. Каквото зло ся види у народа, то ще ся приписва на народа. Щемъ не щемъ, това ще е тъй!

Нѣкои сънародници писахъ прѣди нѣколко врѣме че селянитѣ злѣ разбирали освобождението си отъ Турцитѣ, като мислѣли че да ся освободятъ отъ Турската власть значило да прѣстанатъ вече да даватъ данѣкъ. Съгласни сме че нѣкои селени може тъй да сж разбирали и да разбиратъ свободата, но трѣбва да забѣлѣжимъ че онѣзи писатели не изпълнихъ цѣлата си длѣжностъ като непосочихъ и другъ недостатѣкъ между насъ, именно че и нѣкои граждани, да, нѣкои народни управители и водители, злѣ разбиратъ освобождението ни отъ Турцитѣ, като си мислѣхъ и мислятъ че свободата било да захванѣтъ тѣ мѣстата и да вършатъ работитѣ на Турскитѣ управители и кадіи. Нѣкои селени мислятъ, може би, че свобода отъ Турцитѣ значи да не даватъ тѣ никакѣвъ данѣкъ, а нѣкои граждани, безъ всѣко съмнѣніе, мислятъ че тя значи да пълнятъ тѣ своитѣ частни дѣжбове съ неправедно

злато. И азъ ни най-малко не ся двоеумѣ да кажижъ че войната на послѣднитѣ, т. е. на гражданитѣ е много по-достоосъждителна отъ погрѣшката на селенитѣ. Всѣкой искрененъ родолюбецъ трѣбва да ся старае за поправленіето на злото дѣто и да ся появи то, било у селенитѣ или у гражданитѣ.

Бъдъщето на Старопланинскій полуостровъ много зависи отъ това, какви ще ся покажемъ ний Българитѣ. Ако ний напрѣдвами въ науката, въ художества и въ търговіята, и ако ся покажемъ способни за самоуправленіе, тогава можемъ да вѣрваме че доброто бъдъще на народа ни е осигорено. Ако ли (което дано не даде Богъ) напротивъ ний покажемъ себе си неспособни за самоуправленіе, неспособни и недостойни за гражданска и религіозна свобода, тогава и небето, тѣй да кажемъ, не ще може да въспрѣ съсниваніето ни. Такъвъ е вѣкътъ въ който живѣемъ.

За да можемъ да напрѣдвами както трѣбва и тѣй да осигоримъ народното си единство и народната си независимостъ, ний трѣбва внимателно да ся съобразяваме съ нѣкои важни условія, отъ които азъ ще спомѣна за сега *десетъ*.

1. Всенародно Образованіе.

Било е врѣме когато чловѣци и народи сѣ могли и безъ наука да ся поминуватъ твърдѣ добръ и да запазватъ земята си, по онова врѣме ся е минжло, особно за такива народи като насъ. Днесъ *науката* е сила. За да можемъ да запазимъ отечеството си и да ся възползуваме отъ богатствата му както подобавъ, ний трѣбва да употрѣбляваме вси-

чките си сили за усъвършенствуваніето си въ науката. Цѣлій народъ, мъже и жени, трѣбва да ся старае за образованіето си.

Немареніето, което напоследѣне врѣме нашитѣ съотечественици въ нѣкои мѣста сж показали къмъ училищата си, е наистина трѣрдѣ скърбенъ знакъ. Истина е че вниманіето на народа е било обърихто къмъ политически работи, истина е че повечето учители сж били необходими въ правителството, но при всичко това, поведеніето на нѣкои градове и села въ това отношеніе никакъ не ся оправдава. Тѣ дѣйствувахъ и дѣйствуватъ като че всичко сж извършили и като че нѣматъ вече нужда отъ училища. Тѣ забравихъ че отъ сега трѣбва да обрашамъ особно вниманіе къмъ учебнитѣ си заведения, защото за въ бѣдѣще ще ни трѣбватъ не само учени учители но и учени и способни управители, сѣдици, съветници, държавни мъже и военачалници.

И поведеніето на нѣкои учители никакъ не е за похвала. Прѣзъ минѣлитѣ мѣсеци нѣкои отъ тѣхъ стоехъ по главнитѣ градове и чакахъ за правителствена служба, точно както Турекитѣ каймаками и мюдирѣ стоехъ подъ стрѣхитѣ на Баба-Аліето и на пановекитѣ конаци въ Цариградъ. И забѣлѣжете че тѣзи учители постѣпвахъ тѣй когато училищата въ онѣзи градове бѣхъ почти затворени. Да чака учитель за правителственъ меснетъ, когато крехкитѣ младежи губятъ врѣмето си изъ улицитѣ! Тѣзи похвала не е добра.

Понеже една отъ главнитѣ причини по които мнозина учители оставятъ училищата и ся обрашатъ къмъ правителството е заплата която тѣ по-

лучаватъ въ послѣдното мѣсто, то не ще е безмѣстно да ся забѣлѣжи че заплатитѣ на учителитѣ и на уравнилитѣ (второстепеннитѣ) и на свѣстницитѣ трѣбва да сѣ съобразни, то се знае че всѣкой челоуѣкъ не е за управ тель тѣй сѣщо както и всѣкой не е за учитель, но златото прави мнозина да си миятъ надарени за всѣчко. До когато окръжнитѣ начальници, членоветѣ въ свѣтитѣ, полицмейстеритѣ и другитѣ правителственини мѣжіе получаватъ много по-гольма заплата отъ учителитѣ, до тогава рѣдко ще ся намѣри способенъ челоуѣкъ който да е готовъ да учителствува и да върши работата си задоволително. Но това би било убійствено за училищата ни и слѣдователно за народа ни. Най-разумната мѣрка би била не да ся вѣскачва твърдѣ много заплатата на учителитѣ, но да ся посвали онѣзи на правителственинитѣ мѣжіе. Нека поминѣмъ че народѣтъ ни е крайно истощенъ и не е въ сѣстояніе да плаща твърдѣ голѣми заплати. Вѣрвамъ че всѣкой искрещенъ родолюбецъ ще ся съгласи въ това.

Едно отъ най-достоеждителнитѣ заявленія у нѣкои първенци или чорбаджии между народа е дѣто тѣ ся видятъ наклонни да държатъ массата на народа въ простота. Такава една душа срѣщнахъ въ П-енѣ. Господство му не ся засрами да каже прѣдъ нѣколко граждание че на общій народъ не било нужно просвѣщеніе но че той трѣбвало само да слуша каквото му ся заповѣда. Такива челоуѣци сѣ най-вѣрлитѣ врагове на злосчастній ни народъ. Тѣ сѣ по-лоши отъ Гръцкитѣ владци, отъ Турекитѣ паша и кадин и отъ Черкескитѣ чети. Тѣ сѣ черни души отъ най-мрачната краска.

нуждно на насъ Българитѣ, като ний нѣмаме много богати челоѳци които да прѣдирѣматъ голѣми работи.

Не могъ да изразѣя колко ся очудихъ като срѣщнахъ пѣкои между насъ които мислятъ че малкитѣ търговци трѣбва да ся съсипватъ и да ся оставятъ само голѣмитѣ. Единъ отъ тѣзи врагове на народното ни напрѣдваніе и благоденствіе ми каза въ О-во: „По-добрѣ да има въ единъ градъ четири богати търговци които да блаженствуватъ, нежели 200 малки които съ мъжа да искаратъ прѣхраната си.“ Т. е. той иска да има 4 господари и 200 души робіе. И забѣлѣжете че той ся счита за горѣщъ родолюбецъ! Спорѣдъ неговото мнѣніе, всичкитѣ малки търговчета, които търгуватъ по съ три-четири хиляди гроша трѣбва да ся обезсърдчаватъ и съсипватъ. Такива челоѳци като този господинъ, който ся мнѣше за много ученъ понеже бѣ сѣдѣлъ въ Цариградъ и бѣ посѣтилъ Віена, сѣ единъ отъ най-опаснитѣ непріатели на отечеството ни, защото тѣ сѣ като живиница вѣтрѣ въ народното тѣло. Ако искаме народътъ ни да напрѣдва и да стане независимъ и благоденствующъ, то всѣкой, богатъ билъ той или сиромашъ, трѣбва да ся насърдчава да работи съ онова което има. Този е начинътъ по който просвѣщеннитѣ народи сѣ напрѣдвали и напрѣдватъ.

3. Народно Единство.

Единството е единъ отъ най-здравитѣ стълпове за благоденствіето на народитѣ. Това е особно *нуждно на насъ* които сме окружени отъ толкозь не-

приятели. Ако Българитѣ въ Сѣверна България почнатъ да теглятъ на една страна, а онѣзи въ Сръдния на друга, и пакъ онѣзи въ Южна още на третя, то съединяването на народа ни ще ся рѣши, и то отъ насъ си. Не казвамъ че не е право Българитѣ въ Сѣверна или въ Сръдния България да ся стараатъ особено за своето си прѣусиѣваніе и да гледатъ да ся надирѣварятъ съ другитѣ си братія. Това стремление у чловѣцитѣ е естествено, справедливо и доста полезно. Когато думата е за градове и области у сѣщето отечество, тогава е право всѣкой да ся старае да придобіе особни прѣимущества за своя си градъ или за своята си областъ, но щомъ въпросътъ е за цѣлото отечество, тогава всѣкой трѣбва, тѣй да кажемъ, да забрави на кой градъ или на коя областъ принадлежи и да дѣйствува за общето отечество; тогава частнитѣ интереси трѣбва да ся погрѣбнатъ за общитѣ.

Съ думата „единство“ азъ разбирамъ не религіозно но *народно* единство. Единството ни трѣбва да е въ народностъта ни, въ общето ни отечество и въ общитѣ ни интереси. Нѣма съмнѣніе че би било много добро ако да можѣше да ся постигне и *религіозно* единство въ народа, но това е непостижимо сега. Врѣме ще дойде когато ще бѣде единъ Пастиръ и едно стадо, и когато всичкитѣ чловѣци ще исповѣдатъ една и сѣща вѣра, но онова врѣме още не е дошло. Между нашій народъ има Православни, Протестанти и Римокатолици. Всѣкой отъ тѣхъ принадлежи на отдѣлно религіозно общество но на сѣщето отечество, и той е длъженъ прѣдъ Бога и прѣдъ народа си да ся старае за до-

брото на това отечество въ което Богъ го е поставилъ. То ся знае че Православниѣ ще ся старае за прѣуспѣваніето на своята си църква, Протестантинѣ за своята си и Римокатоликѣ за своята си; но ако Православниѣ кажатъ не щемъ Протестанти и Римокатолици въ Българската държава, или ако Протестантитѣ или Римокатолицитѣ кажатъ не щемъ да живѣемъ съ Православниѣ, тогава и единѣ и другитѣ дѣйствуватъ за сънивагіето на народа си и на отечеството си.

Освѣнь горѣспомѣнитѣ, между насъ има и Мухамеданци Българи и тѣ сж Помацитѣ. Една свята наша длѣжностъ е да ся стараемъ да направимъ и тѣхъ да разбержтъ че сж Българи и да усѣщатъ че България е тѣхно отечество, което тѣ сж длѣжни да защищаватъ задружно съ другитѣ си братія. Благоразумно, пріятелско и справедливо обхожданиѣ къмъ тѣхъ е самото срѣдство чрѣзъ което това желемо нѣщо може да ся постигне.

Ще приложж да кажи че единството ни не трѣбва да е само отъ Българи. Въ нашето отечество има и ще има тукъ-тамъ Турци, Ерменци, Власи, Гръци, Евреи и нѣкои отъ други народности. Обхожданието ни къмъ тѣхъ трѣбва да е такова щото тѣ не само да не мразятъ но да любятъ България и да сж готови да ся жртвуватъ за нея. И така, намъ е нужно единство не само отъ Българи или само отъ Православни, но единство отъ всичкитѣ жители които живѣжтъ въ отечеството ни, отъ каквато народностъ и вѣра и да сж тѣ.

4. Правосъдіе.

Безъ единство никой народъ не може да напредва и да благоденствува както трѣбва, но безъ правосъдіе не може да има истинно единство. Правосъдіето е единъ отъ краєжгълнитѣ камъни за сществуваніето и за истинното благоденствіе на една държава. Нѣкои държави сж сществуваели за дълго врѣме, даже за много вѣкове безъ управителитѣ и сждитѣ имъ да сж били строги въ правосъдіето, но сществованіето на такива държави е било колебающесе, и при това, състояніето на народитѣ които сж били подъ такива правителства никакъ не е било завидно. Единъ отъ най-прѣснитѣ примѣри за изясненіе на това щото говорѣмъ е Турція. Ний знаемъ какво е било управленіето и сждничеството на Турекитѣ управители и сжди, знаемъ какво е било и е състояніето на народитѣ подъ тѣхното владичество, знаемъ и какъвъ е билъ крайтъ на този имъ видъ управление и сждничество. Такива примѣри има много въ исторіята. Минжлото, здравій разумъ и отечестволюбіето ни, ако не боголюбіето ни трѣбва, да ни научатъ важній урокъ, че ако наистина желаемъ единството и благоденствіето на народа си, ний трѣбва да сме правосъдни. Народнитѣ ни управители, сжди и други правителствении мжже по градоветѣ и селата трѣбва, до колкото знаніето имъ стига, да извършватъ строго правосъдіе. Тѣ трѣбва да отдаватъ правото на всѣкого, отъ каквато народностъ, вѣра и състояніе и да е той. Лиценпріятіето, родопріятіето и вѣропріятіето не трѣбва да иматъ мѣсто въ управелнитѣ и сж-

дебнитѣ ни стан. Ний трѣбва да отдаваме правото и на онѣзи които прѣзъ миналото не сж били справедливи къмъ народа ни. Нѣма съмнѣніе че по нѣкога е много трудно да ся слѣдва това правосѣдно правило, но нѣма съмнѣніе и въ това, че то ни е необходимо ако искаме да съществуваме като народъ и държава, и ако желаемъ да ся присѣдинятъ на Сѣверна Българія и другитѣ наши области.

Мнозина отъ читателитѣ знахтъ че Американцитѣ въ Съединенитѣ Държави иматъ всѣка година, на 4-й Юлій, единъ народенъ празникъ, въ който възпоменуватъ освобожденіето си отъ Англійската власть. На този день въ Америка ся казватъ много трогателни слова и ся правятъ голѣми увеселенія. Случихъ ся веднѣжъ на този день въ единъ градъ у {Ню-Йоркската държава, и словото което единъ пастиръ изрече тогава въ църквата си всѣкога е брѣмчало въ ума ми. „Защо,“ казваше той, „всѣкой гражданинъ на тѣзи славна наша Република ся гордѣе да е нейнъ гражданинъ? Защо всѣкой, каквото и да е званіето му, състояніето му и вѣрата му, е готовъ да жертвува всичко за защита на тѣзи държава? Защо е готовъ да пролѣе кръвта си за Американското знамя? Защото тѣзи държава гледа еднакво на всичкитѣ си граждани, били тѣ богати или сиромаси, учени или прости. Защото тя *отдава правото на всѣкого*. Защото всѣкой въ тѣзи държава е съвършено свободенъ да ся учи каквото обича, да вѣрва каквото може и да напрѣдва въ всѣко отношеніе. Защото дѣто и да е Американскій гражданинъ тамъ Американското знамя и Американскитѣ закони го покровителствуватъ.“

Думитѣ на този говорителъ прѣпорѣчаватъ сами себе си, и азъ само ще приложѣ че ако нашитѣ управители и сѣдиѣ искатъ да е всѣкой Българскій подданикъ горѣщо привязанъ на народното ни правителство и да е готовъ да се жѣртвува за защита на дѣржавата ни, и ако желажтъ да се привлѣкатъ и присѣдинятъ и другитѣ Български области на Княжеството, тѣ трѣбва да отдаватъ правото на всѣкого.

5. Честность.

Отъ всѣкитѣ спомѣнати условія това е едно отъ най-непріятнитѣ за разгледваніе, защото е невъзможно да се не докачатъ нѣкои които се прѣдставятъ за горѣщи родолюбци, но на които родолюбието състои въ пълненіе джобовѣтъ имъ съ неправедно събрано сребро и злато. Длѣжността, обаче, ни принуждава да кажемъ нѣколко думи и върху това условіе. А като не спомѣнуваме имена, то никой негузенъ не трѣбва да зема думитѣ ни вързъ себе си.

Окрѣжнитѣ началници, сѣдиитѣ, полицимейстеритѣ и разнитѣ свѣтници и старѣйшини и всѣки други правителствени лица по градоветѣ ни и по селата ни трѣбва да сѣ честни чловѣци. Тѣ трѣбва да сѣ задоволни съ заплатитѣ си и да се отстраняватъ отъ всѣкой видъ неправедно злато. Нека помнятъ онѣзи на чіето сърдце лѣжи благополучіето на народа че и това условіе е необходимо за истинното благоденствіе на отечеството ни. Народъ на който управителитѣ и другитѣ правителствени мжжіе сѣ чловѣци честни и наистина родолюбивы,

не може да не благоденствува; а народъ, напотивъ чинто управители и съвѣтници, още и духовнитѣ му пастири, сж крадци не може да е благолученъ и най-послѣ дохожда врѣмето за съвършенното му отпаданіе. Единъ отъ най-голѣмитѣ недостатъци на Турското правителство е било грабителството и подкупиството на правителственнитѣ чловѣци.

Нека никой да не ся лъже че народътъ ще бжде търпеливъ къмъ народнитѣ си правителствени мжжіе, ако тѣ не сж честни въ работитѣ си. До сега ній сми страдали не отъ *Турци* но отъ *неправедни и нечестни управители и сждѣи* и ако бждщитѣ ни управители и сждѣи не сж по-добри отъ минжлитѣ, то състояніето на народа никакъ не ще да е по-добро отъ колкото е било. Не ще събръками, мисльъ, ако кажемъ че за народа малко разлика прави да ли единъ управитель е Българинъ или Турчинъ; нѣщо, което той най-горѣщо желае е, праведни и честни управители и сждѣи. То ся знае че всѣкой Българинъ ще прѣдпочита Българи управители и сждѣи, но нека никой да не ся мамѣ и да мисли че народътъ ще гледа съ добро око и съ довѣріе народнитѣ си управители, ако тѣ не сж правдолюбиви и честни чловѣци. А когато единъ народъ нѣма повѣреніе въ правителственнитѣ си мжжіе, тогава състояніето и слѣдствието на държавата на таквъ народъ биватъ най-плачевни.

Трѣбва ли да говорѣмъ че нѣкои отъ правителственнитѣ ни чловѣци сж ся прѣпорѣчили по най-достоосждителни начини? Трѣбва ли да кажѣмъ че тѣ най-грозно сж онеправдали и обезчестили народа ни? О, дано да исчезнѣхъ такива черни души

изъ между насъ! Дано да знаеше горкій ни народъ какъ да заплаца на такива изродици които нѣматъ въ сърдцата си никаква дия отъ родолюбіе или боголюбіе, и които най-страшно подкопаватъ благоденствіето на отечеството ни!

6. Свобода.

Съ думата свобода азъ не разбирамъ освобождение отъ Турската или отъ коя да е друга иновъдна властъ. Свобода, въ чистата смисль на думата значи да е всѣкой гражданинъ съвършено свободенъ да развива силитѣ които Богъ му е далъ и да ги употребява по най-полезній за него начинъ; да е свободенъ да ся учи, да иситва, да разсжда, да рѣшава, да вѣрва каквото нему ся види за вѣрваніе, още и да исказва мнѣніята си; да е свободенъ да слѣдва каквото и да е безвредно занятіе, и то по който начинъ нему ся види най-лесно и най-износно; и при това, да е свободенъ народътъ да избира своитѣ правителствени чловѣци. Дѣто нѣма тѣзи свобода, тамъ науката, търговіята и художествата не могатъ да цвѣтятъ, нито народътъ може да благоденствува.

Самото ограниченіе въ тѣзи свобода трѣбва да става когато чловѣкъ съ дѣлата си или съ занятіето си поврежда другитѣ. Нѣма съмнѣніе, на примѣръ, че единъ кръчмаринъ не трѣбва да е свободенъ да прави каквото ще, защото всѣкой знае че кръчмарството е отрова за народа.

Никой не трѣбва да ми разбира че съ това азъ проповѣдамъ републиканско правленіе. Свобо-

дата е необходима за истинното напредване на на-
родитѣ, но републиката не е необходима за свобо-
дата. Свобода може да има и безъ република.

7. Добри Вътрешни Съобщенія.

Пътницата между градоветѣ и селата, пошитѣ
и телеграфическитѣ линии изъ цѣлото ни отечество
трѣбва да сѣ въ колкото е възможно добро състоя-
ніе. Това е необходимо нужно както въ търговско
тѣй сѣщо и въ политическо отношеніе. Дѣто нѣма
добри вътрѣшни съобщенія, тамъ просвѣщеніето и
търговията не могатъ да цвѣтятъ и народътъ не
може да благоденствува. Освѣнь това, никое прави-
телство, особно такова слабо и обикалено отъ непріа-
тели каквото е нашето, не може да бди надъ дър-
жавата си както трѣбва, ако вътрѣшнитѣ му съоб-
щенія сѣ такива щото сѣ нужди нѣколко дни даже и
седмичи за да ся получатъ свѣдѣнія отъ градоветѣ
и селата.

Нека си исповѣдаме че нѣкои отъ досегашнитѣ
ни вътрѣшни работи много злѣ ни сѣ прѣпорѣчили.
Между градоветѣ и селата нѣма почти никакво по-
щенско съобщеніе, освѣнь военнитѣ Руски пощи,
които не сѣ за общій народъ. Днесъ Самоковъ, на-
примѣръ, се вижда да е много по-близо до Лондонъ
и до Нью-Йоркъ отъ колкото е до Плевенъ! То ся
знае че е имало причини за това неустройство, но
пакъ тѣзи причини не могатъ да оправдажтъ на-
пълно голѣмото ни небрѣженіе въ това отношеніе, и
колкото по-скоро ся поправа този голѣмъ недоста-
тъкъ толкозь по-добръ ще е за народа въ всѣко отно-

шеніе. Никогѣ не бива да ся забравя че състояніето и положеніето на отечеството ни сѣ такива щото е необходимо нужно да имамъ пай-добри вътрѣшни съобщенія. Едно Турско нападеніе къмъ Дуиница, напиримѣръ, трѣбва въ нѣколко минути да стане извѣстно по цѣлото Княжество и по цѣла Источна Румелия.

8. Войска Здрава и Образована.

Нѣкои между насъ никакъ не си виждатъ готови да даватъ синоветѣ си на войска. Тѣ искатъ да нѣматъ Турски войници да ги угнетяватъ или Черкезски чети да ги ограбватъ, и пакъ синоветѣ имъ и братіята имъ да си сѣдятъ у дома. Тѣзи погрѣшка трѣбва да се поправи. Всѣкой българинъ трѣбва да разбере добръ че ако не иска да го угнетяватъ Турци и да го ограбватъ Черкези, и ако иска да ходи по търговіята си свободно отъ мѣсто на мѣсто, то или той или синоветѣ и братіята му трѣбва да сѣ войници. Невъзможно е и да сме свободни и да не сме войници. Ако искаме да запазимъ отечеството си и да сме самостоятеленъ народъ, ній трѣбва да имамъ силна войска.

Съ „силна войска“ азъ не разбирамъ че ній трѣбва да имамъ стотни хиляди стояща войска, защото това би било съсипително за народа ни. Колкото по-голѣма стояща войска поддържа единъ народъ толкозъ по-голѣми данъци трѣбва той да плаща, и слѣдователно толкозъ по-много ся истощава и осиромашава, и толкозъ напредъкътъ му повече ся затруднява. Намъ е потребна не сто хиляди но

даже двѣстѣ-триста хиляди войска за да можемъ да пазимъ отечеството и да стоимъ на своитѣ си нозѣ, но това число войска може да ся снабди по единъ другъ много по-икономиченъ начинъ. Онова което искамъ да кажа е, че ний трѣбва да имамъ *всена-родна* войска, че всѣкой Българинъ, каквото и да е състояніето му и званіето му, трѣбва да е войникъ. Съвѣтниците и писаритѣ въ правителството, учителитѣ и ученицитѣ въ училищата, разнитѣ шивачи и търговци въ работницитѣ и продавницитѣ си, земледѣлцитѣ и скотовѣдцитѣ на нивята и кошаритѣ си, — всички безъ изключеніе трѣбва да сж войници. Въ това отношеніе ний трѣбва да сме Пруси и Черногорци. Нека ся разяснимъ по-добрь.

Въ всѣкой градъ и въ всѣко село трѣбва да има народни чиновници отъ работнѣй разрядъ на обществото, които два три пѣти прѣзъ седмицата да надзираватъ военнитѣ обучения на цѣлій мъжкѣй полъ въ народа. Пѣма никой чловѣкъ, каквото и да е занятіето му или званіето му, който да не може да остави работата си и да изживи три-четири часове на седмицата въ таква обучения. Нека оставимъ казенетата и кръчмитѣ, дѣто повечето отъ народа изживяватъ не само безъ никаква полза но въ голѣма врѣда много часове и много пари всѣка седмица, и нека употребимъ тѣзи часове за да ся приспособимъ тъй щото да можемъ да пазимъ чадата си, сестритѣ си и огнищата си. Най-сгодното врѣме за обученіето на селското населеніе е зимното, когато селенитѣ нѣматъ почти никаква работа на нивята си, и когато повечето отъ тѣхъ губятъ и врѣмето си и паритѣ си въ кръчмитѣ.

Тъзи всенародна войска въ всѣкой градъ и село ще е добръ да е разподѣлена на полкове отъ които всѣкой да знае войводата си и да ся повинува на заповѣдитѣ му въ врѣме на нужда. Войскитѣ отъ всичкитѣ села трѣбва да сѣ свързани съ войската на окръжнѣй градъ дѣто ще прѣбивава военачалникътъ на цѣлото окръжіе, а войскитѣ на всичкитѣ окръжія да сѣ свързани съ войската на сръдоточнѣй градъ на отечеството или на нѣкое друго по-важно мѣсто въ военно отношеніе, дѣто ще прѣбивава главнѣй военачалникъ на цѣлата всенародна войска. Тъзи всенародна войска трѣбва, още, да е свързана съ стоящата войска.

Не знаѣ дали има нужда да ся забѣлѣжава че на тѣзи всенародна войска не трѣбва да ся плаща нищо освѣнъ дѣто ще трѣбва, може би, да ся дава нѣкаква заплата на чиновницитѣ които пждивяватъ повече врѣме за да надзираватъ обученіята. Всѣкой трѣбва да е и войникъ и търговецъ. Деня трѣбва да ся занимавами съ обикновенитѣ си занятія и да печалимъ, а двѣ-три вечери прѣзъ седмицата да употребявами по единъ-два часа въ военни обученія. Тъзи система е почнѣла да ся въвежда по единъ или въ другъ начинъ почти по всичкитѣ държави. Това е особно нужно за насъ.

Всѣкой вижда колко здрава войска можемъ да образувами съ почти пезначителни разности. Въ та кѣвъ случай нѣй не ще имамы нужда за повече отъ 10 или 15 хиляди стояща войска и данъцитѣ ни ще бждѣтъ доста леки. Въ цѣлата Американска Република (Съединеннитѣ Държави), на която земното пространство е почти толкози голѣмо колкото цѣла Европа,

има само 20 или 25 хиляди стояща войска, и то ся знае че това е една отъ главнитѣ причини защо Американскій народъ плаща сравнително съвсѣмъ малки данъци. Всѣкой Американецъ, обаче, е войникъ. Нека ся появи нѣкаква опасностъ отъ нѣкъдѣ и изведиждъ ще ся събере повече отъ милионъ рѣшителна войска, готова да пролѣе кръвта си за отечеството си. Така трѣбва и ній да дѣйствува.

Цѣлата ни войска, и стоящата и всенародната, трѣбва да е образована. Всѣкий войникъ трѣбва не само да знае да чете и да пише, но да има и добри познания поне отъ първоначалнитѣ науки. Военачалницитѣ и чиновницитѣ трѣбва да сѣднѣ единъ отъ най-ученитѣ и най-способнитѣ ни мъжѣе. Това е необходимо нужно ако искаме войската ни да знае какво да прави и какъ да го прави. За да ся постигне това желаемо нѣщо по-скоро, много добро може да е да има въ всѣкой полкъ по единъ като учителъ, който да учи онѣзи които не знаждъ да четатъ и да пишатъ. Нѣма никакво съмнѣніе че би било много полезно ако военачалници, или и други които могатъ да даватъ на войската сказки върху разни прѣдмѣти а особно върху исторіята и землеописаніето. Войската трѣбва да е запозната твърдѣ добръ съ своето отечество.

9. Добри Сношенія съ Другитѣ Държави.

Намиратъ ся и такива лица между насъ които мислятъ че ній трѣбва да вършимъ всичко по волята си безъ да обрашамъ вниманіе какъ другитѣ *Европейски* народи ще гледатъ на поведеніето ни и

на дѣлата ни. Това, тоже, е голѣмо и опасно заблужденіе. Както всѣкой человекъ има нужда отъ други человекѣ, и всѣкой домъ има нужда отъ други домове, тъй сѣщо и всѣкой народъ има нужда отъ други народи. Всичкиѣ народи съставятъ голѣмото човѣческо домородіе, и тѣ сѣ зависими единъ отъ другъ. Достолѣніето на всѣкой народъ много зависи отъ сношеніята му съ другитѣ народи. Ний нито можемъ нито бива да ся затворимъ тука въ Старопланинскій полуостровъ и да кажемъ че не искаме нито да знаемъ за другій свѣтъ нито той да знае за насъ. За да напръдваме както трѣбва и да можемъ справедливо и достойно да ся причислимъ въ великата фамилія на Европейскитѣ народъ ний трѣбва да ся стараемъ да имамъ добри сношенія съ другитѣ народи. Трѣбва, както спомѣнихъ по-горѣ, внимателно да държимъ пріятелството на пріятелитѣ си и да ся стараемъ да спечелимъ онова на непріятелитѣ си. Това ни е особно нужно като ний сме и млади и слаби, още и окръжени отъ непріатели. Азъ не ся двоеумъ да кажѣ че това е едно отъ най-добритѣ срѣдства чрѣзъ което можемъ да спечелимъ достолѣніето и независимостта на отечеството си.

Съ това неразумѣвамъ че ний трѣбва да работѣствуваме и съ наведена глава да слушаме какъто другитѣ ни говорятъ, или че не трѣбва да назимъ онова което е наше. Такова поведеніе би било едно отъ най-низскитѣ и недостойнитѣ за единъ народъ. Както съмъ говорилъ, ний трѣбва да ся стараемъ по всѣкакъвъ начинъ да назимъ своитѣ интереси и да не ся оставяме да сме подъ нозѣтъ на никонъ инородци.

Онова което трѣбва най-вече да ся стараемъ е да покажемъ на Австрія, на Англія и на другитѣ Европейски държави които ся интересуватъ въ този полуостровъ че като искаме да придобіемъ народното си единство и независимостъта си, ний никакъ не застрашавамъ тѣхнитѣ интереси. Нека имъ покажемъ по всѣкаквъ начинъ че ний нѣмаме никакво око на чуждото. Нека освѣтляваме правителствата и народитѣ на другитѣ държави върху въодушевленіята на нашия народъ. Нека съ поведението си и съ дѣлата си да имъ покажемъ че искаме тѣхното пріятелство, и че свободна Българія отъ Дунава до Архипелагъ не само не ще затрудни интереситѣ имъ но ще ги улесни. Не знаж да ли трѣбва да ся спомѣнуваме че запаленитѣ глави които бълнуватъ въображаемий Панаславизмъ сж принесли на отечеството ни най-големо зло. Нека помнимъ че нѣкои държавни мъжѣе противодѣйствуватъ на освобождението ни не отъ друго но защото сж злѣувѣдомени върху този прѣдмѣтъ, и че ако ся освѣтлѣхъ върху истиннитѣ намѣренія и стремленія на народа ни, тѣ щѣхъ да бѣдѣтъ първи да ни подкрѣпятъ въ стараніята ни за народно единство и освобождение.

10. Упованіе въ Бога.

Нѣкои отъ читателитѣ може би съ подсмивка ще кажатъ: „Ето най-послѣ той почна да ни призова на покаяніе.“ Тѣхното поведеніе, обаче, не може да забрани на чловѣка да не изпълни длъжността си и да не искаже убѣждението си върху важнѣй прѣдмѣтъ когото сме разгледвали въ тѣзи книга.

Нека помнимъ че безъ Божіята помощъ и безъ неговото благословеніе е невъзможно да благоусиѣемъ. Надѣждата ни за сполука трѣбва да е въ Бога. Но за да получимъ неговата помощъ, ній трѣбва смиренно да я просимъ, а за да ся услышатъ прошеніята ни ній трѣбва внимателно да ся съобразяваме съ святи:ѣ му заповѣди. „Защото онзи народъ и царство които не би Ти работили, ще загинѣтъ; ей, онѣзи народи съвѣѣмъ ще запустѣѣтъ.“¹⁾ „Ако Господь не съгради дома, напраздно ся трудятъ зидаритѣ: Ако Господь не упаци града, напраздно бди стражѣтъ.“²⁾

Никой искрененъ и размисленъ родолюбецъ не може да откаже че тѣзи боговдѣхновенни думи заслужватъ най-серіозното ни вниманіе. Вѣковна опитность е доказала по най-неопровергаеми начини че тѣ сѣ истинни, и ній никакъ не бива да заблуждаваме и да ся надѣваме че ще можемъ да усиѣемъ въ великото си народно дѣло безъ Божіята помощъ. Но какъ можемъ да получимъ тѣзи помощъ ако ній даже не мислимъ серіозно за Бога? Тѣзи е една отъ най-скърбнитѣ страни на нашитѣ недостатъци. Нека помнимъ че Господь е върховній Владѣтель на свѣта, че той царува надъ всичко. Нека помнимъ, още, че той поругаеѣмъ не бива. Ній можемъ да употрѣбимъ всичкитѣ си сили за образованіето си, можемъ да образуваме нѣколко стотини хиляди войска, и да придобіеѣмъ пріятелството и покровителството на силни държави; всичко това,

1) Исаія, 60; 62

2) Псаломъ, 127; 1.

обаче, ще бжде суетно ако Богъ не е на наша страна. Но ако Господъ е отъ къмъ насъ, то и всичкій свѣтъ да ся въоръжи противъ народното ни единство и освобождение, ний ще бждемъ побѣдители.

Азъ не казвамъ че не ще придобіемъ народното си освобождение и единство безъ да просимъ помощта Божія съ сърдца смиренни и съкрушенни. Това е възможно, защото Богъ е благъ и неговото дълготърпѣніе може да ни помага за вѣѣме. Непровѣргаема истина е, обаче, че безъ Божіето благословеніе е невъзможно да ся постигне *истинно благодолучіе*.

„Блаженъ е този народъ комуто Господъ е Богъ.“¹⁾ Блаженъ онзи на когото е помощникъ Богъ Якововъ, на когото надѣждата е на Господа неговътъ Богъ.“²⁾

~~~~~

Тѣзи, вкратцѣ, сж нѣкои отъ главнитѣ условія съ които трѣбва да ся съобразявами ако искаме народната си независимостъ и народното си благоденствие. Въ заключение ще забѣлѣжжъ че една свята длъжностъ на всѣкой Българинъ е да ся старае за приложеніето на тѣзи условія въ народнитѣ ни работи и въ народній и животъ.и Богъ ни е отворилъ добръ случай за да опитами силитѣ си и да покажемъ способноститѣ си, и дано между насъ ся появять множество истинни родолюбци.

Ако горнитѣ десетъ условія не ся изпълняватъ, народътъ ни не може да благоденствува.

---

1) Псаломъ 144; стр. 15.

2) Псаломъ 146; стр. 5.

10

Авт. цена
М 1965 г.

4 2
DR 83 .T83
Bulgaria v istochni vupros /
Stanford University Libraries

3 6105 041 506 333

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

